

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE FİNANS KAPİTALİN
YÜKSELİŞİ VE 2007 – 2009 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

TOGAN KARATAŞ

İSTANBUL, 2011

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE FİNANS KAPİTALİN
YÜKSELİŞİ VE 2007 – 2009 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

TOGAN KARATAŞ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. AHMET YILMAZ

İSTANBUL, 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TEORİSİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi TOGAN KARATAŞ'ın KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE FINANS KAPİTALİN YÜKSELİŞİ VE 2007-2009 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.07.2011 tarih ve 2011-14/26 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliğiyle kabulü ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi

: 21.07.2011

- 1) Tez Danışmanı : DOÇ. DR. AHMET YILMAZ
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. SUAT OKTAR
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. AHMET ERCAN GEGEZ



GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Togan Karataş
Ana Bilim Dalı	: İktisat
Programı	: İktisat Teorisi
Tez Danışmanı	: Doç Dr. Ahmet Yılmaz
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Temmuz 2011
Anahtar Kelimeler	: Finans Kapital, Finansallaşma, Kriz

ÖZ

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE FİNANS KAPİTALİN YÜKSELİŞİ ve 2007 – 2009 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ

Dünya ekonomisinde özellikle 1970 sonrası süreci tanımlayan değişkenler küreselleşme, neoliberalizm ve finansallaşma olmuştur. Bu süreçte birikim rejimindeki dönüşüm ile birlikte, kapitalizm daha çok finansal alanda yaşamaya başlamıştır. Bu bağlamda kapitalizmin krizleri de finansal kaynaklı olma eğilimi göstermiştir. Bu tez çalışması finansal alanda ortaya çıkan ABD kaynaklı 2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizini Marxist açıdan incelemeyi denemiştir. Çalışmada kapitalizmin temel özellikleri, bir toplumsal ilişki olarak sermayenin içsel yapısı, finans kapitalin özgünlükleri, kapitalizmde krizin rolleri ve Marxist kriz kuramları teorik açıdan ele alınmıştır. Ayrıca finansallaşma başta olmak üzere, bu krizin özgün yanları, nedenleri ve sonuçları anlatılmaya çalışılmıştır. Krizin gelişiminin temelinde finans kapitalin yükselişinin önemli bir rolü olduğu görülmüştür. Bu bağlamda ekonominin finansallaşmasının – malileşmesinin 2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizinin en önemli dinamiği olduğu gözlemlenmiş ve krize dair bulgular ortaya koyulmuştur.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Togan Karataş
Field	: Economics
Programme	: Economic Theory
Supervisor	: Assoc. Prof. Ahmet Yılmaz
Degree Awarded and Date	: Master – July 2011
Keywords	: Financial Capital, Financialization, Crisis

ABSTRACT

RISE of FINANCIAL CAPITAL in GLOBALIZATION and 2007 – 2009 WORLD ECONOMIC CRISIS

The variables indicating the period in the global economy, mainly after the 1970s have determined as globalization, neoliberalism and financialization. In this period, capitalism has been experienced mostly in the financial field together with the transformation in the accumulation regime. In this context, the crisis of capitalism has shown a tendency to be financially based as well. The thesis aims to investigate 2007 – 2009 the World Economic Crisis, emerged in the financial field in the USA, from a Marxist point of view. In the study, the fundamental characteristics of capitalism, internal structure of capital as social relationship, originalities of finance capital, roles of crisis in the capitalism and Marxist crisis theories have been dealt with on a theoretical base. In addition, the distinctive aspects, causes and effects of the crisis, - particularly financialization has been intended to reveal. It has been discerned that the rise of financial capital has a crucial role on the underlying cause of the crisis development. In this regard, financialization of economy has been observed to be the most significant dynamics of 2007 – 2009 the World Economic Crisis and the findings concerning the crisis has been put forward.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
TABLOLAR	V
ŞEKİLLER	Vi
GRAFİKLER	Vi
KISALTMALAR	Vii
1. GİRİŞ	1
2. KAPİTALİZM VE SERMAYE.....	4
2.1. KAPİTALİZMİN ÖZELLİKLERİ.....	5
2.2. SERMAYE TÜRLERİ VE FİNANS KAPİTAL	16
3. FİNANS KAPİTAL TEORİSİ.....	20
3.1. FİNANS KAPİTAL TEORİSİNİN OLUŞUMU	23
3.1.1. Hilferding ve “Finans Kapital”	25
3.1.2. Lenin ve Emperyalizm Teorisi	27
3.1.3. Buharin’in Dünya Ekonomisi Analizi	29
3.2. FİNANS KAPİTAL TEORİSİNİN GELİŞMESİ VE GÜNCEL KATKILAR	31
3.2.1. Finans Kapital Kuramının Gelişmesi ve Tekelci Kapitalizm.....	32
3.2.2. Finans Kapital’den Finansallaşmaya – Kumarhane Kapitalizmi	37
4. KRİZ VE MARXİST KRİZ KURAMLARI	45
4.1. KAPİTALİZM VE KRİZ	45
4.2. TARİHSEL OLARAK MARXİST KRİZ KURAMLARI.....	50
4.2.1. Sermayenin Organik Bileşimi ve Azalan Kar Haddi Kuramı	53
4.2.2. Eksik Tüketimci İktisadi Bunalım Teorisi	58
4.2.3. Kar Sıkışması Teorisi.....	60
5. MARXİST PERSPEKTİFLE 2007–2009 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ.....	62
5.1. KAPİTALİZMİN ALTIN ÇAĞI VE 73 SONRASI ÜRETİM YAPISINDAKİ DÖNÜŞÜM – FİNANSALLAŞMA	63

5.1.1. Kapitalizmin Altın Çağı – Genişleme Dönemi.....	65
5.1.2. Kar Oranlarının Düşmesine Cevap Olarak Neoliberalizm ve Finansallaşma	69
5.2. MERKEZ KAPİTALİZMDE BÖLÜŞÜM, TASARRUFLAR VE KRİZ	81
5.2.1. ABD'nin 1980 Sonrası Tüketime Dayalı Büyümesi ve Borçlanma.....	83
5.2.2. Neoliberalizm İle Bozulan Gelir Dağılımı – Krizin Sınıfsal Temelleri	89
5.3. BANKACILIK VE DEĞİŞEN ROLÜ	92
5.3.1. Bankacılığın Geleneksel İşlevleri	92
5.3.2. Bankacılığın Yeni Rollerine.....	94
5.4. FİNANS PİYASALARI VE KONUT KREDİSİ BALONU - FİNANSAL KRİZ 97	
5.4.1. Finans Piyasaları – Türev Varlıklar – Sanal Refah ve Kriz.....	99
5.4.2. Krizin Görünen Nedeni: Konut Kredileri	102
5.5. KRİZİN TOPLUMSAL SONUÇLARI.....	105
5.5.1. Kriz, İflas ve Krizin “Reel” Sonuçları.....	105
5.5.2. Yeniden Yapılanma Üzerine.....	109
6. SONUÇ	114
KAYNAKÇA	118

TABLolar

Tablo 1 ABD'de Faizlerin Tarihsel Hareketi ve Konjonktür	78
Tablo 2 ABD Ekonomisinde Enflasyon 1970–2009	79
Tablo 3 ABD Ekonomisinin Büyüme Performansı (1930 - 2008)	82
Tablo 4 ABD'de Cari İşlemler Dengesi 1960–2009 (milyon \$)	85
Tablo 5 ABD Hane Halkı Tasarruf Oranları (%)	86
Tablo 6 ABD'de GSYİH İçinde Tasarruf ve Yatırım Oranları (%)	86
Tablo 7 ABD'de Harcanabilir Gelirin Yüzdesi Olarak Ödenmemiş Tüketici Borcu - milyar \$ (1975–2005)	87
Tablo 8 ABD'de Aile Borç Yükü - Aile Gelirinin Yüzdesi Olarak Borç Faiz Ödemeleri	91
Tablo 9 ABD'de Borç Faiz Ödemeleri Aile Gelirinin %40'ından Daha Yüksek Olan Borçlu Ailelerin Yüzdesi	91
Tablo 10 ABD'de Menkul Kıymet Yatırım Fonları İçin Ödenen Toplam Hizmet Ücretleri (milyar \$) 1980-2006.....	96
Tablo 11 ABD Ekonomisinde Konut Kredisi ve Tüketici Kredisi Borçları 2000 – 2010 (milyar \$)	104

ŞEKİLLER

Şekil 1 Kapitalist Üretim Süreci	13
Şekil 2 Kapitalist Finansallaşma Süreci.....	44

GRAFİKLER

Grafik 1 Savaş Sonrasında ABD Ekonomisinde Kar Oranları	71
Grafik 2 ABD Ekonomisinde Finans Dışı Kesim Kar Oranları (%) 1952–2006	75
Grafik 3 ABD Ekonomisinde Finansal Karların Toplam Karlara Oranı 1960–2009	76
Grafik 4 ABD'de Finansal Şirketlerin Karlarının Finans Dışı Karlara Oranı (%) 1952– 2006	77
Grafik 5 ABD Ekonomisinde Borçların Bileşiminin Tarihsel Evrimi	88
Grafik 6 ABD'de Borsa ve Hane-Halkı Varlığı [Serveti] (Net) 1986–2008	101
Grafik 7 ABD'de İşsizlik Oranları (1947–2010).....	107

KISALTMALAR

P: Para

M: Kullanıldığı yere göre Meta veya Artı Değer

C: Sabit Sermaye

V: Değişken Sermaye

R: Kar Oranı

S: Kullanıldığı yere göre Tasarruf veya Sömürü Oranı

Ü: Gayri Safi Ürün

I: Investment (Yatırım)

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

WB: World Bank (Dünya Bankası)

GATT: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)

WTO: World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)

CDO: Collateralized Debt Obligation (Teminatlı Borç Yükümlülüğü)

CDS: Credit Default Swap (Kredi Temerrüt Takası)

OTC: Over the Counter (Tezgâh Üstü Piyasalar)

MBS: Mortgage Backed Security (Konut Kredisi Destekli Menkul Kıymet)

1. GİRİŞ

Bu tez çalışması, ABD orijinli 2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizini Marxist perspektiften incelemeyi deneyecektir. İncelemede özellikle son ekonomik bunalım, finans kapitalin yükselişi ve eğilimleri ile ilişki içinde analiz edilecektir. Çalışmada, Marxist perspektifin kriz yaklaşımı ele alınacak ve finans kapital – kriz ilişkileri özellikle inceleneceğinden finans kapital kavramı ve finans kapitalin tarihsel gelişimi ile eğilimlerine özel olarak odaklanılacaktır. Çünkü “Marxist iktisat, *kapitalizmin gerçekçi bir tahlili ve eleştirisidir*; kapitalizmin nasıl işlediğini ve bu işleyiş biçimi sonunda neden çökeceğini açıklayan kanunlarla ilgilidir.”¹ Bu bakımdan gerek kapitalizmin güncel tahlili, gerekse kapitalizmin kriz dönemlerini açıklaması bakımından açıklama gücü en iyi olan iktisat okulu Marxist okuldur ve çalışma boyunca sorunsal, Marxist bir perspektiften ele alınacaktır.

19. yy. sonuna doğru kapitalist gelişmenin ürünü olarak finans kapital ve tekeli sermayenin ortaya çıkışının tarihsel muhtevasının ele alınması dünya ekonomisinin son krizinin incelenmesinde oldukça önemlidir. Bu bakımdan çalışmada öncelikle Marxist perspektiften kapitalizm ve finans kapital teorisi ele alınacaktır. Marxist çerçevede finans kapital kavramı ve teorisi incelendikten sonra 2007–2009 küresel finans krizi incelenmeye çalışılacaktır. Dünya ekonomisini bu sürece götüren dinamikleri 1973 öncesi ve sonrası şeklinde iki farklı döneme ayırarak ele alıp, özellikle sermaye birikim mekanizmalarındaki köklü değişikliklerin yeni krizler yaratma konusunda nasıl etkili olduğu ortaya koyulacaktır.

Her güncel kriz konjonktüründe iktisatçıların yüz yüze kaldığı “açıklama” problemi bu kriz için de geçerlidir. Bu bağlamda tarihsel olarak Marxist kriz kuramları ve güncelliği, özellikle ABD ekonomisinin 2. Dünya Savaşı sonrasındaki refah döneminin sona ermesinin ardından hızla finansallaşması, sistemin olgunlaşması ve farklı bir evreye geçmesi ile kriz doğurması bağlamında incelenecektir.

¹ Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**. 12. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006, s.295.

Kapitalist sistemin aşağıda verilecek olan temel özellikleri çerçevesinde, finans kapitalin asıl ögesi olan sermaye, bir toplumsal sınıf ve üretim ilişkisi şeklinde ele alınacak ve kapitalizmin tarihsel birikim dinamiklerinin nasıl günümüz finans krizini körüklediği anlatılmaya çalışılacaktır. Küresel sermaye birikiminin kesintiye uğraması anlamına da gelebilecek olan krizin, “yeni” dinamikleri ele alınacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde kapitalizmin (sermaye sisteminin) yapısal dinamikleri ve genel özellikleri ele alındıktan sonra, kapitalist formasyonların ana noktası olan “sermaye” (kapital) ele alınacaktır. Bu çerçevede kapitalizmin hareket yasaları ana hatlarıyla incelenecek ve bir toplumsal ilişki olarak sermaye, formüle edilmeye çalışılacaktır.

İkinci blmde, küresel finans krizinin ana unsuru olan, finans kapital ve onun değişen rolü teorik yaklaşımlar çerçevesinde incelenecektir. Finans kapital üzerine yapılan klasik Marxist dönem incelemelerini temel olarak kabul ettikten sonra, özellikle kapitalizmin olgunlaşması ve finans kapital teorisinin yeniden önem kazanması ile yapılan güncel teorik katkılar ve tartışmalar da dikkate alınacaktır.

İncelememin nc bölümünü ise kapitalizm – kriz ilişkisi ve bu krizlerin Marxist yorumlamaları oluşturmaktadır. Bu bağlamda kriz / bunalım yapısal olarak analiz edildikten sonra, tarihsel olarak kabul görmüş Marxist kriz kuramları olarak sermayenin organik bileşiminin artması - azalan kar hadleri, eksik tüketim ve kar sıklışması teorileri kısaca incelenecektir.

Küresel finans krizinin Marxist perspektifle ele alınacağı dördüncü blmde, kapitalizmin geçirdiği evrim ve merkez kapitalizmi² krize sürükleyen, üretim ve dolaşım sürecine ilişkin dönüşümler ele alınacaktır. Küresel kriz, salt gösterge değişikliklerinden öte, kavramsal ereve ile bütünlük kurma adına da, sermaye birikim dinamikleri ve sermayenin yeni görüngüleri çerçevesinde saptanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, kapitalizmin altın ağı; krizi doğuran etmenler olarak, sistemin finansallaşması, bankaların değişen konumları ve bölüşüm ilişkileri ele alınacaktır.

² Genel olarak *Merkez Kapitalizm*, Kuzey Amerika, AB-15’in bir kısmı ve Japonya’yı temsil eder. Ancak bu tez çalışmasında “merkez kapitalizm” daha ziyade ABD’yi ifade etmek için kullanılmıştır.

Sonuç bölümünde ise çalışmada ele alınan konular ve elde edilen kritik bulgular özetlenerek, bu bağlamda, çalışmanın genel olarak vardığı sonuçlar ele alınacaktır. Ayrıca, mevcut durum ve geleceğe yönelik yeniden yapılan(dır)maların, kapitalizmin ileriki dönemlerde nasıl şekillenebileceğine ve olası akademik, sosyal, siyasal ve ekonomik değişimlere dair değerlendirmeler de sonuç bölümünde yer alacaktır.

Bu tez çalışmasının ana önermesi kısaca, sistemin son bunalımının kaynağının finans kapitalin yükselişi olduğu ve son küresel krizin Marxist kavram ve kategoriler ile açıklanmasının çeşitli zorluklar içerse de, mümkün ve isabetli olacaktır.

2. KAPİTALİZM ve SERMAYE

Güncel dünya krizinin ana kaynağı finans kapitalin yükselişinde arandığından, Marxist yaklaşımın **kapitalizm**, **sermaye** ve **finans kapital** kuramlarını ortaya koymak gereklidir.

Kapitalist formasyonların ana hareket noktası “sermaye”dir. Bu bağlamda, kapitalizm ve bunalımlarının analizinde hareket noktasını oluşturan üretim güçleri ile üretim ilişkilerini kapsayan sermaye birikimidir. Sermaye birikiminin rotasını belirlediği kapitalizmin egemen olduğu toplumlarda bir takım belirleyici unsurlar vardır. Bu unsurlar aynı zamanda *sistemin hareket yasaları* olup, tüm tarihsel gelişmelerin de temel taşıdır.

Öte yandan, gelirin üretim ve bölüşümünden doğan ve toplumsal yapıdaki eşitsizliklerden beslenen *çelişkilerin*, bunalımları meydana getiren en büyük olgu olduğunun kabul edilmesi, doğru bir kriz analizinin, ancak doğru bir kapitalizm analizi ile yapılabileceğini göstermektedir.

Krizin analizine kapitalizm analizi ile başlanmasının bir diğer nedeni; kapitalin, sermaye; kapitalistin, sermayedar; kapitalizmin de sermaye sistemi olduğu gerçeğidir. Sistemin kodlarını ve kriz dinamikleri ararken, kapitalizmin karmaşık toplumsal yapısının deşifre edilmesi gereklidir. Sistemin görünen özelliklerinin yanında, üretim ilişkilerine gömülmüş gizli özelliklerinin doğru analizi aynı zamanda sistemin çıkmaz sokaklarını da gösterecektir.

İşte bu nedenlerden dolayı; öncelikle sistemin taşıyıcı unsurları ile sistemi besleyen ve egemenliğinin devamını sağlarken içsel olarak krizlere de yol açan tarihsel dinamikleri, yine sermaye sisteminin özellikleri, çelişkileri ve birikimin tarihsel özgüllüğü ekseninde ele alınmalıdır.

2.1. KAPİTALİZMİN ÖZELLİKLERİ

Kapitalizm, diğerk bir adıyla, sermaye sistemi, adından da anlaşılabilceğı üzere sermayenin egemenliğı üzerine kurulmuştur. Burada sermaye salt teknik bir olgu olmaktan öte, kapitalist ilişkilerin temel eksenini oluşturan bir toplumsal ilişki niteliğindedir. Kapitalizm, toplumsal sınıf olarak sermaye sınıfının net hegemonyasına dayanan toplumsal bir sistemdir.

İçinde yaşadığımız küresel çapta egemen ve tarihsel/toplumsal bir sistem olan kapitalizmin bazı **temel özellikleri** vardır³:

- i. Üretim araçlarının **özel mülkiyeti** mevcuttur. Bu ayrıcalık, toplumun çok küçük bir kısmını oluşturan sermaye sınıfının maddi egemenliğinin ilk kaynağıdır. Oysa toplumun geniş kesimini oluşturan işçi sınıfının üretim araçları üzerinde herhangi bir denetimi söz konusu değildir. Bu manada, özel mülkiyete sahip olan toplumun ayrıcalıklı bir azınlığıdır.
- ii. Üretim, ihtiyaçları gidermek amacıyla değil, **kar** amacıyla yapılır. Her kapitalist, üretim sürecine toplumsal tüketimi karşılamak güdüsü yerine, kar ve dolayısıyla birikim güdüsüyle katılır: “Kapitalistin üretim süreciyle ilgilenmesinin odağında üretim miktarı değil, sermayenin getirisi bulun[ur].⁴”
- iii. Üretim-bölüşüm gibi kritik kararlar **piyasada** alınır. Bu noktada, kamusal bir karar alma mekanizması (örneğin, planlama bordu gibi), piyasanın “anarşik”

³ Bu özellikler, kaynakçada yer alan çeşitli kaynaklardan derlenip bütün olarak sunulmuştur. Öne çıkan bazı eserler için bkz. Baby, Jean. **Ekonomi Politüğın Temel Prensipleri**. Cenap Karakaya (çev.). 5. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2000; Dobb, Maurice. **Kapitalizm Üzerine İncelemeler**. F. Akar (çev.). 1. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 1992; Hunt, E. K. **İktisadi Düşünce Tarihi**. Müfit Günay (çev.). 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, 2005; Jalee, Pierre. **Kapitalizm Nasıl İşler?** Süreyya Ersoy (çev.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 1995; Manisalı, Erol. **Kapitalizmin Temel İçgüdüsü**. 2. Basım: İstanbul: Derin Yayınları, 2004; Marx, Karl. **Kapital – Ekonomi Politüğın Eleştirisi Cilt I-II-III**, Alaattin Bilgi (çev.). 5. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2006; Nikitin, P. **Ekonomi Politik**. Hamdi Konur (çev.). 9. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2005; Wallerstein, Immanuel. **Tarihsel Kapitalizm**. Nemeçye Alpay (çev.). 4. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2006; Zubriski, Mitropolski, Kerov. **Kapitalist Toplum**. Sevim Belli (çev.). 8. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1995. vb.

⁴ Köse, Ahmet Haşim, Ahmet Öncü. “İktisadın Piyasası Kapitalizmin Ekonomisi”, **İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**. Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses, Eriç Yeldan (drl.). 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.107.

doğasına ve içsel dengesiz yapısına uygun değildir. Üretim sürecinin işleyişi ve fiyatların oluşumu da yine piyasada gerçekleşir.

- iv. Diğer toplumsal sistemlerden farklı olarak **emeğin metalaşması** söz konusudur. Bu açıdan, kapitalist toplumlarda insanlar yaşayabilmek – para kazanıp kendi ürettikleri metaları satın alabilmek için, emeklerini (emek gücü), herhangi bir meta gibi pazarda satmak zorundadırlar.
- v. Sistemdeki bütün iktisadi aktörler kendini **sınırsız sermaye birikimine** vakfetmiştir. Bu davranış biçimi, sistemin başarılı işleyişi için çok önemlidir. Toplumdaki herkes gerek bireysel, gerekse sınıf olarak, istemese de, sermaye birikiminin gerekliliklerini yerine getirmek durumundadır: “Sermaye birikiminin aracı ... üretici güçlerin geliştirilmesidir.”⁵ Özellikle kapitalistlerin, rekabetin onlar açısından yıkıcı etkisi yüzünden, mola verme hakları söz konusu değildir. Marx’ın da altını çizdiği gibi: “*Biriktir, biriktir, işte Musa işte peygamber!*”⁶

Bu sistemi yukarıdaki özelliklerin hepsini kapsayan **sermaye birikiminin** bize sunduğu teorik çerçeve ile ele alabiliriz: “artı-değerin kapital olarak kullanımı veya artı değerın kapitale dönüşümü, işte **kapital birikimi** denen budur.”⁷ Çünkü bütün toplumsal ilişkilerin, sınıf mücadelelerinin ve toplumu şekillendiren diğer tüm unsurların asıl belirleyicisi kapitalist sermaye birikim sürecidir: “Kapitalizm, piyasaya dönüşmüş bir toplumda paranın toplumsal iktidarındır.”⁸ Aynı zamanda bu süreç, kapitalistlerin genel egemenliğini de içerir: “Kapitalizm güç, egemenlik ve emperyalizm öğelerinden meydana gelen bir düzenin (veya düzensizliğin) ve sistemin adıdır.”⁹

Sermaye birikimi ve değere el koyma süreci bireysel tercihlerden bağımsızdır, kişilerin davranışlarının bir fonksiyonu değildir: “Artı değerın ele geçirilişini bireylerin

⁵ Clarke, Simon. **Marx’ın Kriz Teorisi**. Cumhuriyet Atay (çev.). 1. Basım, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2009, s.108.

⁶ Kapitalizmin temel özellikleri; sistemdeki tüm, mülkiyet, karar alma, enformasyon ve toplumsal üretimin belirleyicisi konumundadır. Öte yandan, kapitalizmin hangi özelliğinin belirleyici olduğu konusunda 3. dipnotta verilen kaynaklarda ve başka akademik çevrelerde çeşitli tartışmalar mevcuttur. Bu noktada emeğin metalaşmasının kapitalizmi karakterize ettiği söylenebilir, ancak çalışma açısından sınırsız sermaye birikimi dinamiği ön plana çıkmaktadır.

⁷ Marx’tan alıntılanan: Kazgan **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**. s.320.

⁸ Köse, Öncü, s.136

⁹ Manisalı, Erol. *Kapitalizmin Temel İçgüdüleri*, sunuş kısmından.

kötü davranışlarına değil, sınıf sisteminin gayri şahsi işleyişine bağlar Marx.” O halde, görünmeyen ancak hissedilen birikim baskısı kapitalist ve işçilerin keyfi hareketlerini engeller.¹⁰

Metodolojik olarak, kapitalizmin isabetli analizini yapabilmek ve aşırı soyutlamalara girmeden krizleri açıklayabilmek için, kapitalizmin özellikleri birer rehber niteliğindedir. Kapitalizmin bütün çelişkilerini, antagonizmalarını ve krizlerini doğru tahlil edebilmek için kapitalizmin özelliklerinin ve aynı zamanda sermaye birikiminin temel dinamiklerinin iyi anlaşılması gereklidir. Kapitalizmin bu özelliklerini gerek görünür düzeyde, gerekse üretim ilişkilerine gömülmüş biçimde genel geçer olarak kabul edebiliriz.

Tarihsel olarak bütün kapitalist toplumlarda yukarıda açıklanan dinamikler zaman ve mekândan bağımsız olarak geçerlidir. Bu özellikler, kapitalizmin sınıfsal dinamiklerini açıkça ortaya koyarken, devletlerin de müdahale alanlarının nesnel sınırlarını belirler¹¹. Bu bakımdan, ilerideki bölümlerde kriz teorileri ve pratiğinde görüleceği üzere kapitalizmin sınırlarını yine kapitalizmin kendi içsel çelişkileri belirler. Bu noktada en büyük içsel çelişki, üretim araçlarının **özel** mülkiyeti söz konusuysen, üretim sürecinin bir bütün olarak **toplumsal** olmasıdır ki bu, kapitalizmin kendi kendine koyduğu engele veya içsel sınırlarına işaret eder.

Kapitalizmde, (özellikle yukarıdaki beşinci özelliğe atfla) piyasanın ve paranın iktidarı söz konusudur. Ekonomik ilişkilerin yanında bütün sosyal – kültürel ve siyasal ilişkiler ve olaylar kapitalistlerin egemen olduğu piyasa tarafından belirlenir: “Piyasa ve gündelik hayatın kapitalist mantığa tabi olarak örgütlenmesi, yani kapitalizmin egemen pratik olması, Marx’ın ileri sürdüğü gibi paranın toplumun bütünü üzerinde bir iktidar kurmasıyla mümkündür.¹²”

Finans kapital teorisi üzerinden inceleyeceğim son bunalım açısından kapitalizmin hangi özelliğinin karakteristik olmasından öte, sermayenin sistemdeki

¹⁰ Dolaylı ve dolaysız alıntı için bkz. Perelman, Michael. “Kapitalizmin Tarihi”, Emel Kahraman (çev.). Alfredo Saad – Filho (hızl.). **Kapitalizme Reddiye Marxist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2003 s.148-150.

¹¹ Kapitalist toplumlarda devletin rolünün, Marxist açıdan ayrıntılı olarak açıklaması için bkz: Yılmaz, Ahmet. **Kapitalist Devleti Anlamak**. 1. Baskı, İstanbul: Aykırı Yayınları, 2002.

¹² Köse, Öncü, s.99.

kritik konumu ve sermaye birikiminin bir sınırının olmaması daha büyük önem taşımaktadır: “Sermaye, temsilcisi kapitalist olan toplumsal bir güç olarak giderek öne çıkar.¹³” ve “... bizim kapitalist adını verdiğimiz şey, sermayeyi elinde tutanın dur durak bilmeyen ve ilginç bir biçimde kendine dönük olan bu gitgide *daha çok sermaye biriktirme hedefi* ve sermayeyi elinde tutanın bu nedenle, hedefine ulaşmak için *başka kişilerle kurmak zorunda olduğu ilişkilerdir.*¹⁴”

Kapitalizmde sınırsız sermaye birikimi dinamiği bir tercih meselesi değildir, kapitalistler açısından hayatta kalabilmek için bir zorunluluktur. Bu nokta çok önemlidir, zira kriz başlığı altında göreceğimiz gibi, kapitalistler “bilinçli bir şekilde” kendilerini orta-uzun vadede duvara çarpmalarına neden olacak, onları iflasa sürükleyecek; sistemi de bir çıkmaz sokağa itebilecek olan hamleleri, birbirleriyle girdikleri rekabetten galip çıkmak adına pekâlâ hayata geçirebilirler. Bu davranış biçimi, kapitalistlerin öngörüsüz olduklarını değil, toplumdaki “rasyonel davranış” imgesinin, sistem tarafından değişken olarak belirlendiğinin ispatıdır.

Sınırsız sermaye birikimi güdüsü, gerek finans kapitalin ekonomik ve siyasi egemenliği, gerekse kapitalizmin son krizinin (ve genel olarak sistemin tüm krizlerinin) anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü “Kapitalist üretimin hakiki sınırı bizzat sermayenin kendisidir; sermaye işletildiği zaman üretimin hem başlangıcı, hem sonu, hem sebebi, hem de gayesi olarak tezahür eder.¹⁵” ve “Burjuva sınıfının varoluş ve egemenliğinin temel koşulu, servetin bireylerin elinde birikmesi ve sermayenin oluşması ve *çoğalmasdır.*¹⁶”

Sermaye sahibi olarak burjuva için yaşamsal önem arz eden koşullar, aynı şekilde sistem için de yaşamsal önem arz edecektir: “Kapitalistin sistemin toplumsal, yasal ve ekonomik temelleri göz önüne alındığında, bu sistemin ‘devinim yasaları’

¹³ K. Marx’tan aktaran, Hunt, s.299.

¹⁴ Wallerstein, Immanuel, s.12. Krizin temellerini de bu ilişkiler üzerinden aramak doğru bir yaklaşım olabilir.

¹⁵ Marx’tan alıntılan, Baby, Jean. s.186.

¹⁶ Marx Karl, Friedrich Engels. **Komünist Parti Manifestosu**. Erkin Özalp (çev.). 1. Baskı, İstanbul: NK Yayınları, 2003, s.20–21.

sistemi ileriye götüren itici gücü – sermaye birikimine yönelik kesintisiz, sonsuz bir dürtüyü yansı[tır].¹⁷”

Sermaye türleri ve özel olarak finans kapitali ele almadan önce sermayenin örgütlediği kapitalist üretim sürecinden bahsetmek gereklidir. Kapitalizmde üretim, tarihsel olarak diğer iktisadi sistemlerden farklı bir şekilde “para” ile başlamaktadır. Paranın bu, üretimi başlatma yeteneği, paranın (ve dolayısıyla para sermayenin) özgün niteliğini ortaya koymaktadır.

Kapitalizmi çözümleyebileceğimiz ya da sistemin kodlarını bulabileceğimiz alan kapitalist **meta üretim süreci**dir ve meta üretim süreci aynı zamanda sermayenin devresel/dairesel hareketini oluşturur. Marx bu dairesel hareketi şu şekilde formülize etmiştir¹⁸:

Birinci aşama: Kapitalist, meta ve emek pazarında alıcı olarak ortaya çıkar; parası metalara dönüşür, ya da P-M dolaşımından geçer.

İkinci aşama: Satın alınan metaların kapitalist tarafından üretken tüketimi. Burada, o, kapitalist meta üreticisi olarak hareket eder; sermayesi üretim sürecinden geçer. Sonuç, üretimine giren öğelerden daha fazla değer taşıyan bir metadır.

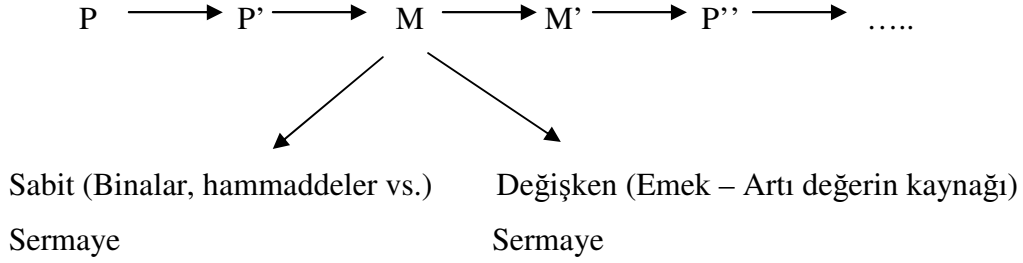
Üçüncü aşama: Kapitalist, pazara satıcı olarak geri döner; metaları paraya dönüşür, ya da bunlar M-P dolaşımı hareketinden geçer.

Aşamalar, banka sermayesinin üretken sermayeye dönüşümünü dışsal olarak alır. Sürece bunu da katarsak, dört aşamalı bir birikim devinimi ortaya çıkar. Bu devirsel harekette, Marx süreci P-M ile başlatır. Aslında bu sürece finansal sermayenin üretken sermayeye dönüştüğü P-P’yi de ekleyebiliriz. O halde kapitalist üretim ve dolaşım süreci tam olarak şu şekildedir:

¹⁷ Hunt, s.303.

¹⁸ Aşamalar ve açıklaması için bkz: Marx, Karl. **Kapital – Ekonomi Politığın Eleştirisi II. Cilt.** Alaattin Bilgi (çev.). 5. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, s.33.

Kapitalist Üretim ve Dolaşım Süreci¹⁹



Amaç: $M < M'$, $P' < P''$ (Meta üretimi sonucu daha çok para sermaye sahibi olmak – kar elde etmek)

P: Para veya para sermaye (Henüz üretime bağlanmamış parasal - finansal sermaye, kredi vb.)

P': Üretken sermaye (Üretime bağlanan sermaye)

M: Meta veya üretim araçları ve emek gücü

M': Meta sermaye (Artı değer içerir)

P'': Üretim sürecinin sonunda yaratılan değer, dolaşım alanında karşılığını bulması – realizasyon.

Sürecin başlangıç ve sonu aynı biçimde görünmekle birlikte, arada büyük bir fark vardır. Sürece başlangıçta eklenen para ile sürecin sonunda dolaşım sonrası elde edilen para arasında fark vardır, daha doğrusu olmalıdır ve sermaye birikiminin üretim ve dolaşım bileşimleri vardır. Ürünün üretilme amacı kar elde etmek iken, dolaşım süreci de buna katkı yapar: “... dolaşımın yegane olası amacının daha pahalı satmak için almak olduğu açıktır.”²⁰

Birikimin, kapitalist toplumun tanımlayıcı unsuru olması, üretim sürecindeki devrimsel hareketle ilgilidir. Bu devrimsel hareket ile; kapitalist üretim – sınıflar (üretim güçleri) sürekli kendini yeniler: “Sermaye birikimi, artıdeğerin yeni değişmez ve değişir sermayeye çevrilmesi yoluyla kapitalist toplumsal ilişkilerin durmadan

¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için, kaynakçadaki birçok Marxist kaynak yol gösterici niteliktedir.

²⁰ Hunt, s.277.

genişleyen ölçekte **yeniden üretilmesi** olarak anlaşılmalıdır.²¹” Sermayenin bu hareketi kendi kendini büyütebildiği sürece tekrardan başa dönerek devam eder, sistem süreci tekrar tekrar çalıştırır: “... üretim sürecinin bu kesintisiz yinelenişine yeniden üretim denir.²²” Bu yeniden üretim süreci salt yinelenmeye değil aynı zamanda yenilenmeye de işaret eder: “Bizzat sermaye – emek ilişkisinin, kapitalist ile işçi arasındaki ilişkinin yeniden üretimi ve **yeni-üretimi**, üretim ve değerlendirme sürecinin başlıca sonucu olarak görülmektedir. [... Kapitalist ve işçi] her biri kendini yeniden üretirken, kendi olumsuzlamasını da yeniden üretir.²³”

Sürecin başındaki para sermaye ile sürecin sonundaki para sermaye arasındaki fark üretim güdüsünün ana nedenidir ve eğer sermaye sınıfı için bu fark (kar), alternatif alanlara göre, istenilen düzeyde değilse; sermayedarlar hayatta kalabilmek için ya diğer sermayeler ile işbirliğine gidecek ya da tıkanan birikimin önünü açmak için yeni değerlendirme alanları bulacaklardır: “Birikimin dünya ölçeğindeki seyri meta, para ve üretici sermayenin uluslararasılaşması bağlamıyla buna karşılık gelen mekânsal - kurumsal-ilişkisel yayılma bağlamının karşılıklı etkileşimi aracılığıyla görünür, izlenebilir hale gelir.²⁴”

Sermaye birikimini ve dolayısıyla sistemin özetini gösteren bu süreçte hem **üretim ilişkileri**, hem **dolaşım ilişkileri**, hem de sınıf mücadelelerinin kodlarını bulabiliriz. Bu süreç, bir bütün olarak kapitalizmde tüm metalar ile toplumsal sınıfların üretildiği bir süreçtir ve bu süreç sürekli kendini tekrarlar. Sistemin yaşaması için kendini yeniden üretmesi, bir başka ifadeyle bu üretim sürecini, sınıflar arasında göreceli değişmelere izin vermeden, sürekli devam ettirmesi gereklidir. Burada sürecin sonunda ortaya çıkan kâra el koyan toplumsal sınıf her zaman sermaye sınıfıdır.

Başka bir açıdan bakıldığında, üretim sürecine katılan sermaye ve ona bağlı işçi sınıfı varsa çelişkiler de orada var olacaktır. Bu üretim sürecinde, işçiler hiçbir zaman göreceli konumlarını geliştiremeyecektir, öte yandan sermaye sınıfı ise üretim

²¹ Wright, Erik Olin. “Marxist Bunalım ve Birikim Teorisinde Almaşık Perspektifler”. Nail Satlıgan (çev.). **Dünya Kapitalizminin Krizi** Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009, s.174.

²² **Marxist İktisat El Kitabı – Temel Tanımlar**. Nail Satlıgan (çev.). 1. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s.37.

²³ Marx, Karl. Grundrisse **Ekonomi Politüğün Eleştirisi İçin Ön Çalışma**. Sevan Nişanyan (çev.). 1. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları, 2008, s.417.

²⁴ Türkay, Mehmet. **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik – Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar**. 1. Basım, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2009, s.280.

sürecinde el koyduğu artı değer üzerinden sınıfsal konumunu sağlamlaştırırken, sermayedarlar arası sınıf savaşı da el koyulan artı değer üzerinden yürüyecektir.

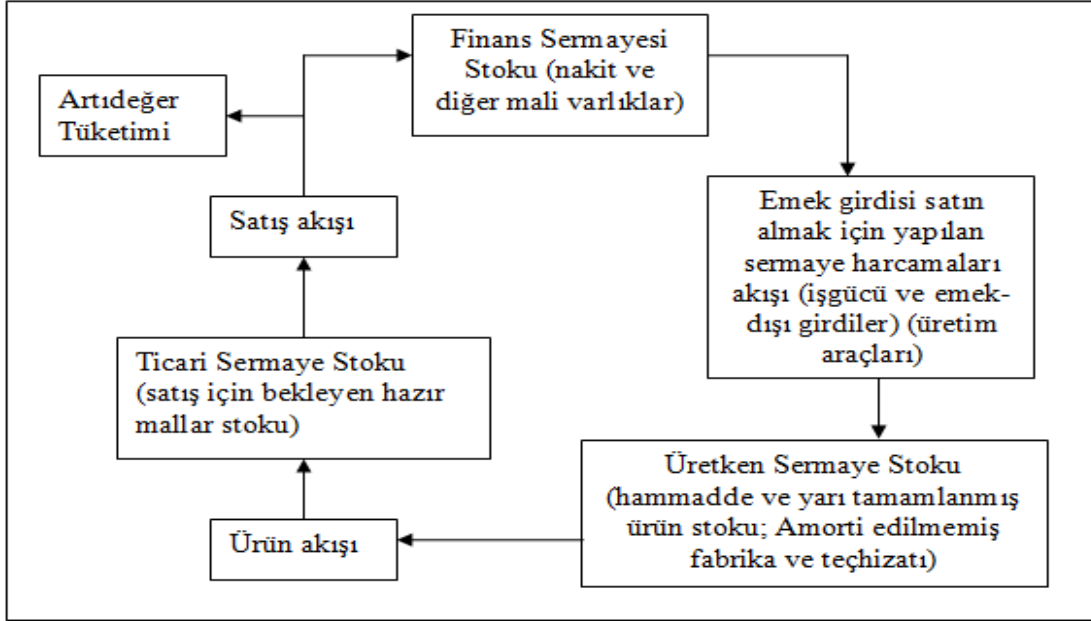
Bu üretim sürecini bir doğru şekilde değil, dairesel olarak ele almak gereklidir. Sermaye, en başta kar için başlattığı üretim süreci sonunda elde ettiği kar ile yeniden üretim araçlarına yönelecektir. Çünkü sınırsız birikim saiki sermaye sınıfını buna zorlar. İşte bu yüzden kapitalist üretim süreci aynı zamanda sermaye birikimi / yığılması sürecidir. **Sermayenin** tarihsel olarak amacı, bu **devri**²⁵ iktisadi olarak daha hızlı ve politik olarak daha kolay gerçekleştirebilmektir. Bu da zamanla sermayenin bu sürecin zamansal ve mekânsal dinamiklerine ilişkin alternatifler aramasına neden olacaktır. Bu alternatifler, üç şekilde olabilir: Sınıflar arası mücadelede avantaj sağlayarak, üretim sürecinin örgütlendiği coğrafyada (ulusal sınırlarda) egemenlik hakkı olan devlet organizasyonunun sürece sermayeyi destekleyecek şekilde dâhil edilmesiyle ve son olarak sermayeler arası rekabette kendilerini öne çıkartabilecek olan teknik / finansal atılımlar ile alternatifler yaratır. O halde sermaye, üzerinde daha çok baskı hissettiği zamanlarda bu alternatiflerden birini devreye sokmak için dolaylı veya dolaysız sınıf mücadelesinden kaçınmayacaktır.

Yeniden üretim olgusu, kapitalist üretim sürecinin içsel olarak bir döngü ifade ettiğinin göstergesidir. Kapitalist üretim süreci, ilk bölümde açıklanan kapitalizmin özellikleri çerçevesinde şekillenir. Üretim süreci ve sermayenin devrini şu şekilde de özetleyebiliriz²⁶:

²⁵ Sermayenin devri; üretim, dolaşım ve realizasyon sürecini kapsar.

²⁶ Mohun, Simon. “Her Emek Değer Yararır Mı?”, Alfredo Saad – Filho (hızl.). **Kapitalizme Reddiye Marxist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2007, s.65.

Şekil 1 Kapitalist Üretim Süreci



Kaynak: Forley'den uyarlayan, Mohun, Simon. "Her Emek Değer Yaratır Mı?" Alfredo Saad – Filho (hızl.). **Kapitalizme Reddiye Marxist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2007, s.65.

Sermaye birikiminin, başlı başına, kapitalizmi karakterize eden, tanımlayan bir olgu olduğu yukarıdaki açıklamalarla ortaya konuldu. Sermaye birikiminin içsel dinamikleri, kendi içerisinde süreklilik arz eden bir yapıya sahiptir. Birikim mekanizmaları, artı değer (karın) üretimine ve dolayısıyla toplumsal sınıf ilişkileri içerisine gömülmüştür. Sermaye birikiminin sonsuzluğu ve sınırsızlığı kapitalizmin değişmez kurallarından biriye, sermayedarlar bir sistem güdüsü olarak sermayelerini sürekli genişletmek durumundadır. Çünkü "...sermaye birikimi kategorisi, toplumsal bütünlük ve bunun yeniden üretimi sürecinde toplumu oluşturan tüm düzey, aktör ve bağlamları birbiriyle ilişkilendiren, kesişme aksını oluşturan bir yer ve işleve sahiptir.²⁷"

Tekrar vurgulamak gerekirse, sermayenin kendi geleceği için, sürekli olarak yeni kar alanları bulması tarihsel bir zorunluluktur. İşte bu yüzden sermayenin genişlemesi yeni pazarlar bulunması gerekliliğine işaret eder. Çünkü kapitalistlerin işçi sınıfı ile olan mücadelesinin ötesinde, birbirleriyle de pazar mücadeleleri söz konusudur ve bu mücadele hep daha çok kar ve daha çok sermaye birikimi üzerinden yürür. Ayrıca, kapitalistlerin teknolojik atılımlar yapmadan, oldukları yerde kalmayı tercih

²⁷ Türkay, Mehmet. "Türkiye Kapitalizminin Gelişme Dinamikleri". **İktisadın Dama Taşları Ekoller – Kavramlar – İz Bırakanlar** içinde. İstanbul: İ. Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, 2003, s.9.

etmeleri, onların sınıfsal konumlarını olumsuz etkileyecek ve piyasadan silinmelerini sağlayacaktır. Bu da sermaye sahibi olarak sahip olduğu gücün kaybolması ve sistemde pasif bir oyuncu şeklinde yer alması anlamına gelmektedir: “Sermayenin içinden geçmek zorunda olduğu dönüşümler süreci, bizzat üretim sürecinin önkoşuludur.”²⁸”

Sermaye birikimi dinamiğinden bahsederken, **birikim rejimi** kavramını da kısaca ele almak gereklidir. Birikim rejimi, kapitalist ekonomilerin, üretim sürecini şekillendiren biçimleri işaret ederek, sistemin devinim dinamiklerini bünyesinde taşır: “Birikim rejimi, görece uzunca bir dönemde, üretim koşullarındaki dönüşümler ile tüketim ve emek gücünün yeniden üretiminin koşullarındaki dönüşümler arasında uyuma sağlayacak bir artık değer üretimi ve yeniden bölüşüm tarzını ifade eder.”²⁹” Bu bakımdan, mal ve hizmetlerin üretimi, sınıfların yeniden üretimi ve bir bütün olarak birikimi biçimlendiren tarihsel düzenek birikim rejimidir. Birikim rejimleri tarihsel olarak bazı içsel farklılıkları taşıyabilir, fakat hiçbir zaman birikimin önünde bir engel oluşturamaz.

Nihai olarak, sermaye birikim sürecinde ekonomik olarak artı değer üretilir ve bu süreç sonsuzdur. Toplumsal olarak da, kapitalistler sermaye/servet/zenginlik biriktirirken, işçiler de yoksulluk/sefalet biriktirir.

Bir sermaye biçimi olarak finans kapitali incelemeye önce, yöntemsel hataya mahal vermemek için **sermayenin merkezileşmesi** ve **yoğunlaşması** ayrımı yapılmalı ve süreç bunların üzerinden okunmalıdır. Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, sonraki bölümlerde gösterileceği üzere, günümüzde popüler olan tekelleri kapitalizm ve özellikle finansallaşma sürecinin açıklanmasında önemli yer tutar. Çünkü finans kapitalin ortaya çıkış süreci, yine ileriki bölümlerde daha ayrıntılı tartışılacağı üzere, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması ile kol kola olmuştur. Ayrıca merkezileşme ve yoğunlaşma birikim sürecinin bir sonucudur: “Sermaye birikimi, aynı zamanda, sermaye yoğunlaşmasını ve merkezileşmesini de birlikte getirir.”³⁰” Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi genellikle birbiri ile karıştırılan kavramlar

²⁸ Marx, *Grundrisse Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s:530.

²⁹ Arın, Tülay. “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm”. **11. Tez Kitap Dizisi – Sayı:1 – Bunalım Azgelişmişlik Devlet** içinde. İstanbul: Belge Yayınları, 1985, s.113.

³⁰ Marx, *Kapital – Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt I*, s.619.

olmakla birlikte birbirinden farklıdır: “Yoğunlaşmadan, sermayenin ürettiği artı değer in kapitalizasyonu ile sermayenin artışı nı, merkezileşmeden, daha geniş bir büyüklüğü oluşturacak tek il sermaye birikimlerinin bir araya gelmesini anlıyoruz.³¹” Bu iki olgu da gerek sınıf içi (sermaye sınıfı içerisinde), gerekse sınıflar arası (sermaye – işçi sınıfı arasında) mücadelelerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sermayenin yoğunlaşması, üretim sürecinde kullanılan üretim araçlarının – teknolojinin nispi olarak artmasıdır, sermaye / emek oranının artmasıdır. Sermayenin merkezileşmesi (ya da sermayenin temerküzü) ise, sermaye gruplarının dikey (aynı sektörde) veya yatay olarak (farklı sektörlerde) birleşme eğilimine girmesi, sermayenin toplandığı el sayısının azalmasıdır. Nitekim “sermayenin merkezileşmesi merkezi komuta gücü ya da üretim araçları üzerindeki kontrolün merkezileşmesi anlamına gelir – başka bir deyişle, merkezileşmiş özel mülkiyet.³²” Bu kavramlar, krizin güncel analizinde birer gösterge niteliği de taşımaktadır.

Sermaye sisteminde, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının, üç olası etkisi vardır³³: Birincisi, kapitalizmin sınırları içinde emek sürecinin toplumsallaşması ve rasyonalizasyonu söz konusudur. İkincisi teknik değişme ve sermayenin artan organik bileşiminin bir ürünü olan yoğunlaşma ve merkezileşme daha ileri bir teknik değişmeyi hızlandırır. Üçüncüsü de çok sayıda üreticinin arasında meydana gelen rekabet yerine az sayıda üreticinin piyasayı tek elci ya da yarı tek elci bir biçimde kontrol etmesidir.

Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin yanında birikim açısından teknolojik gelişme de önemlidir. Fakat kriz teorileri bölümünde tartışılacağı üzere, teknolojinin gelişimi hem bir zorunluluk hem de kapitalizmi engelleyen bir değişim olarak karşımıza çıkacaktır.

³¹ Buharin, Nikolay. **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**. Uğur Selçuk Akalın (çev.). 2. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınevi, 2005, s.128.

³² Mandel, Ernest. **Geç Kapitalizm**. Canan Badem (çev.). 1. Baskı, İstanbul: Versus Kitap, 2008, s.429.

³³ Sweezy, Paul. **Kapitalist Gelişme Teorisi – Marxist Politik İktisadın İlkeleri**. Gülsüm Akalın (çev.). 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007, s.255–256.

2.2. SERMAYE TÜRLERİ³⁴ ve FİNANS KAPİTAL

Finans kapital teorisini incelerken, finans kapitalin de nihai olarak bir sermaye – bir toplumsal ilişki yumağı olduğu dikkate alınmalıdır. Kapitalist sistemin mihenk taşı “genel olarak sermaye”dir. Sistemin işleyişi, soyutlama düzeyini sermayenin niceliği olarak alırsak, “*genel olarak sermaye*”nin zararına olamaz. Ancak “*birkaç sermaye*”nin yararına olurken, birkaçının zararına olabilir.³⁵ Bir başka deyişle, ulus devletlerin sisteme yaptıkları müdahaleler, yapılan siyasi hamleler; sadece sermaye grupları arasındaki rekabetin yönünü değiştirebilir, sermayenin genel tarihsel çıkarlarına aykırı siyasi – ekonomik hamleler söz konusu olamaz.³⁶

Öte yandan niteliksel olarak kapitalist sistemde sermaye, bir bütün olarak toplumsal sınıf ilişkilerine hükmetmekle beraber, kendi içerisinde farklı fraksiyonları barındırır. Bu durum sermayenin farklı görüngülerinin ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarır. Bu ayrım çeşitli yönetsel sıkıntılar içermekle beraber, sermaye birikiminin alacağı yol veya sistemin çeşitli evrelerinin analizi için gereklidir.

Kapitalist ekonomik yapılarda üç türlü sermaye vardır:

I. **Üretken Sermaye - Sanayi Sermayesi:** Üretim sürecinin başında üretime bağlanan, onu başlatan – üretim araçları ve emeğin sermayedar tarafından satın alınmasını sağlayan sermayedir. Daha güncel kavramlarla ifade etmek gerekirse, *reel üretimi – artı değer yaratılmasını* (emek gücü sömürsünün yapıldığı aşamayı) temsil eder, bir bakıma kapitalist için üretim sürecinde asli görevi yerine getirir. Bir bakıma bütün sermayelerin bir iple bağlı olduğu başrol oyuncusudur. Reel çıktı düzeyinin en önemli belirleyeni olması nedeniyle, üretken sermaye gelişmelerine daha olumlu bir gözle bakılır.

II. **Meta Sermaye – Ticari Sermaye:** Üretim sonucu elde edilen çıktılar - metalardır. Metalar hem kullanım değeri, hem de değişim değeri içerirler. Bu

³⁴ Sermayenin, bu şekilde birbirinden ayrı departmanlarda incelenmesi tartışmalı bir konu olmakla beraber, sermayenin yüklendiği farklı rolleri göstermesi açısından anlamlıdır.

³⁵ Bkz: Wright, s.176–177. *Birkaç sermaye* ile *genel olarak sermaye* ayrımı, devletlerin uygulamaya koyduğu iktisat politikalarının kavranışı açısından önemlidir.

³⁶ Bu konuda daha önce belirtildiği gibi, kapitalist devletin manevra alanının nesnel kısıtları mevcuttur.

açından metallerin insan ihtiyaçlarını karşılamaları (kullanım değeri) için pazardan satın alınmaları (değişim değeri) gereklidir: “Her meta, kullanım değeri ve değişim değeri olmak üzere, iki yönüyle görünür.³⁷” Fakat insan emeğinin bir ürünü olarak meta sermaye, kullanım değerinden ziyade değişim değeri için üretilmiş mal ve hizmetleri temsil eder. Meta sermaye, üretim sürecinde üretildiği an, dolaşım alanında kendini realize etmek isteyecektir. Çünkü kapitalizmde bütün metalar paraya ulaşmak ister.

III. Para Sermaye – Banka Sermayesi: Para tek başına bir sermaye biçimi değildir. Para, üretim / birikim sürecine dâhil olduğu ölçüde sermayedir. Çünkü daha önce vurgulandığı gibi, sermaye toplumsal bir ilişkiyi temsil eder. Para sermaye, üretim sürecini başlatan üretken sermayenin finansal kaynağı olup, dolaylı yoldan emek ve üretim araçları satın alabilen ve nihayetinde üretim süreci sonunda metallerin dolaşım sürecinde dönüşmesi gereken sermaye tipi ya da mülkiyetin para olarak veya finansal şekillerde birikmiş halidir. Sürecin işlemesi para sermaye temellidir, ancak para sermaye üretim sürecine bağlanırken üretici/üretken sermayeye dönüşür. Bu çerçevede özetlemek gerekirse, “... para, bütün diğer mallar için genel eşdeğer rolü oynayan özel bir mal³⁸” iken “parasal sermaye, zenginliğin ve soyut emeğin toplumsal bir süreci olarak belirlenmesini karakterize eden eşitlik, verimlilik, baskı ve nesnelliğin rasyonel ifadesidir.³⁹”

Sermayenin bu üç biçimi, aynı zamanda sermaye birikim sürecinin de üç aşamasını temsil eder. Üretken sermaye, üretim sürecine bağlanan sermayeyi ve aynı zamanda üretim sürecinin başlamasını ifade ederken, ticari sermaye ise üretilen metallerin dolaşım sürecine girmesini ifade eder. Para sermaye de, üretim sürecini finansal olarak başlatan ve aynı zamanda metallerin realizasyonunu simgeleyen sermayedir:

³⁷ Marx, Karl. **Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı**. Sevim Belli (çev.). Ankara: Sol Yayınları, 6. Baskı, 2005, s.43.

³⁸ **Marxizm Leninizmin İlkeleri II El Kitabı – Kapitalizmin Ekonomi Politığı**, s.23.

³⁹ Bonefeld, Werner. “Para Eşitlik ve Sömürü: Marx’ın Parayı Ele Alışının Bir Yorumu”. Cumhur Atay (çev.). Werner Bonefeld, John Holloway (Ed.). **Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi** içinde. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 1. Basım, 2007, s.202.

“Sermaye, üretim sürecinde, 1) değerlendirilmeden, yani yeni bir değer yaratılmadan, 2) değerini yitirdikten, yani para biçiminden somut bir meta biçimine dönüştükten sonra, 3) ürünü yeniden dolaşıma sokmak ve M biçiminden P biçimine çevirmek suretiyle, kendini, yeni değeriyle birlikte realize edecektir.”⁴⁰

Bu çalışmada kapitalist ekonomilerde Marxist Değer Kanunu çerçevesinde artı değer yaratılmasını ve artı değere nasıl el konulduğunu anlatan üretim sürecini anlatmak ana hedef değildir, ancak kapitalizmde “para”nın özgünlüğünü anlamak için yukarıda açıklanan üretim sürecini anlamak şarttır. Zira kapitalizm öncesi toplumlardan farklı olarak kapitalist üretimin bir özgün yanı da, üretim sürecinin “**para**” ile başlamasıdır. Kapitalist toplumlarda para, değişime aracılık eden, değer saklama aracı olarak kullanılabilen, borçların ödenmesinde kullanılan ortak bir ölçü birimidir.⁴¹ Bu halleriyle para, sermaye değildir. Paranın sermayeye dönüşmesi için üretim sürecine teknik ve sosyal olarak dâhil olması gereklidir. O halde paranın temel özelliklerinin kavranması, finans kapitalin kavranması için bir ön şarttır.

Paranın sermaye olarak görev alması ile paranın özgün yanları para sermayeye de sirayet etmiştir. Para sermaye, üretim sürecini kaynak olarak başlatan, dolaşım sürecince realizasyonun karşılığı olan ve kapitalizmde bu dolaşım alanındaki rolü sayesinde yeni değerlendirme alanları yaratmış olan bir mekanizma olduğuna göre para gibi özgün bir yan taşımaktadır.

Para sermayenin özgün yanı şu şekilde de açıklanabilir, *Marx’a göre*⁴²:

“Sanayi sermayesinin ve ticaret sermayesinin dolaşım sürecinde paranın yaptığı, sırf teknik hareketler, tam bu hareketleri ve yalnız bu hareketleri, kendisine özgü işlemler olarak yerine getiren özel bir sermayenin işlevi halinde bağımsızlaşır, bu sermaye para ticaretiyle uğraşan sermaye şeklini almış olur. ... Toplam sermayenin belirli bir kısmı kendisini geri kalan kısımdan bağımsızlaştırır ve ... para-sermaye biçiminde onlardan ayrılır.”

Para sermayenin, finans kapitalin oluşumu ve yükselişindeki tarihsel özgünlüğü yine paranın özgünlüklerinden kaynaklanır. İşte bu bakımdan finans

⁴⁰ Marx, *Grundrisse Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s.401 Sermayenin üç devresi konusunda ayrıntılı açıklamalar için herhangi bir Marxist Ekonomi Politik kitabına bakılabilir.

⁴¹ Paranın özellikleri ve işlevleri için bkz. Keyder, Nur. **Money - Theory, Policy, Application**. 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2002.

⁴² Marx, *Kapital Ekonomi Politiğin Eleştirisi – Cilt III*, s.277.

kapitalin tahlili, bütün sermaye biçimlerini kapsamakla birlikte, daha ziyade para sermaye tahlili üzerine inşa edilecektir.

Para sermaye (ya da ikraz sermayesi) analizinde önem taşıyan bir başka kategori de saymaca sermaye (*hayali - fiktif sermaye*)dir. Şirketlerin borçlanmak üzere çıkarttıkları tahvillerin ve hisse senetlerinin kendi başlarına piyasada alınır satılır olması (bu menkul kıymetlerin birer meta olması) ve dolayısıyla kendi piyasalarında ayrı bir fiyatlarının oluşması ile oluşan kategori *hayali sermaye*dir: “Hayali sermayenin oluşumuna varlıklaştırma (kapitalizasyon) denir.⁴³” Hayali sermayenin reel sermayeden kopuşu şu şekilde ifade edilebilir: Kapitalizmi hayali sermayenin pamuk ipliğine bağlanmış olarak gören Satlıgan’a göre⁴⁴,

“Gerçek sermaye para sermaye, meta sermaye ve üretken sermayeden oluşur. Gelirlerin kapitalize edilmesiyle meydana gelen sermaye bağımsızlaşır ve kendine özgü biçimler alır. Hisse senetleri tahviller, devlet istikraz tahvilleri, ipotekli borç senetleri, bu tür hayali sermaye biçimleri arasında yer alır. Bunları menkul değerler (değerli kâğıtlar) kavramı altında toplayabiliriz.”

Bu sermaye aynı zamanda *saymaca* sermayedir, çünkü “faiz getiren sermaye ile kredi sisteminin gelişmesi, aynı sermayenin ... farklı ellerde farklı biçimlerde görünmesine yol açan çeşitli yollardan sermayenin *görünüşte* iki katına bazen bunun da üstüne çıkmasıyla sonuçlanır.⁴⁵” Ancak kesinlikle unutulmaması gereken nokta, üretim süreci dışında değer üretilemeyeceği gibi sermayenin saymaca şekilde kendini genişletiyor gibi görülmesi (aşağıdaki bölümlerde verildiği üzere P-P’ geçişi) aslında yine üretim sürecinde yaratılan artı değere yaslanır. Hayali sermayenin gelişmesi iki açıdan önemlidir. Birincisi hayali sermayeye yönelişin nedeni olarak, sermayenin 1970’lerden itibaren karlılığını koruyabilmek için reel yatırım alanlarından (faiz oranlarının da etkisi ile) vazgeçmesi ve finansın yükselişidir. İkincisi de hayali sermayeye yönelişin sonucu olarak bütün dünyada (küreselleşme söyleminin de etkisi ile) “üretim sürecine girmeden - sadece paradan bile para kazanılır” algısının yerleşmiş olmasıdır. Fakat tüm bu gelişmeler, kısa vadede karları restore ederken, uzun vadede dünya ekonomisini daha kırılgan hale getirmekten öteye geçememiştir.

⁴³ Bullock, Paul, David Yaffe. “Enflasyon Bunalım ve Savaş Sonrası Genişleme”. Nail Satlıgan (çev.). **Dünya Kapitalizminin Krizi**. Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009, s.256.

⁴⁴ Satlıgan, Nail. “Günümüz Kapitalizminin Pamuk İpliği: Hayali Sermaye Spekülasyonu”. **Dünya Kapitalizminin Krizi**. Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009, s.510.

⁴⁵ Bullock, Yaffe. s.258.

3. FİNANS KAPİTAL TEORİSİ

Finans kapital, yukarıda bahsedilen üç sermaye türünün hepsinin içsel karmaşık bağlar ile bağlanması, ama özel olarak da “mali sermayenin özel egemenlik biçiminin tam olarak karşılığı⁴⁶” olmasının karşılığıdır. Ancak finans kapital, “mali faiz getiren ya da parasal sermaye gibi sermaye biçimlerinden oldukça farklıdır.⁴⁷”

Finans kapital kavramı, Marx’ın “Kapital”inin devamı olarak nitelendirilen Hilferding’in Finans Kapital kitabı ile ele alınmış ve teori düzeyindeki tartışmalar günümüze kadar sürmüştür. Hilferding, kendi döneminde sanayi ve ticaret sermayesinin bankacılıkla olan bağlarındaki değişimlerden yola çıkarak banka sermayesinin egemenliği çerçevesinde finans kapital teorisini ortaya atmıştır.

Finans kapital, tarihsel olarak iki şekilde ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi, finans kapitalin banka sermayesinin ticari ve özellikle sanayi sermayesi üzerindeki egemenliğinin (holdingleşme gibi) ifadesidir. İkincisi ise, banka sermayesinin üretim sürecinden uzaklaşarak bağımsız gelişmesini ve sisteme hâkim olmasıdır. Bu iki ele alış biçimi üzerinden kurulan farklı söylemler, bunalımların analizinde de farklı teorik çerçeveye ve dolayısıyla farklı tahlil ve çözümlere yol açacaktır.

Kavramın açıklanmasında, bütün sermaye türlerinin özgül bir bütünlüğü belirtilmekle birlikte, bu bütünleşmede banka sermayesinin bir adım öne çıkması da önemli bir yer tutar. Bir başka deyişle, yukarıdaki iki tanım da yanlış değildir, fakat tek başlarına eksiktir, öyleyse bu tanımların birlikte ele alınması gereklidir.

İkinci bölümde bahsedilen ticari sermaye, para sermaye ve üretken sermayenin bütünleşmesini temsil eden ancak bu üç sermayeden de işlevsel olarak ayrılan ve bu üç sermayenin ekonomik ve siyasi güçlerinin çok daha ötesinde bir güce ve egemenliğe sahip olan finans kapital çok özgün bir sermaye biçimidir. Bu bağlamda, finans kapital teorisi de bu özgünlüğü açıklamak üzerine inşa edilmelidir.

⁴⁶ Bu konuda bkz: **Marxist Düşünce Sözlüğü**. Tom Bottomore (yayın yön.). Mete Tunçay (çev.). 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s.341.

⁴⁷ *Marxist Düşünce Sözlüğü*, s.241.

Finans kapitalin en büyük tarihsel özgüllüğü ticari sermaye, sanayi sermayesi ve banka sermayesinin birleşmesi kadar başka hiçbir sermayenin erişemediği bir bağımsızlığa ulaşmasıdır: “Finans kapitali farklı kılan iki sermaye biçiminin [banka ve sanayi] bütünleşmesindeki özgüllüktür ki bunun özü aralarındaki ayrılığın son bulması⁴⁸” ve kapitalizmde dönem dönem egemen olan sermaye biçimleri arasında, sistemi taşıyan reel ekonomiden en uzak ve ondan beslendiği halde onun altını oyan bir sermaye olması, küreselleşme sürecinde kayda değer bir gelişme olmuştur.

Finans kapitali açıklarken banka sermayesinin önemini genel olarak açıklamaya çalıştık. Peki, bu banka sermayesi hangi açılardan önemlidir? Kapitalist üretimde bankalardan veya diğer finans kurumlarından sağlanan kredi, geleneksel olarak dolaşım giderlerinin azalmasını ve kar oranlarının yakınsanmasını sağlar.⁴⁹ Kredi piyasasının temel aktörleri olarak bankaların asli görevi mevduat toplayıp, kredi dağıtmaktır: “Bir banka bir yanda, borç verenlerin toplaşmasını, öte yanda da borç alanların para-sermayesinin toplaşmasını temsil eder.⁵⁰” Bu bağlamda bankalar kredi sistemini ve dolayısıyla faiz getiren sermayeyi kontrol etme yetisine sahiptirler.

Finans kapitalin analizinde yukarıda verilen sermaye türleri çerçevesinde para sermaye ve para sermayenin bir nevi kategorisi olarak hayali sermaye de büyük önem arz etmektedir. 2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizinin temelinde bu hayali sermaye patlaması üzerinden meydana geldiğini söylemek mümkündür. Çünkü artık üretilmiş ürünler dışında, değerli kâğıtların kendi başlarına, reel üretimden bağımsız olarak fiyatları oluşmuştur ve bu temelsiz yapı üzerinde gelişen finansal piyasaların sürekli büyümesini beklemek, çıkmaz bir sokakta ilerlemek için uğraşmaya benzemektedir.

Sermaye düzeninde sermayeyi ele alırken finans kapital diye ayrı ve bağımsız bir sermaye türünün varlığı, tartışmalı olsa da, bu çalışma açısından *a priori* olarak kabul edilmiş ve analiz bu açıdan şekillendirilmiştir. Bir diğer unutulmaması gereken nokta; her ne kadar finans kapital üzerine tartışmalar hala sürse de, finans kapital olgusu, kapitalist kar mekanizmasını değişikliğe uğratmıştır:

⁴⁸ *Marxist Düşünce Sözlüğü*, s.242

⁴⁹ Bkz. Marx *Kapital Ekonomi Politikinin Eleştirisi Cilt III*, s:385.

⁵⁰ Marx, *Kapital Ekonomi Politikinin Eleştirisi Cilt III*, s.354.

P → P' → M → M' → P'' süreci yerine; P' → P''

şeklinde hem üretim sürecinin karmaşıklığını baypas etmiş, hem de sınıf mücadelesini çok başka bir alana taşımıştır. Fakat bu avantajların çok önemli bir maliyeti vardır, o da iktisadi “değer”in gerçekte sadece üretim sürecinde yaratılıyor olmasıdır. Üretimden kaynaklanan sermaye birikimi olmadığı sürece, değer yaratılmaz: “Para ticaretiyle uğraşanların karlarının, bunlar zaten gerçekleşmiş olan değerlerle (bunlar, alacaklı hakları biçiminde gerçekleştiği zaman bile) işgördükleri için, artı-değerden bir indirimden başka bir şey olmadığı ... açıktır.⁵¹” Nitekim, “Paranın doğasında, parayı yaratmak gibi bir özellik bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle, para yavrulamaz.⁵²” Bu süreç genel olarak finansallaşmaya ve *sanal* değer yaratımı olgusuna işaret etmektedir. Bu noktada finansallaşma daha sonra ayrıntılarıyla açıklanacağı için bu noktada daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

Finans kapital, hâkim birikim rejimi olması dolayısıyla kapitalist sermaye birikiminde kilit bir öneme sahiptir. Olgun kapitalizmde finans kapital, başlı başına ayrı bir sermaye türü mahiyetindedir. Finans kapitalin teorik analizinde olgu – teori ilişkisini ele alırsak, teoriye akademik katkıları, olgun kapitalizmin ve birikim rejiminin değişmesini sağlayan neoliberalizmin kavranması açısından önemli sayılabilecek 1973 petrol krizi (aslında birikim krizi) öncesi ve sonrası şeklinde ya da neoliberal dönem öncesi ve sonrası şeklinde ele almak mantıklı olacaktır.

Finans kapital teorisine yapılan katkıların tarihsel olarak, ayrıştırılmasının / dönemselleştirilmesinin bir diğer önemli nedeni de, 2007–2009 Dünya Ekonomik Krizi için yapılan çözümlerinin, ayırım noktalarından birinin finans kapital analizindeki bu dönüşüm olmasıdır.

Özetle, finans kapital teorisi, kapitalizm analizinden ayrı olarak incelenemeyeceği gibi, 2007–2009 finansal krizi de kapitalizmin dinamiklerinden, hareket yasalarından ayrı incelenemez. Bu yüzden kapitalizmin temel özelliklerini ve sermaye birikiminin kurallarını dikkate almak ve bunları birer çerçeve olarak kabul

⁵¹ Marx, *Kapital Ekonomi Politikin Eleştirisi Cilt II*, s.283.

⁵² Jalee, s.51.

etmek Marxist bir analiz için gerek şarttır. Finans kapital teorilerinin değeri de bu noktada karşımıza çıkmaktadır.

3.1. FİNANS KAPİTAL TEORİSİNİN OLUŞUMU

Finans Kapital kavramı, önceki bölümde açıklandığı üzere, başlı başına tartışmalı bir kavramdır; ancak tarihsel olarak finans kapital teorilerinin izlediği seyir ile bu tartışmaları kısmen gidermek mümkündür. Gerek klasik dönem Marxistleri, gerekse günümüz Marxistleri arasında finans kapitalin kapsamı ve yapısı üzerine çeşitli tartışmalar söz konusu olmuştur. Bu bölümde, finans kapital konusunda öne çıkan ilk Marxist teorisyenler olan; **Hilferding**, **Lenin** ve **Buharin**'in analizleri incelenecektir. Bu teorisyenler (ya da Klasik Dönem Marxistleri) birbirlerinden de etkilenerek, aralarında vurgu farkları olmakla birlikte, finans kapitali bir emperyalizm⁵³ ve daha önemlisi, banka sermayesinin (para sermaye), sanayi ve ticaret sermayesini kontrolü altına alması şeklinde formüle etmişlerdir.

Finans kapitalin erken dönem kodlama biçiminde öne çıkan bir diğer husus da, finans kapitalin tekelci kapitalizmin hem nedeni hem sonucu olarak ele alınmış olmasıdır. Yine de Klasik Marxist yazında, banka sermayesi ile sanayi sermayesi arasındaki özgül ilişkiye yapılan vurgu ön plana çıkmıştır.

Finansal ve endüstriyel sermayenin kategorik olarak ayrıştırılmasına rağmen pratikte iç içe geçmesi, birinin diğerini kontrol etmesi veya konjonktürel önem sırasının değişmesi Marxist teori için iki açıdan önemlidir: Emek değer teorisi çerçevesinde, değerlerin kaynağının meta ve hizmet üreten işçi sınıfı olmasına rağmen faiz elde edilen bir sektör olarak finansal sektördeki gelişmelerin üretim sürecini etkileyebilmesi ve

⁵³ “Emperyalizm” terimini ilk kez kullanan iktisatçı J. Hobson’dur. Bkz: Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s:338. Hobson emperyalizmi “devlet içinde yönetimin dizginlerini ele geçiren parasal çıkarın, iç lüksü desteklemek adına iktisadi sülükleri, zenginliklerini kurutmak ve yabancı bünyelere yapıştırmak üzere emperyalist yayılmaya yöneldiği asalak bir süreç” olarak tanımlar. Kaynak: Hunt, s.439.

Klasik Marxist iktisatçıların ortaya koyduğu şekilde finans kapitalin görelî gücünün 20. yy'dan itibaren artmış olmasıdır.⁵⁴

Klasik Marxist yazınlarda banka sermayesinin, sanayi sermayesini kontrolü finans kapitalin özü olarak ele alınmıştır. Bu kontrol üç farklı şekilde gerçekleşir⁵⁵:

- Anonim Şirketler: Anonim şirketler, hisselerle ayrılmış şirketlerdir. Bu yapılanma sayesinde herhangi bir sermaye grubu, farklı bir sermaye grubunun hisselerini kontrol edebilme yetisi kazanabilir. Ayrıca anonim şirketin kompleks yapısı sayesinde banka ve sanayi sermayesi ilişkisi daha da içli dışlı olur.
- Kişisel Bağlantılar: Sanayi firmalarının ve bankaların karşılıklı olarak birbirlerinin yönetim kurullarında söz sahibi olmaları, çeşitli atamalarla mümkündür. Bu da sanayi ve banka sermayesini daha içli dışlı yapan bir uygulamadır.
- Bankaların Sahip Olduğu Ekstra Bilgiler: Bankalar, sanayi firmalarının mali işlemlerini yürüttüğü için, sanayi firmaları hakkında, özellikle günlük işlemler, kullanılan krediler ve firmanın banka hesap durumu aracılığıyla bankalar enformasyon konusunda bir takım avantajlara sahiptir.

Aslında bütün bu analizler iki temel argümana dayanmaktadır. Birincisi banka sermayesinin sanayi sermayesini kontrol etmesi, ikincisi de hayali sermayenin genişlemesidir. Yapılan bütün analizler bu iki argümandan birini referans alarak inşa edilmiştir. Gerek Hilferding'in Finans Kapital'i, gerek Lenin'in Emperyalizm teorisi, gerekse Buharin'in Dünya Ekonomisi analizi ile çağdaş Marxist kuramcılarının analizlerini teorik olarak bu iki argümandan biri belirler. Yöntemsel açıdan bu ayrım finans kapital ve kriz kuramlarının gelişmesine de bir çerçeve belirler.

⁵⁴ Bkz: Niggle, Christopher. "Financial Innovation and the Distinction Between Financial and Industrial Capital". *Journal of Economic Issues*. Vol.20, No.2, 1986, s.375-376.

⁵⁵ *Marxist Düşünce Sözlüğü*, s.242, ayrıca Finans Kapital teorisi için kaynak gösterdiğim bütün eserlere ayrıntılı bilgi için bakılabilir.

3.1.1. Hilferding ve “Finans Kapital”

Yazdığı “**Finans Kapital**” kitabı ile Marx öldükten sonra Kapital’e yapılan en özgün ek, Kapital’in devamı olarak kabul edilen bir eser ortaya koyan ve teorinin fikir babası olan Hilferding finans kapitali, genel olarak üretken sermaye (sanayi sermayesi) ve para sermayenin (banka sermayesi) iç içe geçmesi (mülkiyet ve üretim ilişkileri bağlamında “özel” bir bütünlük - bağ) ancak aynı zamanda banka sermayesinin ön plana çıkarılması ve bunun kapitalizmin emperyalizm aşamasında olabileceğini öne sürerek tanımlar: “Banka sermayesiyle sanayi sermayesi arasında giderek pekişen içli dışlı ilişkiler yoluyla sermaye *finans kapital* biçimine bürünmektedir, yani sermayenin en olgun ve en soyut görünümüne.⁵⁶”

Hilferding;

*“Sanayi sermayesinin büyük bir kısmı bunu işleten sanayiciye ait değildir. Sanayicinin sermayeyi işletme hakkı ancak sermayenin sahibi olarak görünen bankalar yoluyla elde edilir. Diğer taraftan, bankalar sermayelerinin giderek artan kısmını sanayiye yatırmak zorunda bırakılır. Bu yolla banka giderek sanayi kapitalisti haline gelir. Banka sermayesini, yani gerçekte sanayi sermayesine dönüşen parasal sermayeyi **finans kapital** olarak adlandıracağım.⁵⁷”*

İfadesi ile sanayi sermayesi ile banka sermayesi ilişkisine dikkat çekmiştir. Burada ilişkiadaki vurgu, birlikte hareketten ziyade banka sermayesinin iç içe geçmiş sermayenin genel kontrolüne sahip olmasıdır.

Hilferding’e göre, Finans kapitalin politikası üç amacı içerir: Birincisi, mümkün olan en geniş ekonomik alanın yaratılması, ikincisi, bu alanların dış rekabete karşı gümrük duvarlarıyla korunması ve üçüncüsü, bu alanların ulusal tekellerin kontrolüne getirilmesi.⁵⁸ Bu bağlamda “sistem” bir bütün olarak tekellerin kontrolüne getirilmesini kolay hale getirir. Bu da finans kapitalin politikasının emperyalizm olduğunu gösterir. Finans kapital de bir sermaye biçimi

⁵⁶ Hilferding, Rudolf. **Finans Kapital**. Yılmaz Öner (çev.). 1. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 1995, önsöz kısmından.

⁵⁷ Rudolf Hilferding, *Das Finanzkapital*, Vienna, 1910, s.283’ten aktaran Buharin, s.79.

⁵⁸ Rudolf Hilferding, *Das Finanzkapital*, Vienna, 1910, s.412’ten aktaran Buharin, s.116.

olduğuna göre her zaman kendi menfaatini ön plana alacaktır. Bunu Şu satırlardan da anlayabiliriz:

“Finans kapital kendinden emin bir Şekilde Babil kulesindeki gibi, karmaşık haldeki halklara bakar ve hepsinin üstünde kendi ulusunu görür. Kendi ulusu gerçektir. Ulusu, gücü ve azametini artırmaya devam eden ve tüm gücünü bunlara yönelten gcl bir devlette yaŐamaktadır. Bu yolla, her sosyal ideolojinin yaşaması için gerekli olan kişilerin çıkarlarının, bütününün çıkarlarına feda edilmesi ortaya çıkar. Halkına düŐman bir ülke ve devlet, tek bir bütündür ve itici bir gücü olarak ulus düŐüncesi politikasının hizmetine sunulmuştur. Sınıf çelişkileri ortadan kalkmıŐ ve bütünün çıkarlarına feda edilerek yok edilmiştir. Bilinmeyen sonuçlar nedeniyle, sınıf mücadelesi yerine ulusun yüceliğini pekiŐtirme biçiminde tek ve bütünleşmiş bir ulusal hareket ortaya çıkmıştır.”⁵⁹

Bu çerçevede finans kapital teorisi ve olgusu belirli koşullar altında ortaya çıkmıştır, tarihseldir – zaman ve mekna bağımlı toplumsal bir ilişki biçimidir, fakat sermayenin bütün sınıfsal özelliklerini de bünyesinde barındırmaktadır. Hilferding, finans kapital analizinde bütünsel olarak, rantiyeye sınıfın artan erki, banka sermayesinin sanayi sermayesini kontrol etmeye başlaması ve para sermayenin egemenliğine işaret etmiştir. Bu egemenlik üretken sermayenin geriletilmesi pahasına oluşur: “Rantiyeye kesimin payı üretken kapitalistlerin hesap ve zararına by[mesi] sermayenin finans kapitale dönüŐme hareketindeki başlıca kaldıraçlardan biridir.”⁶⁰

Hilferding kapitalist ekonomide fiktif sermayenin de rolünün farkındadır. Hilferding’e göre, ”gerçek olan Şey yalnızca sanayi sermayesi ve bundan üretilen kardır” ve “fiktif sermaye gerçeklilik halinde bir sermaye değil, sadece bir gelirin fiyatıdır.”⁶¹

Nihai olarak Hilferding, finansal piyasaların işleyişi ve finans kapitalin yapısal analizini yaparken, sermayenin yoğunlaşmasının ve merkezileşmesinin bir sonucu olarak sanayi sermayesi ve para sermayenin füzyonunu ortaya koymuştur.⁶²

⁵⁹ Rudolf Hilferding, Das Finanzkapital, Vienna, 1910, s.428-429’dan aktaran Buharin, s.118.

⁶⁰ Hilferding, s. 167.

⁶¹ Bu iki alıntı için bkz. Hilferding, s.176.

⁶² Calinicos, Alex. “Periodizing Capitalism and Analyzing Imperialism: Classical Marxism and Capitalist Evolution”. Robert Albritton, Makoto Itoh, Richard Westra, Alan Zuege (Ed.). **Phases of Capitalist Development – Booms Crises and Globalizations** içinde. New York: Palgrave, 2001, s.231.

3.1.2. Lenin ve Emperyalizm Teorisi

Finans kapital teorisine klasik dönemde katkı yapan önemli teorisyenlerden biri de V. İ. Lenin'dir. Lenin, finans kapitali, bütüncül bir **tekelci kapitalizm – emperyalizm** teorisi içerisinde ele almıştır. Lenin Hilferding'ten iki noktada ayrılır⁶³: İlk olarak Lenin, Hilferding'in finans kapital analizini kabul etmekle birlikte finans kapitalin uluslar-üstü (supra-national) içeriğini ortaya koymaktadır. İkinci olarak, Lenin'in analizi para teorisi açısından daha muğlâktır.

Yine de Lenin'in emperyalizm üzerinden şekillendirdiği analiz, özgünlüğünü korumaktadır. Lenin'e göre emperyalizm *kapitalizmin en yüksek (en son) aşaması* iken, emperyalizmin 5 temel özelliği de şu şekildedir⁶⁴:

- Üretim ve sermaye yoğunlaşmasının, ekonomik hayatta belirleyici bir rol oynayan tekelleri yaratacak derecede yüksek bir gelişme düzeyine ulaşması,
- Banka sermayesi ve sanayi sermayesinin birleşmesi ve bu “*mali sermaye*” (*finans kapital*) temeli üzerinde bir *mali oligarşi* (*finans oligarşisi*) yaratılması,
- Sermaye ihracının mal ihracından farklı olarak çok özel bir önem kazanması,
- Dünyayı aralarında paylaşan uluslararası tekelci kapitalistler birliğinin kurulması ve
- Yeryüzü topraklarının en büyük kapitalist güçler arasında paylaşılması.

Lenin'e göre mali sermaye (finans kapital anlamında) emperyalizm teorisi içerisinde şu şekilde formüle edilebilir: “Üretimin yoğunlaşması, bunun sonucu olarak tekeller; sanayinin ve bankaların kaynaşması ya da iç içe geçmesi – işte *mali sermayenin* oluşum tarihi ve bu kavramın özü.”⁶⁵ Bu formülasyon özünde Hilferding'in

⁶³ Harvey, David. **Limits to Capital**. Newly and Fully Updated Edition, Londra: Verso Publication, 2006, s.291.

⁶⁴ Lenin, Vladimir İlyiç. **Emperyalizm - Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**. Cemal Süreyya (çev.). 11. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2006, s.100–101.

⁶⁵ Lenin, s.54.

analizine benzemekle birlikte, kapitalizmin can çekişme çağını temsil eden emperyalizm üzerinden kodlanmış olması açısından kısmen farklıdır.

Lenin, bu bağlamda bankalara özel bir önem atfetmiştir: Çünkü “ödeme işlemlerinde mütevazı birer aracı olan bankalar, kudretli mali merkezler haline geldiler.” ve bu şekilde “mali oligarşinin egemenliği mali sermaye iktidarının somut ifadesi [olmuştur]”.⁶⁶ Bunun temelini de iştirakler – birleşmeler ve satın almalar oluşturur. Ayrıca Lenin bankaların rolünü geniş anlamda şöyle ifade etmiştir⁶⁷:

“Bankalar, geliştikçe ve az sayıda kuruluş halinde yoğunlaştıkları ölçüde, basit araçlar olmaktan çıkıp, belli bir ülkenin ya da birçok ülkenin üretim araçlarının ve hammadde kaynaklarının çoğunu kullandıkları gibi, kapitalistlerin ve küçük işverenlerin hemen hemen tümünün para-sermayelerinin toplamından da yararlanan güçlü tekeller haline geldiler.”

Öte yandan, anonim şirketler, ortak şirket yönetimi ve bankaların sanayi sermayesine ilişkin nesnel bilgi sahipliği olgusu, banka sermayesinin ve menkul kıymetlerin teorik tahlil açısından değerini artırmıştır:

“Kapitalizmin özelliği, genel olarak, sermaye sahipliğini, bu sermayenin sanayide uygulanışından; para sermayeyi, sınaî ya da üretken sermayeden, yalnızca para sermayeden elde ettiği gelire yaşayan rantiyeyi, sanayiciden ve sermayenin yönetimi ile doğrudan ilgili herkesten ayırır. Bu ayrılma, geniş ölçülere ulaştığı zaman, mali-sermayenin egemenliği ya da emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşama çizgisine gelir. Mali-sermayenin bütün öbür sermaye çeşitlerinden üstünlüğü rantiyenin ve mali-oligarşinin egemenliği anlamını da taşır.”⁶⁸

Bu manada, iktisadi denetim mali sektördedir ve emperyalizmin motoru bankacılık ve finans alanındaki gelişmelerdir. Emperyalizm çağı finans kapitalin ve tekellerin yükseliş çağı olmuştur. Bu çağ aynı zamanda kapitalizmin son aşamasını müjdelemesi açısından da yeni devrimci mücadeleleri kucaklayabilecektir. Lenin’in bu analizi, Hilferding’in sosyalizme devrimsiz geçiş görüşünü yıkması ve emperyalizm döneminde devrimci öznelerin odaklanması – yoğunlaşması gereken alanları göstermesi açısından da farklılık göstermektedir.

⁶⁶ Bu iki alıntı için bkz. Nikitin, s.178–179.

⁶⁷ Lenin, s.24.

⁶⁸ Lenin, s.66

3.1.3. Buharin'in Dünya Ekonomisi Analizi

N. Buharin finans kapital analizini **dünya ekonomisi** çerçevesinde yapmıştır. Tıpkı döneminin diğer Marxistleri gibi N. Buharin de finans kapitali para sermayenin ötesinde, eşanlı olarak banka ve sanayi sermayesi olarak görmektedir. Bu da banka sermayesinin egemenliği biçiminde olmaktadır.

Buharin, Lenin'le büyük teorik altyapı benzerliği gösteren ve dünya ekonomisini incelediği “Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi” kitabında emperyalizm - finans kapital ilişkisi kurarak şöyle bir tanımlama yapmaktadır⁶⁹:

“Emperyalizmi, finans kapitalin bir politikası olarak tanımladık. Bu da, bu politikanın fonksiyonel önemini ortaya koyar. Finans kapitalin yapısına yardımcı olur. Dünyayı, finans kapitalin hâkimiyetine sokar. Eski kapitalizm öncesi veya eski kapitalist üretim ilişkilerinin yerine finans kapitalin üretim ilişkilerini yerleştirir.”

Yine Buharin'e göre “Finans kapitalin çıkarları muazzam bir ideolojik formülasyona sahiptir.⁷⁰” Bu bağlamda finans kapitalin çıkarları ulusal çıkarların üzerine çıkar: “Gerçekte, finans kapitalden söz ettiğimizde oldukça gelişmiş ekonomik organizmaları ve belli alan ve yoğunluktaki dünya ilişkilerini ifade ediyoruz. Kısaca dünya ekonomisini belirtmek istiyoruz.” ve “Gerçekte, sanayi kapitalizmi nasıl ki ticari kapitalizmin bir devamıdır, finans kapitalizm de sanayi kapitalizminin devamıdır.”⁷¹ Yine, finans kapitalizmin menfaati ve ideolojisi de bu yolla şekillenecektir. Çünkü:

“Devlet gücü mali oligarşinin hâkimiyeti altına girmiştir. Mali oligarşi, üretimi bankalar yoluyla tek bir merkeze bağlayarak düzenlemektedir. Bu üretim, organizasyon süreci alttan başlayarak gelişmiş ve finans kapitalin çıkarlarının tam bir ifadesi halini alan modern devletlerin sınırları içerisinde kendini güçlendirmiştir.”⁷²

Bu açıdan finans kapitalin bir emperyalizm teorisi ve politikası olduğu oldukça açıktır. Bu emperyalizm argümanı; hem devletler arası, hem de sınıflar arası ilişki ve mücadelelerde kendini billurlaştırır.

⁶⁹ Buharin, s.125. Buharin yine aynı kısımda ayrıca şöyle der: “Emperyalizmi esas olarak, finans kapitalin politikası olarak ele alıyoruz. Bununla beraber, emperyalizm bir ideoloji olarak da ele alınabilir.”

⁷⁰ Buharin, s.118.

⁷¹ Bu iki alıntı için bkz. Buharin, s.125–126.

⁷² Buharin, s.117.

Klasik dönem Marxistlerinin bu ortak fikirlerinin temelinde üretimin uluslararasılaşmasının, rekabeti de uluslararasılaştırması sonucunu doğurması ve bankaların gitgide daha etkin olması etkili olmuştur: “Mali sermaye ve tröstler, dünya ekonomisinin farklı unsurlarının gelişmesinin ritimleri arasındaki farklılıkları azaltmaz, çoğaltır.”⁷³

Tüm bu etmenler sayesinde Marxist analizlerde banka ve sanayi sermayesi birbirine eklenir ve daha bütünleşik bir hal alır. Bu birleştirilmiş analiz, bize 1980 sonrası dünya ekonomisinin belirleyeni olan *neoliberalizm*, *küreselleşme* ve *finansallaşmanın* şifrelerini çözümlerken, olgulara geniş açıdan bakmamızı sağlar.

Finans Kapital teorisine Türkiye’den yapılan erken dönem katkılarında Lenin’in etkisini gözlemlemek mümkündür. Leninci çerçevede Hikmet Kıvılcımlı da Finans Kapitali bir tekelleşme ve emperyalizm teorisi şeklinde incelemiştir. Kıvılcımlı’ya göre, “Finans-Kapital dediğimiz zaman da, bunun özellikle üretimdeki karakteristiği ana karakterdir.”⁷⁴ O halde “Üretimde tekelin, monopolün, tekelci kapitalin teşekkülü Finans-Kapitalin temelidir.”⁷⁵ Kıvılcımlı finans kapitali özsel olarak tekelci şekilde ele alır, çünkü içerisinde birçok kapitalisti barındırır: “Bankaların bu yeni rolleri ve endüstri kapitali ile çiftleşmesi, finans kapital denem ucubenin doğasına varır.”⁷⁶ Teoriye Türkiye’den yapılan diğer dönemsel katkılarda da Lenin dolayısıyla Kıvılcımlı’nın görüşlerinin hâkimiyeti söz konusudur.⁷⁷

Finans kapitalin ekonomik boyutu yanında **siyasi gücü** de klasik dönem Marxistlerinin dikkatini çekmiştir. 1800’lerden itibaren, kapitalist ülkelerde, finans kapitalin siyasi yaptırım gücü ve egemenliği, sermaye – ulus devlet ekseninde hem ulusal hem de uluslararası bloklarda etkinliğini göstermiştir: “Mali-sermaye, ekonomik ve uluslararası ilişkilerde o denli önemli ve büyük bir güçtür ki, siyasal anlamda tam bağımsızlığa sahip olan devletlere bile boyun eğdirebilir.”⁷⁸ Çünkü finans kapitalin toplumsal egemenliğini korumak adına devletlerin yerel ve uluslararası denetimlerini

⁷³ Lenin, s.108.

⁷⁴ Kıvılcımlı, Hikmet. **Finans Kapital ve Türkiye**. 1. Basım, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları, 2008, s.11.

⁷⁵ Kıvılcımlı, *Finans Kapital ve Türkiye*. s.14.

⁷⁶ Kıvılcımlı, Hikmet. **Emperyalizm Geberen Kapitalizm**. 1. Baskı, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları, 2007, s.16. Tanım için s.39. Bu noktada bilanço oyunları ve sermaye ihracı da önemli yer tutmaktadır.

⁷⁷ Bkz: **Finans Kapital ve İşbirlikçi Tekelcilik**. 1. Basım, İstanbul: Emeğin Birliği Yayınları, 1978.

⁷⁸ Lenin, s.92.

aşarak sürekli yeni ve karlı yatırım alanları araması gereklidir. Nitekim devletler de tarihsel olarak çeşitli ticari ve finansal serbestleşmeler – deregülasyonlar ile finans kapitalin önünü açmıştır.

Fakat finans kapital, kapitalizmin bir dönemi olmaktan öte, bir dönemi ifade eden – emperyalizmi ve yeni birikim rejimi olan tekelleşme ve finansallaşmayı tanımlayan bir olgudur. Klasik Marxist yorumlamaların yapıldığı dönemde bankaların üretken sermayenin alanlarına girmeleri doğrudur, ancak günümüzdeki yapı o dönemden bir takım farklılıklar göstermektedir. Artık üretken sermayeyi büyük oranda kontrol eden bir finans sermayesi yerine, üretken sermayeden kısmen de olsa bağımsız olarak kendine yeni bir birikim alanı bulan (ve değer yaratma alanı bulduğu yanılgısına düşen) finans sermayesinin egemenliği ve çelişkileri söz konusudur.

İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere, finans kapitali banka ve sanayi sermayesinin iç içe geçmesi ve banka sermayesinin kontrolü şeklinde ele alınması bir takım sorunlar içermektedir. Çünkü günümüz finansal krizinde banka sermayesinin sanayi sermayesini kontrol etmesi kadar, banka sermayesinin kendi başına geldiği nokta da anlam kazanmaktadır. Her ne kadar doğru bir analiz için, sermayenin departmanlara ayrılmadan ele alınması gerekliyse de, günümüzde artık yadsınamaz bir gerçek haline gelen P – P' olgusunun açıklanmasında finans kapital analizinin, banka sermayesine verdiği önem üzerinden hareket etmek daha doğru olacaktır.

3.2. FİNANS KAPİTAL TEORİSİNİN GELİŞMESİ ve GÜNCEL KATKILAR

Finans kapital teorisine olan bakışlar, 1973 krizi sonrasında bir miktar değişime uğramıştır. Çünkü kapitalizmin 20.yy'daki ikinci büyük bunalımına sermayenin cevabı, Klasik Marxist finans kapital analizinin öngörülerinden kısmen farklı olmuştur ve banka sermayesinin rolü farklılaşmıştır.

Kapitalizmin olgunlaşması, kapitalist üretim dinamiklerinin gelişmesi anlamına gelmektedir. Dünya kapitalizminin altın çağı olarak nitelendirilen 2. Dünya Savaşı

yılları sonrasında yakalanan yüksek ve sürekli büyüme oranları, üretken sermayenin karlı yatırım alanları bulması ile olmuştur.⁷⁹ Fakat *Keynesyen dönem* olarak nitelendirilen bu süreci *Neoliberalizm* takip etmiştir. Kapitalizmin bu altın çağı ve takip eden liberal rüzgârın analizi beşinci bölümde yapılacağı için, bu bölümde sadece teoriye güncel katkılar ele alınacaktır.

1973 krizi sonrası egemen iktisadi ve siyasi yapının – ideolojinin değişmesi ile birikim dinamikleri değişmiştir.⁸⁰ Çünkü “teorik düşünce, nesnesinden ayrı tutulamaz.⁸¹” Bu dönem kapitalist üretim mekanizmasında dolaşım aşamasının yavaş yavaş üretim aşamasına baskın gelmeye başladığı bir dönem olmuştur. 1973 bunalımı sonrası egemen iktisadi ve siyasi yapının – ideolojinin değişmesi ile bu dönem kapitalist üretim mekanizmasında dolaşım aşamasının yavaş yavaş üretim aşamasına baskın gelmeye başladığı bir dönem olmuştur.

Finans kapital kuramının gelişmesi, hem finans kapital kavramı etrafında hem de finansallaşma / malileşme etrafında gerçekleşmiştir. Bu durum tekelci kapitalizm, kumarhane kapitalizmi ve finansallaşma gibi daha önce görülmemiş süreçleri tanımlayan kavramları ön plana çıkarmıştır.

3.2.1 Finans Kapital Kuramının Gelişmesi ve Tekelci Kapitalizm

Finans kapital kavramına 20.yy’de yapılan katkıların önde gelen teorisyeni Sweezy’ye göre finans kapitali incelerken kapitalizmin gelişim aşamalarına, birikim sürecinin uğraklarına da kısaca göz atmak gereklidir. Sweezy’nin 1960’lardan itibaren ortaya koyduğu model daha önceki analizlere göre bir takım özgünlükler taşımaktadır. Burada gerek Keynesyen teorinin egemen olduğu dönemde, gerekse neoliberalizmin egemen olduğu dönemde Sweezy’nin analizlerini belirleyen nokta, kapitalizm –

⁷⁹ Bkz. Sweezy, Paul. **Kapitalist Gelişme Teorisi – Marksist Politik İktisadın İlkeleri**. Gülsüm Akalın (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007, ve Baran, Paul, Paul Sweezy. **Tekelci Sermaye**. Gülsüm Akalın (çev.), 1. Basım. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007.

⁸⁰ 1973 krizi sonrası, egemen iktisadi ideoloji monetarizm, siyasi pratik de onun uzantısı olarak neoliberalizm olmuştur.

⁸¹ Dumenil, Gerard, Dominique Levy. **Kapitalizmin Marxist İktisadi**. Selin Pelek (çev.). 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.41.

emperyalizm ve tekelci sermaye düzleminde tekelci sermaye aşamasına gelmiş kapitalizmde finans kapitalin egemenliği söz konusu olmalıdır. Sweezy'e göre finans kapitalin rolü 1980 sonrası değişmiştir⁸²:

*“Finans kapital bir kez, ilk baştaki, insanın ihtiyaçlarını karşılamak için üstlendiği reel ekonominin alçak gönüllü yardımcısı rolünden kopunca, kaçınılmaz bir şekilde yalnız kendi genişlemesi için donatılmış **spekülatif kapitalin**, değil dünyaya, bir ulusal ekonomiye bile hakim olacak kadar büyüyebileceğini hayal edememişti. Ama oldu”*

Sweezy, finansal ve reel ekonomi arasındaki bu rol değişimini dünya ekonomisinin yeni eğilimi olarak ele alırken, bunun nedeninin olgun kapitalizmin talep sorunu yaşaması açısından durgunluğa mahkûm olması nedeniyle, finansal varlıklara yatırım yapılması olarak görür. Bu durum aynı zamanda sistemdeki “güç odaklarının” da finans kapital lehine kaymasına neden olmuş ve kritik kararlar hükümetler yerine bir takım sermayedarlar tarafından alınır olmuştur: “Finans kapital küresel bir ağ örgüsüyle birbirine bağlanmış finans piyasalarında faaliyetleyen, yönetim kurulları da giderek artan derecede bu finans kapital tarafından baskı altına alınıyor ve yönetiliyor.⁸³” Sweezy ayrıca, spekülatif hareketlerin artmasının ekonomide bir canlılık yaratabileceğini ancak, spekülatif sermayenin finansal krizlere yol açacağını göstermiştir.⁸⁴

Sweezy ve Baran'ın Marxist teoride çığır açan ve farklı duruş gösterdiği bir diğer alan da erken kapitalistleşen ülkelerde kapitalizmin olası evrimi ve krizlerin açıklaması üzerinedir. Hilferding ve Buharin'in kapitalizmin çöküşü üzerine yaptıkları çözümler farklı sektörlerdeki dengesizliklere dayanmaktaydı. Oysa ki Sweezy ve Baran'ın belki de en önemli katkısı bu noktadadır: Bu Marxist iktisatçılar dengesizliklerinin hakkını vermekle birlikte özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası süreci ve kapitalizmin olası geleceğini açıklamıştır: Baran ve Sweezy, 1966'da yazdıkları Monopoly Capitalism (Tekelci Kapitalizm) kitabında **tekelci kapitalizm / tekelci sermaye** teorisini (aslında oligopolleşmeyi işaret ederek) ortaya koymuş ve özellikle olgun kapitalizmde ekonominin kritik alanlarının lokomotif birkaç firma tarafından

⁸² Sweezy, Paul. “Finans Kapitalin Yükselişiyile Güç Odağı Yer Değiştirdi”. Ceren Özselçuk (çev.). **İktisat Dergisi**. No:251, 2004, s.7.

⁸³ Sweezy . “Finans Kapitalin Yükselişiyile Güç Odağı Yer Değiştirdi”. s.12.

⁸⁴ Sweezy'nin kaynakçada gösterilen herhangi bir eserinde bu görüşlerin savunusuna rastlanabilir.

kontrol edileceğini ve tekel gücü sayesinde gelen karların yatırım güdüsünü ve büyümeyi azaltacağını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. O halde *olgun kapitalizmi karakterize eden şey durgunluk eğilimidir*. Baran ve Sweezy'nin analizinde ayrıca artı değer yerine iktisadi artık vardır⁸⁵: “İktisadi artık, mümkün olan en kısa biçimde, toplumun ürettiği ve bunu üretmenin maliyeti arasındaki fark olarak tanımlanabilir.”⁸⁶ Baran ve Sweezy bu artığın massedilme biçimlerini ve ABD ekonomisindeki oligopolleşme eğilimlerini ampirik olarak ortaya koymuştur.

Ayrıca, yine Baran ve Sweezy'ye göre “tekelci kapitalizm, dev şirketlerden oluşan bir sistemdir.⁸⁷” Dev şirketlerin karakteristik yanları ise, kontrolün yönetimde olması, yönetimin sadece kendine karşı sorumlu olması (hissedarlara karşı değil) ve her şirketin kendi öz finansal bağımsızlığını kazanmak istemesidir.⁸⁸

Erken kapitalistleşmiş ve belli aşamalarını geride bırakmış “olgunlaşmış kapitalist sistem için doğal koşul durgunluktur. Eğer gelişmiş kapitalist ülkelerin içinde bulunduğu durum bu değilse, o zaman açıklama dıştan kaynaklanan, ekonomi dışı etkenlerde aranmalıdır.⁸⁹” Olgun kapitalizmin durgunluk eğilimlerinin önünü kesebilecek bu dışsal etkiler kapitalizmin ekonomik canlanmasını sağlayan ve genel durgunluk eğiliminin tersine etki yapan etmenlerdir⁹⁰:

- ABD’de 1950’lerde ikinci büyük otomobilleşme dalgasının neden olduğu yeni bir dönüm noktası olan uyarıcı etki,
- Sovyetler Birliği’ne karşı Soğuk Savaş askeri harcamaları,
- Satış çabasının üretime müsrif bir biçimde, artarak nüfuz etmesi ve

⁸⁵ Baran ve Sweezy'nin analizlerinde Marxizmin ayırt edici noktalarından emek değer teorisine yaslanmaları dikkat çekilmesi gereken bir noktadır.

⁸⁶ Baran, Sweezy s.26.

⁸⁷ Baran, Sweezy, s.66.

⁸⁸ Baran, Sweezy s.32-33.

⁸⁹ Sweezy . “*Finans Kapitalin Yükselişiyile Güç Odağı Yer Değiştirdi*”. s.10. Bu noktada son kriz dönemi için, ABD'nin silah sanayinde büyük bir canlanma yaratan Irak Savaşı örnek gösterilebilir.

⁹⁰ Foster, Jonh Bellamy. Paul Baran - Paul Sweezy. **Tekelci Sermaye**. Gülsüm Akalın (çev.), 1. Basım. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007 kitabı **önsözü**. s.13-14.

- *Kapitalist ekonominin mali üst yapısının üretimi bile gölgede bırakacak ölçüde genişlemesi.*

Bu etkiler, olgun bir kapitalist ekonomi olarak ABD ekonomisinin 2. Dünya Savaşı sonrası, uzun bir süre durgunluğa girmeden genişlemesinin temel belirleyenleri olmakla beraber, kar hadlerindeki azalma eğiliminin geçersiz gibi görünmesini sağlayan ampirik verilerin genişleme konjonktürünü açıklamada yeterli olmayacağının da birer göstergesidir.

Kapitalist gelişmenin evrelerinin analizinde tekelci kapitalizm bir kırılma noktası olarak görülebilir. Tekelci kapitalizm günümüz kapitalizmini hala en iyi tanımlayan kavramlardan biridir ve güncel özgün yanları arasında, dev ve uluslarüstü hale gelmiş şirketlerin varlığını teorileştirmesi, devletin artık toplumsal refah yerine uluslarüstü şirketlerin çıkarlarını ön plana almasını işaret etmesi, entegre ve finansallaşmış bir dünya ekonomisini açıklaması ve tüketimin artması ile artan borçluluk ilişkisini deşifre etmesi açısından kıymetlidir.

Sweezy'nin takipçilerinden ve *Monthly Review* dergisinin şu anki editörü olan J. B. Foster da, tekelci kapitalizm ve finansallaşma sürecini okulun bakış açısı çerçevesinde ele almaktadır. Foster, Sweezy'nin öngörülerini genel olarak kabul etmekte ve bu açıklamaların güncel birikim eğilimlerini de belirlediğini ortaya koymaktadır. Foster'a göre, kapitalizmde durgunluk ve mali patlama birlikte saf tutmaktadır. Bu bakımdan kapitalizmde tekel eğilimleri korunmakla birlikte, 1980'lerle gelişen mali üst yapı, genelde reel ekonomiyi istenilen düzeyde destekleyememiştir. Ampirik olarak da gösterileceği üzere, *tekelci mali sermaye* olarak adlandırılan bu evrede ABD'de büyüme performansı başarılı olamamıştır.⁹¹

Camacho ve Nieto'ya göre de "Kar oranlarının yeniden tesis edilmesi için izlenen temel strateji, uluslararası borçların artmasını ve kredilerin aşırı genişlemesini

⁹¹ Bkz: Foster, John Bellamy. **Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz**. 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, s.25-44.

temel alan *finansallaşmadır*.⁹²” Finansallaşma bu özgül yanı ile politik ve ekonomik canlılığını hala korumaktadır.

Harvey’e göre ise, finans kapitalin üç önemli boyutu vardır: Finansörleri ve para kapitalistlerini ifade eden bir sınıf olarak finans kapital, banka ve sanayi sermayesinin ittifakı olarak finans kapital ve finans kapitalin devletle olan ilişkileri.⁹³ Bu bakış açısı finans kapital kuramının klasik dönem analizinin toplu bir ele alınışı gibidir.

Hilferding’in finans kapital analizini eleştiren Ercan’a göre ise, sermaye birikiminin bütünselliği çerçevesinde, para ve banka sermayesinin ayrı ayrı ele alınması hatalı olacaktır, çünkü günümüzde artık finansal bağımlılığını azaltmak için kendi bankasını kuran sanayi sermayeleri olmaktadır. Bu bakımdan üç sermaye türü sürece birlikte dâhil edilmeli ve eş zamanlı analiz edilmelidir. Ercan, finans kapitalin bu şekilde ele alınmasının, sermayenin toplum üzerindeki denetimini ve 1970 sonrası süreci daha iyi açıklayacağı görüşündedir.⁹⁴

Öte yandan, finans kapitalin yükselişinin siyasi sonuçları da olmuştur: “Finans kapital küresel bir ağ örgüsüyle birbirine bağlanmış finans piyasalarında faaliyetleyen, yönetim kurulları da giderek artan derecede bu finans kapital tarafından baskı altına alınıyor ve yönetiliyor.”⁹⁵ Ayrıca bu durumun sadece piyasa aktörleri için değil, bütçe üzerinden devletin de ciddi etkilendiği bir durum olduğu aşikârdır.

Kapitalizmde rekabetin tekelleşmeye doğru yöneldiği bir gerçektir, ancak bu durum hiçbir zaman rekabetin nesnel temellerini yok etmez. Rekabet tekelleşmeyi doğurur, ancak asla kapitalistler üzerindeki baskı azalmaz. “Rekabetçi bir piyasada başarıya ulaşabilmenin yolu maliyetleri kısım üretimi genişletmektir, ki bu da, hep daha

⁹² Camacho, Carlos Morera, Jose Antonio Rojas Nieto. “Finansal Sermayenin Küreselleşmesi 1997–2008”. Tuncel Öncel (çev.). Costas Lapavitsas (hızl.). **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi** içinde. 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, s.229.

⁹³ Harvey, *Limits to Capital*, s.316.

⁹⁴ Bkz. Ercan, Fuat. “Meta ve Para Analizinde Finans Kapital (1970 Sonrası Yaşanan İlişkiler İçin Teorik Bir Çerçeve)” 1998. <http://fuatercan.wordpress.com/2007/01/07/meta-ve-para-analizinde-finans-kapital/> (Erişim: Kasım 2010)

⁹⁵ Sweezy, “*Finans Kapitalin Yükselişi İle Güç Odağı Yer Değiştirdi*”. s.11.

yeni teknolojik ve örgütsel biçimler içindeki kesintisiz sermaye birikimini gerektiren bir süreçtir.⁹⁶” Bu açıdan, rekabet finansallaşmayı doğuran unsurlardan biridir.

3.2.2. Finans Kapital’den Finansallaşmaya – Kumarhane Kapitalizmi

Kapitalist sermaye birikiminin dünya ölçeğinde taşıyıcı unsuru olan sermaye kategorileri; para-meta-üretici sermayelerden birinin gereksinimleri birikimin belirli tarihsel konjonktürlerinde daha öncelikli hale gelir.⁹⁷” 1980 sonrası⁹⁸ para sermaye daha öncelikli hale gelmiştir. Bu açıdan kapitalizmde reel üretimin ve artı değerın temel unsuru unutulmuş salt **P → P'** üzerinden **kar** yaratılmaya çalışılmıştır. Çünkü yatırım araçlarının ve alanlarının çeşitlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda; “Kapitalizmin zaman ve mekânın getirdiği baskı ve ağırlıklardan tamamen kurtulabildiği bir alan varsa, bu alan besbelli finans alanıdır.⁹⁹”

Finansallaşmaya yönelik yaklaşımlar farklı iktisadi okulların analizlerinde beş eksende toplanmaktadır¹⁰⁰:

- Finansallaşmanın, hissedar değeri kavramı etrafında bir şirket yönetim tarzı olarak yükselişi,
- Sermaye piyasası temelli finansal sistemlerin, banka temelli finansal sistemler üzerinde artan egemenliği,
- Rantiye sınıfın artan politik ve ekonomik gücü,
- Çok sayıda yeni finansal enstrüman sayesinde finansal işlemlerin patlama göstermesi ve

⁹⁶ Sweezy, Paul. “Tekelci Kapitalizm”, Çiğdem Çıdamlı (çev.).. **Montly Review Bağımsız Sosyalist Dergi**, No.8, 2006, s.57.

⁹⁷ Türkay, Mehmet *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik – Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar*, s.284.

⁹⁸ 1980 yılı, dünya çapında neoliberal iktisat politikalarının egemenliğini genişletmesi açısından sembolik bir yıl olduğu için tercih edilebilir.

⁹⁹ Adda, s.101.

¹⁰⁰ Greta Krippner’den aktaran, Kozanoğlu,, Hayri. “Finansallaşma ve Türkiye”. **Uç(ur)ulamayan Balon: Finans**. Hayri Kozanoğlu (drl.). 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s.14.

- Karın giderek ticaret ve meta üretimi yoluyla değil, finansal kanallardan sağlandığı bir birikim tarzı.

Burada bütün bu analizlerin ortak noktası, ekonominin git gide daha fazla finansal alanda yaşamaya başlamasıdır.

Hem tekeli sermaye analizini geliştiren hem de finansallaşmaya yoğunlaşan Foster'a göre kapitalizmde, olmaması gereken bir şekilde, finansal yapı, üretken yapının çok ötelere geçmiştir ve finansal patlamayı finansal sıkışma izlemiştir. Foster, Hilferding ve Sweezy'nin analizlerini bir adım ileri taşıyarak, büyük zenginlik yığılmalarının giderek mali alanda olduğunu göstermiştir. Bu finansal yatırımların, üretken yatırımlardan bağımsız olma gibi bir lüksü vardır. Bu noktada durgunluğa bir cevap olarak kapitalizmin malileşmesi, spekülasyonlaşması artık kontrol edilemez seviyelere ulaşmıştır. Bu manada malileşme kapitalizm için bir çözüm olduğu kadar aynı zamanda bir sorundur. Bu sorunun yansıması 2006'dan itibaren malileşmenin krizi, çöküşü olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰¹

Finansallaşmayı analizinin odak noktasına alan Lapavitsas'a göre, 2007 – 2009 dünya ekonomik krizi, tam olarak finansallaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve bu “finansallaşma, tutuk bir seyir izleyen üretkenlik artışının, değişen çalışma pratiklerinin ve üretim kapasitesindeki küresel kaymaların şekillendirdiği bu arka plan göz önünde bulundurularak anlaşılmalıdır.¹⁰²” Lapavitsas klasik dönem Marxistlerinin aksine, finansallaşmayı, para sermayenin diğer sermayelerden daha özerk olması (hükmetme değil) şeklinde ele alır: “... finansallaşma, bankaların sınai ve ticari sermaye üzerinde hakimiyet kurması anlamına gelmez. Daha ziyade, finans sektörünün daha özerk hale gelmesine tekabül eder.¹⁰³” Yine Lapavitsas'a göre, bağımsız finansal kurumların ortaya çıkışı ile üretken sermayenin farklı finansman seçenekleri bulmasının bir yansıması olarak, bankaların varlık yapılarını dönüştürmeleri ve bunun da bir sonucu olarak tüketici kredilerinin artan önemi ile işçilerin rolü de finansallaşma sürecinde değişmiştir.

¹⁰¹ Bkz: Foster, John Bellamy. *Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz*. s.45-91.

¹⁰² Lapavitsas, Costas. “Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Müsadere” Tuncel Öncel (çev.). Costas Lapavitsas (hızl.). **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi** içinde. 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2009, s.41.

¹⁰³ Lapavitsas, s.70.

Lapavitsas, finansallaşmanın salt aylak “rantiye” sınıfı üzerinden ele alınmasını da eleştirir, “rantiye”yi finansallaşmanın itici gücü değil, bir yan ürünü olarak görür ve finansal müsaderecinin (sömürünün) dolaşım alanında ortaya çıkan ek bir kar kaynağı olduğunu ifade ederek üretim sürecine yaslanan Marxist kriz teorilerini yetersiz kalmakla eleştirir.¹⁰⁴

Altvater de çağdaş Marxistler gibi finansallaşma sürecinin kredi genişlemesi şeklinde oluştuğunu ve açıklama gücü en yüksek analizin Marxist analiz olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁵

Kuramsal açıdan sunulan bu finansallaşma sürecinin sınıfsal yansımaları da şu şekilde olmuştur: “Neoliberal düzen, tasarruf sahiplerinin, emeklilerin ve çalışanların üzerine kurulmuştur: Öyleyse ‘herkes kapitalisttir!’ Borsa endeksi yükseldiğinde bir ölçüde neoliberal refah sağlansa da düşüş tehlikeleri tekrar ortaya çıkar.¹⁰⁶” Bu açıdan, işçi sınıfı artık sınıf bilincini yitirmekte ve finansal gelirler üzerinden kapitalistleştini sanmaktadır. Bunun krizdeki yansımaları da benzer şekilde olmuştur.

2000’li yıllarla finans piyasalarının egemen hale gelmesine ek olarak, “finans mal ve işgücü pazarlarının birbirinden kopuk yanlarının yerleşik hale gelmesi¹⁰⁷” sonucu doğmuştur. Bu bağlamda neoliberal dönemde finansallaşma üzerine yapılan bilimsel çalışmaların sayısındaki artış olması da tesadüf değildir.¹⁰⁸

Finansallaşma sürecinde, sermayenin yeni kar alanı olan finansal alanı görmesi ile, sınıf mücadelelerinin boyutu da değişmiş, işçi – kapitalist arasındaki yüzyüze sınıf mücadelesi zayıflamıştır zira; “Farklı sermaye biçimleri emekle farklı ilişkilendir.¹⁰⁹” ve “sermaye fabrikadan kaçmıştır¹¹⁰” dolayısıyla spekülasyonlaşmıştır. Ancak sermayenin mali alanda birikim olanakları yaratması da bir takım süreçlere sahne olmuştur. Üretken

¹⁰⁴ Lapavitsas, s.47 ve 66.

¹⁰⁵ Bkz: Altvater, Elmar. “Was Marx Right After All? A Critical Analysis of Global Financial Crisis”. **Novos Cadernos NAEA**. Vol.12, No.1, June 2009.

¹⁰⁶ Dumenil, Levy, s.139.

¹⁰⁷ Fülberth, Georg. **Kapitalizmin Kısa Tarihi**. Sadık Usta (çev.). 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s.292.

¹⁰⁸ Finansallaşmanın sosyal boyutları ve bu konudaki bilimsel çalışmaların nesnel olarak artışına ilişkin geniş kapsamlı bir çalışma için bkz: Engelen, Edwald. “The Case For Financialization”. **Competition & Change**. Vol.12, No.2, 2008.

¹⁰⁹ Bonefeld s.200.

¹¹⁰ Bonefeld, Werner, John Holloway. “Para ve Sınıf Mücadelesi”, Münevver Çelik (çev.). Bonefeld Werner, John Holloway (Ed.). **Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi** içinde. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 1. Basım, 2007, s.17

sermaye yatırımlarından gelen büyük karları, mali alanda değerlendirmek için, hem üretici hem tüketici hem de devletler için “talep” oluşturulmuş ve borç mekanizması devreye girmiştir. Nitekim çevre ülkelerde 1980 sonrası süreklilik arz eden borç krizleri de bu çerçevede ele alınmalıdır.

Günümüz finansallaşma teorisyenlerinin, mali sermaye teorisinde klasik dönem Marxist teorisyenlerden en büyük farkı, klasik dönem Marxistlerin mali sermayeyi, para sermayenin (bankaların) üretken sermayeyi (sanayicilerin) kontrolü veya banka sermayesinin denetiminde olan sermaye olarak görmesine karşın, günümüz teorisyenlerinin bir kısmının mali sermayeyi, “para sermayenin mali piyasalarda ve spekülasyonda istihdam edilmesi¹¹¹” ve mali sermayenin daha özerk – daha güçlü bir yapıya bürünmesi şeklinde ele almalarıdır.

Sonuçta, 1980 sonrası kapitalist ekonominin kalbi finansal alandaki genişleme olmuştur. Bu genişleme, kapitalizmde kaçınılmaz olan krizlerin yeni görüngülerle karşımıza çıkmasına ve birikimin reel üretimden kopuk ne kadar yürüyebileceğini sorgulamamıza yol açmıştır:

“Gerçek birikim ile parasal birikim arasındaki ayrılma, kapitalist yeniden üretim döngüsünün bir parçası olarak görülebilir. Hızlı bir birikim dönemi sonuna yaklaştığı zaman (birikim için koşullar yok olduğunda), çok daha fazla üretken kapitalist, borçlanma yoluyla zorlukları aşmanın yollarını araştırır. Üretime doğrudan yatırım yaparak karlı bir genişlemenin artık mümkün olmadığı durumlarda, borç vermek için daha fazla sermaye de hazır hale gelir. Diğer bir deyişle birikim, daha fazla sanallaşır: Değerin parasal ifadesi, gerçekte üretilen değerden giderek daha çok kopar. Bu durum, borçluların ne borçlarını ne de borç faizlerini geri ödeyemeyecek hale geldiği noktaya ulaşır: Borç alanlar iflas eder, kredi verenler çöker ve hayali sermayenin kitlesel yıkımı başlar.¹¹²”

Brunhoff’a göre ise, günümüzde finans sermayesi ve sanayi sermayesi arasında bir *koalisyon* söz konusudur. Böylesi bir durumda mali ve sınai sektörü sürekli sıkıştıran kar güsüdü; rantiyeli tipi birikim ile taşeronlaşmanın kol kola yürümesine ve “finansçılar ve üst düzey sınai yöneticiler arasında kurulan koalisyon¹¹³”a yol açar. Bu da finans kapital çağında, finans ve sanayi sermayesinin ortak hareketini ifade eder. Genel

¹¹¹ Foster, J. B. , Fred Magdoff. “Finansal Sıkışma ve Durgunluk: Reel Ekonomiye Dönüş”. **Monthly Review Türkiye**. No:20, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009, s.26.

¹¹² Holloway, John. “Zapata Wall Street’te”. A. Serkan Mercan (çev.). Werner Bonefeld, John Holloway (Ed.). **Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi** içinde 1. Basım, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2007, s.232.

¹¹³ De Brunhoff, Suzanne. “Finans Sermayesi ve Sanayi Sermayesi: Yeni Bir Sınıf Koalisyonu”. Alfredo Saad – Filho (hızl.). **Kapitalizme Reddiye Marxist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2003, s.179.

sermaye sınıfı içerisindeki egemenlik ise, finans sektörüne geçmiştir. “Finans hegemonyasının en belirleyici özelliği, hissedarların yüksek getiri ve yüksek kısa vadeli şirket karına olan taleplerinin aşırı derecede güçlenmiş olmasıdır.”¹¹⁴

Amin’e göre sermayenin egemen katmanı olan “oligopol-finans sermayesi” ya da yüksek finans kesiminin tüm piyasaları denetlemesi ve üretim üzerinde kayda değer bir ağırlığa ve birçok kaynağa ayrıcalıklı erişim hakkına sahip olması, liberal iktisadın ekonomide kaynakların ve sermayenin optimal tahsisatı ilkesini bozucu bir etki yapar. Amin, bu tip tekelci iktidarı yüksek finans plütokrasisi olarak nitelendirir ve küresel iş ve finans piyasalarını bu plütokrasinin yönettiğini ifade eder.¹¹⁵

Kumarhane veya *gazino kapitalizmi* kavramı da finansallaşma sürecinin kategorik bir ayağını oluşturmaktadır. İlk olarak J. M. Keynes tarafından 1929 krizi sürecinde kavramsallaştırılmıştır. Bu manada gazino kapitalizmi, reel üretim yerine finansal alanda yüksek getiri adına alınan yüksek riskleri betimlemek amacıyla ortaya konulmuştur: “Son yirmi yılda, sermaye piyasalarının özelliklerinden biri, özellikle yüksek riskli varlıklar ve bunların sağlayacağına inanılan yüksek getirilerin peşinde koşanlar için geliştirilmiş yatırım araçlarındaki artıştır.”¹¹⁶

Gazino kapitalizmini en kısa ama doyurucu şekilde açıklayan tanım J. M. Keynes’e aittir¹¹⁷:

“Spekülatörler düzenli akan bir girişim ırmağının üzerindeki balonlar olarak zararlı değildirler. Ama girişimler, spekülasyon girdabının üzerindeki balonlara dönüştüğünde iş ciddileşir. Bir ülkenin sermaye gelişimi gazinoculuk(!) etkinliklerinin bir yan ürünü haline gelmişse, işler büyük olasılıkla sağlıklı yapılmaktadır.”

Reel birikim ile mali birikimin birbirinden kopuşu olgusu gazino kapitalizminin düzgün kavranışı bakımından önemlidir. “*Parasal birikim ile reel birikimin birbirinden ayrılması* ve borçların toplumsallaşması kuramı devletin mali krizi kuramının yeni bir yorumu olarak Alman iktisatçı Elmar Altvater tarafından

¹¹⁴ De Brunhoff, “*Finans Sermayesi ve Sanayi Sermayesi: Yeni Bir Sınıf Koalisyonu*” s.174.

¹¹⁵ Bkz. Amin, Samir. “Piyasa Ekonomisi mi?” Oligopol – Finans Kapitalizm mi?”. **Monthly Review Bağımsız Sosyalist Dergi**. No:18, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, ss:65–76.

¹¹⁶ Shutt, Harry, **Kapitalizme Derdim Var**. Nesrin Sungur, Ahmet Çakmak (çev.). 1. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s.123.

¹¹⁷ J. M. Keynes’ten aktaran Sweezy 2004 s.7.

geliştirilmiştir.¹¹⁸” Bu kurama göre, mali piyasaların serbestleşmesi ve küreselleşmesi sürecinde özel servetler ve kamu borçluluğu artmıştır.¹¹⁹ Özellikle 1980’lerden sonra, üretim – finans bağının aşınması / kopmasının yarattığı kırılmalıklar çerçevesinde Altvater’in teorisi, mali sermaye birikiminin niteliğini belirleyen paranın doğasıyla ilgilidir. Bu haliyle, “Faiz üretimden kopmuş bir vergi gibidir¹²⁰”

Küreselleşme çağında, Merkez Bankalarının başkanlarının (gubernörler) ya da herhangi bir üst düzey hükümet yöneticisinin herhangi bir söylemi piyasanın hareketlerini ve beklentileri daha çok belirler hale gelmiştir. “İki önemsiz olay reel ekonomileri temelden etkileyen olumsuz kararlara yol açabiliyor veya iki günlük bir fırtına sonunda her şey dinginleşiyor; bu arada ‘voliyi vuranlar’ ihya oluyor; kayıplar da sineye çekiliyor. *Kumarhane ekonomisi* de bu değil midir?¹²¹”

Gazino kapitalizmi aynı zamanda riskleri yayar: “... riskli seçimlerin olduğu toplumda yaşıyoruz ama birileri (Wall Street yöneticileri) seçimi yaparken ötekiler (mortgage ödeyen sıradan insanlar) ise riski taşıyorlar...¹²²” Gazino kapitalizmi ve finans kapitalin dizginlerini elinde tuttuğu bu birikim süreci, insanları git gide daha çok riskli finansal araçlara rasyonel olmayan bir biçimde yöneltmektedir. “Sadece parayı paraya dönüştürmek amacıyla kâğıt parçaları alıp satmaya bunca emek ve zaman harcanıyorsa, son derece *akıl dışı* şeyler cereyan ediyor demektir.¹²³” Öyleyse nesnel olarak, içinde bulunduğumuz çağı *menkul kıymet kapitalizmi*¹²⁴ olarak da ele alabiliriz.

Paranın normal rolleri arasında çeşitli farklılıklar vardır: Değerin realizasyonunu ifade etmesi açısından para sermaye, paranın zamansal fiyatı olarak faiz, paranın mekânsal fiyatı olarak kurlar söz konusudur: “Borç verilebilir para-sermayenin artışı, gerçek sermaye birikiminin veya yeniden üretim sürecinin genişlemesinin gerçek

¹¹⁸ Arın, Tülay. “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim İle Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, **İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar** Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erineç Yeldan (drl.). 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.572.

¹¹⁹ Arın “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim İle Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, s:572.

¹²⁰ Arın “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim İle Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, s.573–574.

¹²¹ Boratav, Korkut. **Bir Krizin Kısa Hikâyesi**. 1. Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2009. s.50.

¹²² Zizek, Slavoj. **Önce Trajedi Sonra Komedi Ya da 2008 Finansal Krizi**. Mehmet Öznur (çev.). 1. Baskı, İstanbul: Encore Yayınları, 2009, s.17.

¹²³ Magdoff, Fred, Michael D. Yates. **Ekonomik Krizin ABC’si – Emeği İle Geçinenlerin Bilmesi Gerekenler**. Ahmet Kırmızıgül (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Epos Yayınları, 2010, s.25.

¹²⁴ Bkz. Edwards, George. **The Evolution of Finance Capitalism**. 1st Edition, New York: Longmans, Green and Co. 1938. 19. ev 20. yy’nin başındaki İngiliz, Alman ve Amerikan kapitalizminde finansal evrimi inceleyen Edwards “menkul kıymet kapitalizmi” kavramını kullanmıştır.

bir göstergesi değildir.¹²⁵” Ancak, paranın işlevlerini sıralarken ele aldığımız servet biçimi gazino kapitalizminde karşımıza çıkmaktadır. Gazino kapitalizminde paradan para kazanma algısı ve söylemini parasal gelişmeler desteklediği ölçüde, insanların servetlerini artırdıkları yanlışlamasına düşüp “irrasyonel” kararlar alması muhtemeldir.

Ne kadar parasal getiri reel değer ancak sanal bir ifadesi olsa da, “Paranın böyle maceracı bir biçimde finansal sektöre akıyor olması rastlantı değildir. Sermaye birikimi, üretken ekonomi alanında düzgün bir biçimde işleyemezdi.¹²⁶” Borçluluk ilişkilerinde sürece dair tahlil yaparken borcun geri ödenmesi genelde veri alınarak yapılmaktadır. Fakat, faiz ödemeleri için verimliliğin artması gereklidir ki bu durum muhtemelen gelir dağılımını bozacaktır. Borç ödemelerinin her şeyin önüne geçmesi ile borç – alacak şeklinde likidite olması beklenen para miktarını denetlemek teknolojik etkilerle de imkânsız hale gelmeye başlamıştır. Bu da maddi bağların aşınıp, parasal ekonomi ile reel ekonominin birbirinden ayrışmasına neden olmuştur. Ayrıca ne kadar çok mali servete doğru kayış olursa, reel karlar o kadar çok sıkışır ve faizleri ödemek için kullanılan reel birikim o kadar daralır. Borcun sadece faizini ödeme durumu ile karşı karşıya kalınır ve mali sermaye üzerinde herhangi bir yükümlülük istemez. Mali sermaye vergisel ve finansal serbesti için küreselleşmeyi ister ve tam da bu yüzden mali krizlerin hiçbiri yerel olarak kalamaz ve maliyeti herkes öder.¹²⁷

Farklı bir şekilde değer elde etmek diye bir şey aslında yoktur. İkinci bölümde gösterildiği üzere, iktisadi değer kaynağı üretim sürecidir ve “para üretime değil birikmiş bir borç ilişkisinin finansmanına yöneldikçe kurgusal sermayeye dönüşmekte ve borcun sermayeleşmesine yol açmaktadır.¹²⁸”

Finansallaşmayı yukarıdaki açıklamalar ekseninde formüle etmek gerekirse, denklemde; karlar, eski - yeni birikim alanları ve devletin etkisi olarak regülasyonlar veya deregülasyonlar birer parametre olarak yer alır. O halde finansallaşma sürecini,

¹²⁵ Zerbato’dan alıntılan Köse, Öncü, s.133.

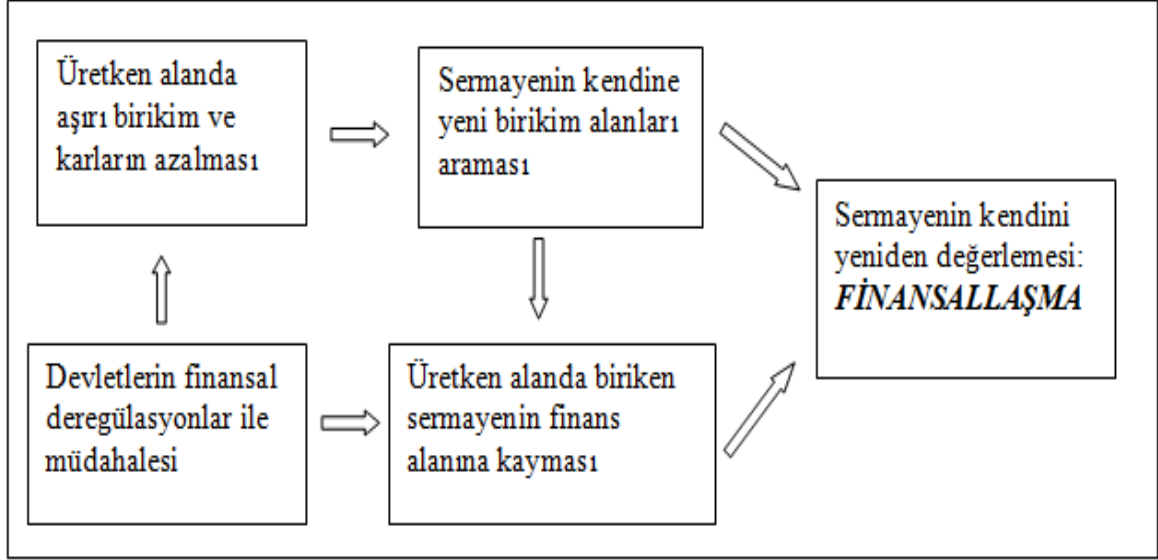
¹²⁶ Istvan Meszaros “Sistemin Yapısal Krizi”. Judith Orr ve Patrick Ward (söyleşi) **Monthly Review – Bağımsız Sosyalist Dergi**, No:21, 2009, s:81.

¹²⁷ Altvater’den aktaran Arın, “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim İle Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, s.574–576.

¹²⁸ Köse, Öncü, s.132.

sermaye, birikim rejimi ve devletin de dâhil olduğu haliyle Şekil 2'deki gibi özetleyebiliriz:

Şekil 2 Kapitalist Finansallaşma Süreci



Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Bugün dünya sisteminin dinamiğini finans kapital oluşturmaktadır. Bu dinamik, sermaye birikiminin, sermaye formasyonlarının, dünya küresel üretim süreçlerinin ve hatta işçi sınıfının devrimci mücadelelerinin iktisadi ve siyasi biçimlerini belirlemektedir. Finans sermayesinin, birikimi taşımada üstlendiği güçlü rolün sürekliliği ise tartışmalıdır. Bu açıdan, finans sermayesinin de bir sermaye olduğu ve birikim sürecindeki tıkanıklıkları aşarken, sürekli yeni bunalım tohumlarını sisteme ektiğini de unutmamak gereklidir.

4. KRİZ ve MARXİST KRİZ KURAMLARI

Bu bölümde, kapitalizmde kriz ve krizlerin yapısına dair Marxist bakışlar ele alınmaya çalışılacaktır. Kapitalizmin genişleme ve kriz evreleri ve Marxist kriz teorileri incelenerek, küresel finans krizinin analizi için tarihsel ve kuramsal bir harita hazırlanmaya çalışılacaktır. Çünkü kriz, kapitalizme bizzat içkin bir olgudur ve kapitalist toplumların kendini yeniden üretmesi (sermayenin devirsel hareketindeki süreklilik) ve kriz birlikte hareket eder.

Krizler (bunalımlar) birikimin ana bileşeni olmakla birlikte, kapitalizmin geleceğine dair en doğru ve isabetli tahminler yapmış olan Marxist teoride, bunalımların alması açıklandırmaları mevcuttur.

4.1. KAPİTALİZM ve KRİZ

Kriz kavramı, iktisat literatüründe çok tartışmalı bir kavramdır. Öyle ki, iktisadi düşünce okulları skalasının bir tarafında “kriz” kavramını ideolojik olarak kullanmaktan çekinen iktisat okulları olmakla beraber, diğer tarafında kapitalizmi krizler sistemi olarak açıklayan iktisat okulları mevcuttur.¹²⁹

Kriz, “Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran¹³⁰” anlamına gelmektedir. Bunun yanında iktisadi olarak herhangi bir şeyin kıtlığı veya ekonominin çöküntüsü anlamlarını da taşımaktadır. Teknik olarak depresyon, ekonomik duraklamanın aşırı boyutlara ulaşarak buhrana dönüşmesi durumudur.¹³¹ İktisat literatüründe iki çeyreği aşan yüksek negatif büyüme gösteren ekonomiler depresyonda sayılır.

Öncelikle genel bunalım ile kısmi bunalım arasında bir ayırım yapmak gereklidir. Bu fark coğrafi olmaktan ziyade, krizin genel toplumsal dönüşüm sağlama

¹²⁹ Ortodoks iktisat ile heterodoks iktisat krizin (depresyon – buhran) özellikle nedenleri konusunda ayrılırlar.

¹³⁰ TDK – Büyük Türkçe Sözlük <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim: Ocak 2011)

¹³¹ Seyidoğlu, Halil. **Ekonomik Terimler – Ansiklopedik Sözlük**. Geliştirilmiş 3. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2002, s.115.

potansiyelinden kaynaklanır.¹³² Bu bakımdan, 2007 – 2009 finansal krizi, genel bir bunalımı ifade etmektedir. 2007–2009 finans krizinin, görünen nedeni, ABD hane halkının, finansal kuruluşlara olan ve artık ödenemez boyutlara gelmiş olan borçlarıydı, fakat krizin dinamikleri çalışma boyunca anlatılmaya çalışıldığı gibi daha derinlerde, kapitalizmin krizlere olan yatkınlığında yatmaktadır. Bu krizi klasik Marxist kuramlarla açıklamak da içsel olarak bir takım eksiklikler içerecektir. O yüzden bu kuramların ışığında yeni bir analiz gereklidir. Krizlerin, sermayenin hem üretim, hem de dolaşım sürecindeki gerilemelerden oluştuğunu ve bunun reel üretim süreci dışında, finansal sektörü üzerinden de yürüyebileceğini unutmamak gereklidir.

Daha spesifik olarak Marxist ekonomi politik açısından kapitalist ekonomilerde kriz, anlık olarak fiyat hareketlerindeki değişimler değildir. “Kapitalist ekonomilerde yaşanan iktisadi bunalımlar, temel toplumsal sınıflar arasında yaşanan mücadelenin çeşitli veçhelerinde (iktisadi, ideolojik, siyasal) yaşanan *sürdürülemez* nitelikteki eğilimler ve sınıf mücadelesi ile kapitalist birikim sürecinin topyekûn niteliklerinde ortaya çıkan *tkanıklıkların* sonucu olarak oluşan olgulardır.¹³³” ve “... kapitalizmin genel bunalımı ... içindeki çelişkiler yüzünden doğar. Her şeyden önce kapitalist topluma özgü uyuşmazlıkların etkisiyle şiddetlenir ve derinleşir.¹³⁴” Marx’a göre kriz eğilimi kapitalizmin öncü eğilimidir: “başat eğilimler sistemin kendi öz doğasından kendiliğinden doğduğundan ve ona güçlü bir devinim kazandırdığından, bağlı eğilimler değişen **sınırlar** içinde işlerler.¹³⁵”

Kriz, bizzat kapitalizme içkin olan ve kapitalizmi şekillendiren onu sürekli yeniden üreten dinamiklerin doğurduğu iktisadi ve siyasi çıkmaza işaret eder: “Toplumun örgütlenmesi üzerindeki temel sınıf antagonizması nedeniyle kriz, her zaman sisteme içkindir.¹³⁶” ve “Bunalım kapitalizm ile bütünleşmiş süreçlerden doğ[ar].¹³⁷” Bu bağlamda, “Bunalım terimi, geniş anlamıyla, kapitalist yeniden üretimin

¹³² Bkz. *Marxist Düşünce Sözlüğü*, s.333.

¹³³ Yılmaz, Ahmet. “Türkiye Ekonomisinde Ücretler Karlar ve Kriz”. *M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*. Vol.21, No:1, 2006, s.35–36.

¹³⁴ *Marxizm ve Leninizmin İlkeleri II El Kitabı – Kapitalizmin Ekonomi Politikası*, s.97.

¹³⁵ *Marxist Düşünce Sözlüğü*, s.180.

¹³⁶ Bell, Peter, Harry Cleaver. “Sınıf Mücadelesi Teorisi Olarak Marxın Kriz Teorisi”. Münevver Çelik (çev.). *Conatus Dergisi*. No.5, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2006, s.60.

¹³⁷ Wood, Ellen Meiksins. “Mutsuz Aileler, Küresel Kapitalizm ve Ulus Devlet”. *2000’li Yıllara Girerken Kapitalizm*. A. Başer Kafaoğlu (drl.). 1. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2000, s.23.

iktisadi ve siyasal ilişkilerinde genelleşmiş bir dizi başarısızlığa işaret eder.¹³⁸ Bu yönüyle kriz öznel hareketlerin bir sonucu değil, kapitalizmin nesnel gelişiminin, sermayenin içsel örgütlenişinin ve sermaye birikim sürecinin bir sonucudur ki “kapitalizmde kriz problemi, kapitalistin para yatırmadaki amacının gereksinim değil, artı değer üretmek ve el koymak olmasından doğar.¹³⁹”

Krizler, üretim ve dolaşım alanlarındaki aksamaların – tıkanmaların sonucu olarak belirir ve birikimin aksadığını ifade eden bir gösterge niteliğindedir. Kriz halindeki ekonomilerde, genel olumsuz beklentiler meta ve emek piyasalarına hâkimdir. Bir yandan sermayedarlar ürünlerine müşteri bulamazken, öte yandan işçiler de emeklerini satamaz konuma gelirler. Kısaca ekonomin her alanında genel olumsuzluk hâkimdir:

*“Ortada alıcı olmadan, kimse satamaz. Ama demin sattı diye, kimse derhal almak zorunda değildir... Eğer bir metanın tam başkalaşımının birbirini tamamlayan iki evresi arasındaki zaman aralığı pek büyük ise ve satış ile satın alma arasındaki bölünme çok belirli hale gelmişse, aralarındaki iç bağ, yani bunların birliği, kendisini bir **bunalım** yaratarak ortaya koyar.¹⁴⁰”*

Kriz, günümüz terminolojisiyle iş yavaşlaması ya da durgunluk (resesyon) – bunalım (depresyon) anlamına gelirken, daha sonraki dönemlerin de potansiyel gelişmesine önderlik eder. Bu nedenle krizler, “sistemin başarısızlık hali değil, işlerlik durumudur.¹⁴¹” Bunalımlar, kapitalizmin çöküş sürecine işaret ederken, başarı ile atlatılırsa yeni birikim rejimi için de başarının ipuçlarını verir. Bu bağlamda, kapitalizm kendi mezar kazıcılarını yaratırken, kendini yaşatmanın formüllerini de arar.

Kapitalistlerin her zaman daha yüksek kar beklmeleri, üretim sürecine soktukları para sermayenin, her zaman büyüyerek çıkması beklentisini doğurur. Bu durum aslında krizlerin dinamiğini oluşturur. Zira $P < P'$ mekanizmasının sürekli olarak kurulabilmesi mümkün olmadığı gibi, bu mekanizmanın biçimi de tarihsel olarak değişiklik gösterebilmektedir. Finansallaşma da işte bu farklı biçimlerden biri olarak önemli bir kriz dinamiği olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹³⁸ Shaikh Anwar. “Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş”. Necip Çakır (çev.). **Dünya Kapitalizminin Krizi**. Nail Satlıgan Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, s.126.

¹³⁹ Clarke, s.194.

¹⁴⁰ Marx’tan alıntılan, Desai, Meghnad. **Marxist İktisat Teorisi**. Nail Satlıgan (çev.). 2. Basım, Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009, s.143.

¹⁴¹ Heilbroner, Robert L. **İktisat Düşünürleri**. Ali Tartanoğlu (çev.). 2. Baskı: Ankara: Dost Kitabevi, 2008, s.141.

Bunalım dinamikleri, kapitalizm ile birlikte doğmuş ve gelişmiştir. Tarihsel süreçte kapitalist krizlerin görüngüleri ve biçimleri değişse de krizler her zaman birikim gerilemesi olarak kendini göstermiştir: Birikim sürecinde “sermayeyi krizin içine sürükleyen sayısız kesinti meydana gelebilir.¹⁴²”

Bu bağlamda kriz, kapitalist ekonomilerde üretim sürecinin aksaması / kesilmesine işaret eder. “Krizler üretimde gerilemelerin olduğu, toplumsal kurumların zayıfladığı, toplumsal çelişkilerin keskinleştiği ve bir bütün olarak toplumsal koşullarda köklü değişmelerin gerekli olduğu durumlardır.¹⁴³” Bu durumda sistemde sınıfsal açıdan farklı sonuçlar oluşabilse de sistem total olarak negatif toplamlı bir oyun oynar: “... ciddi bir depresyonda *sistem* bir bütün olarak kar yerine *zarar eder* ve kapitalistler geçmiş birikimlerine ilavede bulunacaklarına vazgeçmek zorunda kalır.¹⁴⁴”

Toplumsal olarak sermaye sınıfının kar alanları ve egemenliği daraldığı zaman, sermaye değersizleşir daha çok genişlemeye veya farklı biçimlerde değerlenmeye çalışır. O halde, sermayenin her krizde yeni bir dönüşüm geçireceği, birikim rejiminin yenileneceği ve sermaye – emek ilişkisi ile sermaye – sermaye ilişkisinin baştan inşa edileceği açıktır. Krizin çıkış noktası ise değişimin biçimini ve yönünü belirler.

Bunalımları anlamak için hem üretim hem de dolaşım süreçleri incelenmelidir. Sadece üretime vurgu yapan bir kuram bunalımı genel hatlarıyla açıklamada başarısız olacaktır, tıpkı günümüz finans krizini salt reel üretim ile açıklamanın olanaksızlığı gibi. Bu açıdan, bunalımlarda üretim sürecindeki sorunlara ek olarak, dolaşım alanındaki parasal sorunlar - tıkanmalar da tahlil edilmeli ve krizin konjonktürel görüngüleri de dikkate alınmalıdır.

Kapitalizmde krizlerin genel olarak dolaşım alanında ortaya çıkıyor gibi görünmesi üretim aşamasının sorunsuz olduğuna dair bir ispat değildir. Tekrarlamak gerekirse her krizde, metaların realizasyonu ciddi bir sorun olmakla birlikte, bu realizasyon sorununun asıl kaynağı yine üretim sürecinde yatmaktadır. Bunun da

¹⁴² Bell, Cleaver, s.48.

¹⁴³ Arrn, “*Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm*”, s.112.

¹⁴⁴ Sweezy, *Kapitalist Gelişme Teorisi – Marksist Politik İktisadın İlkeleri*, s.219.

sonucu yatırımların azalması ve işsizliktir. Reel ekonomiden kaynaklanan krizlerde durum böyleyken, finansal sistemden beslenen krizlerde ise durum biraz farklıdır.

Krizlerde belli kesimler için çeşitli fırsatların doğması aslında her krize içkin bir durumdur ve daha sonraki dönemlerde reel çıktının artması için bir fırsat zemini sunmaktadır. Bu şekilde tıkanan birikim sürecinin önünün açılacağı ve büyümenin yeniden tesis edileceğinin bir göstergesi olarak krizler, aynı zamanda kapitalizmin temizlenme süreçleridir.

Kapitalizmin önündeki yolda krizlerin varlığı artık inkâr edilemez. Burada asıl merak edilen nokta, hangi krizin ve hangi devrimci öznenin sisteme son vereceğidir. Bu nedendir ki, kapitalizmin bunalımları salt dogmatik ekonomik analiz çerçevesinde ele alınamaz. Bu perspektiften kapitalizmin krizleri aynı zamanda, politik ve sosyal krizler olarak da kendini gösterir: “Sistemin zayıf noktaları, ekonomik ve politik güçlüklerin bileşiminde ortaya çık[ar].¹⁴⁵” Konumuz açısından devrimci hareketler tali kalmaktadır. Ancak finansallaşmanın kapitalizmin geleceği açısından ne gibi sonuçlar doğurduğu konusu tartışmaya açıktır.

Kapitalizmin krizleri konusunda “**finansal**” ve “**reel**” ayrımı yapmak konusunda iktisatçılar arasında genel bir uzlaşma bulunmamakla birlikte, her ne kadar her krizin nihai olarak finansal ve reel sonuçları oluşsa da, krizin gelişme alanı ve patlama noktası tanımlama konusunda bir takım ipuçları vermektedir. 2007–2009 krizi bu bağlamda finansal bir krizdir ve ilk etkilerini (sonuçlarını) bankacılık sektörü ile para hareketleri alanında göstermiş, daha sonra reel sektöre doğru yayılmıştır.

Sermaye birikiminin tıkanması olarak ele aldığımız krizler Marxizm için kapitalizmin hareket yasalarının en dikkat çekenidir. Bu noktada, krizi engelleyen (aslında sadece erteleyen) faktörler, (dışsal etkiler)¹⁴⁶ ana hatlarıyla, teknolojik atılımlar, iktisat dışı faktörler – siyasi devrimler, olarak ön plana çıkabilir. Yine de, genişleyici

¹⁴⁵ Hobsbawn, Eric. “Tarihi Perspektif İçinde Kapitalizmin Bunalımı”, Ümit Kıvanç (çev). **Dünya Kapitalizminin Krizi**. Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009, s.87.

¹⁴⁶ Daha önceki bölümde gösterildiği şekliyle ele alınabilir. Ayrıntılı analiz için Sweezy, Mandel veya Foster’in kaynakçadaki ilgili eserlerine bakılabilir. Burada, ileri ve geri bağlantıları yüksek ya da üretim yapılırken başka sektörleri canlandıran, hem de üretilen ürünün başka sektörlerde kullanılabileceği demiryolları veya otomobil sektöründeki teknolojik gelişmelere ek olarak finansallaşma da oldukça kritik bir rol üstlenmektedir.

dönemin başlamasını sağlayan dışsal faktörler ile kapitalizmin içsel mantığı arasında bir ilişki vardır.

Bundan sonraki bölümde yukarıdaki kavramsal çerçeve içerisinde, kapitalizmin geçirdiği evrelerin şekillendirdiği krizlere yönelik Marxist yaklaşımlar ele alınacaktır.

4.2. TARİHSEL OLARAK MARXİST KRİZ KURAMLARI

Marxizm bir sosyalizm kuramı değildir, kapitalizmin ayrıntılı analizini heterodoks yönden yapan bir iktisadi düşünce akımıdır. Marxistler 19. yy'nin ortalarından günümüze, kapitalizmi ve krizlerini (bunalımlarını) analiz etmeye, sistemi çökertecek eğilimlerin kodlarını deşifre etmeye çalışmışlardır. Tarihsel süreçte, Marxist kriz kuramları çeşitlilik kazanmıştır ve günümüzde hala açıklama gücü yüksek olan kuramlar olarak dikkat çekmektedir.

Marxist iktisat teorisinde krizler, kapitalizmi net olarak ifade eder. Marx'ın da ifade ettiği gibi, "... modern burjuva toplumu, kendi çağırılmış olduğu öte dünya güçlerini kontrol edemez hale gelen bir büyücüye benzemektedir." Böylece "Burjuva ilişkiler, kendi yarattıkları zenginliği kucaklayamayacak kadar darlaşmıştır."¹⁴⁷

Krizlerin doğru kavranması ve doğru analizi için, krizleri ortaya çıkaran tarihsel etmen ve eğilimleri bütünsel olarak ele almak gereklidir. Krizler, iç içe geçmiş karmaşık sorunlardan oluştuğuna göre, bu sorunların analizi de bir takım karmaşık analizleri içerir. Marxistler bu kompleks sorunları analiz ederken çeşitli kavramsal, teorik ve tarihsel çerçevelere başvurmuştur.

Kapitalizmin bunalımları veya krizleri için Marxist literatürde alışılagelmiş teoriler geliştirilmiştir. Burada Marxist kriz teorilerinin ayrıntılı bir incelemesini yapmak amacı güdülmemiştir; fakat tarihsel olarak Marxist kriz kuramlarının kısaca ele alınması, gerek kapitalizmin geçmiş krizlerinin daha iyi anlaşılması, gerekse Marxist literatürdeki kriz kuramları evrimini bize göstermesi açısından önemlidir. Çünkü "uygun bir kriz teorisi,

¹⁴⁷ Bu iki alıntı için bkz. Marx, Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, s.15-16.

kapitalist üretim tarzının dinamiklerine dair bir teori olmalıdır ve bu teori kriz eğilimini bu dinamiklere özgü bir şey olarak kurmalıdır.¹⁴⁸ Kapitalist sistemi yine sistemin dinamikleri ile en iyi açıklayan kriz teorileri bu bağlamda Marxizme içkindir.

Marxist kriz kuramları, J. B. Say'ın Mahreçler Yasası'nın¹⁴⁹ reddi ile kapitalist birikim sürecindeki dengesizlikler ve çelişkiler üzerine kurulmuştur. Üretim sürecindeki dengesizlikler basit yeniden üretim ve genişletilmiş yeniden üretim analizi ile açıklanmıştır.

Marxizmin kapitalist üretim analizinde önemli bir temel olan, *sektör 1* (departman 1) ve *sektör 2* (departman 2) ayrımını kısaca ele almak gereklidir. Burada sektör 1 sermaye mallarını, sektör 2 ise tüketim mallarını ifade eder. Sektör 1 üretimi, sermaye mallarının yeniden üretimini ifade ederken, sektör 2 üretimi, tüm toplumun tüketimini karşılayan üretimi ifade eder. Toplam gayri safi hâsılının bileşenleri ise, değişken sermaye (emek), değişmez sermaye ve sömürü oranıdır.¹⁵⁰

Bu şekilde, basit yeniden üretimde, sektör 1'de sadece yenileme yatırımı söz konusu olur. Sektör 2'de ise hâsıla ücret ile kapitalistin gelirine eşittir. Basit yeniden üretimde, milli gelir mevcut döneme ait yenileme yatırımı ve tüketimden oluşur. O halde kapitalistlerin ve işçilerin tüm gelirleri tüketime gider. Bu dengede, (safı yatırım olmadığı halde) toplam gelir ve harcama eşittir, fakat sektörlerdeki amortisman giderleri sektör 1'in gelirini oluşturur ve amortisman tutarı yenileme tutarını geçerse dengesizlik oluşacaktır. Genişletilmiş yeniden üretimde ise safı yatırımlar da söz konusudur ve bu modelde, sektör 1 ve sektör 2'nin artı değerinin belli bir parçasının tüketim mallarına gitmesi gereklidir. Bu noktada tasarruflar yönünden bir kriz dinamiği de söz konusu olur. Kısaca Marxist ekonomik çözümlemeye, ekonominin periyodik krizlere girebileceği gösterilmiştir. Birikim ve teknolojik gelişme, üretim güçlerini geliştirirken, kar oranı düşürür, iş gücü üretim sürecine dışsallaşır - yedek işgücü ordusu artar.¹⁵¹ Bir başka deyişle, sermaye sınıfı her zaman sınıflar arası mücadeledeki egemenliğini

¹⁴⁸ Clarke, s.93.

¹⁴⁹ Mahreçler Yasası veya Say Yasası, ekonomilerde her arzın, kendi talebini oluşturacak geliri yaratacağını - dolayısıyla dengesizlik olmayacağını savunan ve ortodoks iktisadın temelini oluşturan bir kuramdır.

¹⁵⁰ Kriz kuramlarını açıklarken bu kavramlar daha ayrıntılı incelenecektir. Fakat kuramda değişmez sermayeyi "c", değişken sermayeyi "v", sömürü oranını ise "s" ifade eder.

¹⁵¹ Basit ve genişletilmiş yeniden üretim ile Marxist kriz teorileri için de kaynakçadaki ilgili eserler yol gösterici niteliktedir.

korumak için bir işsizler ordusu (yedek işgücü) yaratırken, kapitalizmin gelişmesi ile veya krizlerle bu durum daha da keskinleşir. Ancak Marxist kriz analizi bu kadar basit değildir. “... kapitalist üretim tarzının genel gelişiminin denge kavramı altında görülemeyeceği açıktır. Bu daha ziyade, denge dönemleri ve dengesizlik dönemlerinin *diyalektik* birliğidir, burada her iki öge de kendi yadsımasını yaratır.¹⁵²”

Engels’in erken dönemlerde ortaya koyduğu şekliyle Marxist kriz teorisinin bazı temel ilkeleri şu şekildedir¹⁵³:

- Var olan pazarların ihtiyacını aşan üretim, krizlere neden olur.
- Bu aşırı üretim, talep ve üretimi eşitleyecek bir planın olmamasının ve kapitalistlerin, hem işçilerin hem de diğer kapitalistlerin önüne geçme yönündeki çılgın çabalarının sonucudur.
- Genişleme, aşırı üretim, kriz ve iyileşme biçiminde işleyen süreç, yinelenen bir süreçtir.
- Kapitalizm geliştikçe krizler de zaman içinde daha kötüye gider.
- Sonuç olarak *kriz*, sınıflar arasındaki çatışmayı derinleştirir ve nihayet devrime yol açar.

Bu krizlerin beklenen periyotlarda belirmemesi Marxistlerin teorik başarısızlığına değil, krizi erteleyen dışsal etmenlerin varlığına işaret eder. Bu noktada ilk elden belirtilmesi gereken nokta, yukarıdaki bölümlerde sayılan “*dışsal faktör*”lerin sonsuz ve krizsiz bir kapitalizm vaat edemeyeceğidir.

Günümüzde, tarihsel olarak genel kabul görmüş almasıyla Marxist kriz teorileri mevcuttur, fakat bu bölümdeki amacımız, Marxist kriz teorilerini ayrıntılı olarak ele almak değildir. Öte yandan bu teorilerin ayrı ayrı ele alınacak olması, Marxizm’de bütünsel bir kriz teorisinin yokluğuna işaret etmez. Fakat sermayenin üretim ve dolaşım alanındaki tıkanıklıklarının ve çöküşünün görüngüleri olarak krizleri sermaye birikimi

¹⁵² Mandel *Geç Kapitalizm* s.50.

¹⁵³ Bell – Cleaver, s.12.

üzerinden açıklayan bu teoriler birbirinden tamamıyla ayrılmaları da, krizi açıklama biçimleri bakımından ana hatlarıyla üçe ayrılır:

- I. Sermayenin organik bileşimi ve azalan kar haddi kuramı,
- II. Eksik tüketimci iktisadi bunalım teorileri ve
- III. Kar sıkışması teorileri.

Bu üç teorinin birbiri ile içsel bağlantıları olması, ayrı analiz edilmelerinin yanlış olması gibi bir sonucu doğurabilir; fakat her üç teorinin de gerek krizin kaynağına gerekse birikim sürecine dair farklı vurgu tonları ve günümüz krizinde kullanacağımız yaklaşımın berraklaşması açısından sahip oldukları konum, bu teorilerin ayrı analizi için geçerli bir neden olabilir.

4.2.1. Sermayenin Organik Bileşimi ve Azalan Kar Haddi Kuramı

Azalan kar haddi kuramı, Marxizmin en bütünsel kriz kuramıdır. Bu kurama göre, kapitalizm kaçınılmaz bir şekilde belirli periyotlarla bunalıma girmeye mahkûmdur. Kapitalizmin temel özellikleri olan “kar için üretim” ve “sınırsız sermaye birikimi” güdülerinden dolayı, kapitalistler her zaman daha yüksek kar edebilmek için, rekabet güçlerini veya emek verimliliğini artırmak isterler.

Azalan kar haddi kuramı, Marxizmin en önemli kriz teorisi olarak kabul edilmektedir. Bu kurama göre, kapitalistler sürekli birikim güdüsü ile kamçılandıkları için, aynı zamanda sürekli olarak kar oranlarını korumanın peşine düşeceklerdir. Kapitalist rekabet, kapitalistleri sürekli olarak *teknolojik* atılım yapmaya ve makineleşmeye doğru yönlendirecektir, çünkü iş gücünden tasarruf etmek, onların hem değişken maliyetlerini azaltacak, hem de işçi mücadelelerinin pasifize edilmesine yardımcı olacaktır.¹⁵⁴ Marxizmin en ayırt edici önermesi olan değer teorisi çerçevesinde, değeri üreten işçilerinden tasarruf eden kapitalist, git gide daha az artı

¹⁵⁴ Kapitalizmin özellikleri kısmında zikredildiği üzere, kapitalist sistemde emek bir meta olarak algılanır. Ancak emeğin çok önemli bir özgün yanı vardır: Emek, fiyatı için (ücretler) “ekonomik ve siyasi mücadele veren” bir metadır.

değere el koymak zorunda kalacaktır, çünkü sabit sermaye miktarının işçi miktarına oranı, işçilerin üreteceği değerden (kardan) daha hızlı artmaktadır.

Azalan kar hadlerinin bir kriz dinamiği olmasını fonksiyonel olarak açıklamadan önce Marxist gelir kavramları açıkça ifade edilmelidir:

C: Sabit - Değişmez Sermaye (Üretim araçları olarak hammadde, makine, teçhizat vs.)

V: Değişken Sermaye (Emek gücünün değeri)

M: Artı-değer (Sermaye sınıfının işçi sınıfını sömürmesinin nitel karşılığı)

C/V: Sermayenin Organik Bileşimi

R: Kar Oranı (kar + rant + faiz): $M / (C+V)$

S = M/V: Sömürü Oranı

Ü: Gayri Safi Ürün (toplam değer) $\dot{U} = C+V+M$

$(\Delta C + \Delta V) / (C + V)$: Birikim Haddi

Bu noktada, “Toplam kar, kreditoörlere ödenen faizi kapsar ve dolayısıyla, hem finansal olmayan sermaye hem de finansal sermaye dâhil, bir bütün olarak sermaye açısından toplam “sermayeye geri dönüş”ün kapsamlı bir ölçüsüdür.¹⁵⁵” Karların yukarıdaki denkliklerdeki önemi de şuradan gelir: “Yatırımlara oranla, karların miktarı başarının kapitalist ölçütüdür. Bir başka deyişle, sermaye birikimini düzenleyen kar oranıdır.¹⁵⁶”

Yukarıdaki denkliklerden görülebileceği üzere, sermayenin organik bileşiminin artması (kullanılan emek gücünün ve dolayısıyla el konulan artı değer azalması) kar oranını azaltan bir etki yaratacaktır. Karların azalması da üretim krizine yol açacaktır. Bu çerçevede, teorinin temel önermeleri şu şekildedir¹⁵⁷:

- Sermaye birikim sürecinde, sermayenin organik bileşimi artar.

¹⁵⁵ Moseley, Fred. “Marxist Kriz Teorisi ve Savaş Sonrası ABD Ekonomisi”. Şükrü Alpagut (çev.). Alfredo Saad – Filho (hızl.). **Kapitalizme Reddiye Marxist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2003, s.256.

¹⁵⁶ Shaikh *Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş*, s.154.

¹⁵⁷ Teorinin burada sıralanan önermeleri için bkz: Wright, s.186–188.

- Sömürü haddi, sermayenin organik bileşimindeki artışı karşılayamazsa, kar hadleri azalma eğilimine girer.
- Sömürü haddi artışlar, uzun dönemde sermayenin organik bileşiminin artışının kar oranları üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi bertaraf edemez.
- Kar hadlerindeki düşüş keskinleşince iktisadi bunalım meydana gelir.
- Bunalım, sonraki birikim sürecinin karlı olmasını sağlayacak dinamikleri kendi içerisinde barındırır.
- Kapitalizmin bunalıma girme eğilimleri git gide hızlanır ve keskinleşir.

Bu bakımdan, sömürü oranının artırılması karları artıracakken sermayenin organik bileşimi arttıkça kar oranları düşecektir. Çünkü değeri yaratan bizzat emeğin kendisidir. Kar oranlarının düşmesi de sınırsız birikim ilkesinin aksamasına ve dolayısıyla krize neden olacaktır. Burada organik bileşimi artıran unsur sınıflar arası mücadeleden öte, sermaye sınıfının sınıf içi dinamikleridir.

Kapitalist rekabete sermayedarların bir cevabı olarak sermayenin organik bileşimindeki artış, diğer koşullar veriyken, bütünsel olarak sanayide kar oranlarını azaltır: “Sermayenin üretim sürecinde sermaye olarak varlığı dolaysız emeğe oranla ne kadar büyük bir yer tutarsa, dolayısıyla artı değer – sermayenin değer yaratma gücü – görece ne kadar büyürse, kar haddi aynı oranda düşer.¹⁵⁸” Bu noktada asıl vurgulanması gereken nokta, karlardaki düşüşün miktarsal değil oransal olacağıdır. Nitekim teknolojik gelişmeler ile sermaye sınıfının elde edeceği artı değer ve dolayısıyla kar miktarı artabilir; ancak kar oranları aynı süreçte düşer. Karların azalması, birikimin sürekliliğine vurulan bir darbe niteliğindedir, bu bağlamda kar oranlarındaki gerileme rekabetin acımasız yüzünü yeniden ortaya çıkarır.

Kar haddindeki azalışı gidermek için, “her kapitalist, ‘ilk olarak kapitalin organik birleşimini yükselten’ olmaya çalışacaktır; ‘bir kapitalist, diğer birçok

¹⁵⁸ Marx, *Grundrisse Ekonomi Politığın Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, s.582.

kapitalisti öldürecektir.¹⁵⁹” Bu açıdan sermaye sınıfı rekabet kısılcısından kurtulmak için başka bir yola daha başvurur; o da önceki bölümlerde açıkladığımız şekliyle sermayenin merkezileşmesidir. Bu şekilde parasal karşılık olarak toplam kar artırılırken, kar marjı azalır.

Azalan kar oranı kuramının bir başka ele alınış tarzı da “uzun dalgalar teorisisdir: “Marxist uzun dalgalar kuramı yalnızca bir sermaye birikimi kuramı, ya da aynı şeyi başka türlü ifade edersek, bir kar kuramı olabilir.”¹⁶⁰ Kapitalist gelişmenin uzun dalgaları kuramının önde gelen teorisyeni Mandel’e göre, iktisadi büyümenin uzun vadeli hareketlerinde karlar ve sermayenin rolü çok önemlidir.

Bu teoriye göre, Mandel’in analizi çerçevesinde dünya kapitalist tarihinde, 1848-73, 1874-93, 1894-1913, 1914-39, 1940/48-67, 1968-? şeklinde uzun dalgalar / çevrimler mevcuttur. Mandel’e göre, her çevrimde yükseliş ve refah evreleri yüksek kar beklentileri ve kar realizasyonu ile betimlenirken, şiddetli kriz evreleri ise kar oranları ve beklentilerinde düşüş olarak kendini gösterir.¹⁶¹

Kapitalistlerin sınıf içi mücadelesinin bir yansıması olarak kar oranlarını artırma gereksinimi ise üç şekilde karşılanabilir¹⁶²:

- İşçi başına düşen karı artırmak (işçilerin verimliliğini artırmak),
- İşçi başına düşen sermayeyi azaltmak (sermayenin organik bileşimini azaltmak) ve
- Üretken olmayan emeğin üretken emeğe olan oranını düşürmek (artı değer getiren emek gücü miktarını artırmak).

Çevrimlerde kar oranlarının azalması yasaının açıklaması dışsal etkilerle mümkündür. Depresif uzun dalgadan, genişleyen uzun dalgaya ve ardından yeniden

¹⁵⁹ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s.323.

¹⁶⁰ Mandel, Ernest. **Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları**. Doğan Işık (çev.). 2. Basım, İstanbul: Yayın Dergisi Yayınları, 1991, s.15.

¹⁶¹ Mandel, *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, s.16.

¹⁶² Moseley, s.264.

depresif uzun dalgaya geçen süreç şu şekildedir¹⁶³: Önce yetersiz yatırımlar ve elde kalan sermaye bolluğu oluşur. Ardından, yeni tekniklerle ilintili yeni emek süreçleri devreye sokulur. Buna karları yükseltecek dışsal etkiler de eklenince, pazar istikrara kavuşur. Kar oranlarında ve sermaye birikimindeki genişleme teknolojik evrime yol açar ve sürekli iktisadi büyüme sağlanır. Bu süreçte proletaryanın mücadele gücünün artışı, sermayenin organik bileşimindeki artış gibi nedenler artı değer oranını düşürür. Artan çelişkilere karşı büyümeyi sürdürmek için kredi hacminde genişleme görülür ve buna uluslararası rekabetin sert yüzü de eklenir. Ardından aşırı birikim krizi ortaya çıkar ve karlar yeniden azalmaya başlar, paranın istikrarsızlığı artar, toplumsal ve siyasal bunalımlar ortaya çıkar, kısaca sermaye değersizleşir, birikim kesintiye uğrar. Bu süreç bu şekilde kendini yeniler.

Sermayenin artan organik bileşimi ile azalan kar hadlerine zıt yönlü hareket gösteren ve karları geçici olarak koruyan bir takım unsurlar vardır¹⁶⁴: Değişmeyen sermayeyi oluşturan unsurların ucuzlaması, sömürü yoğunluğunun artışı, ücretlerin değerlerinin altına düşmesi ve nispi aşırı nüfus gibi nedenlerle azalan kar oranları yasaasının önermesi ampirik olarak geçici olarak geçersiz olabilir.

Sermayenin organik bileşiminin artışını temel alan, azalan kar hadleri teorisinin önemi, bunalımları direkt olarak kar hadlerinin düşmesi üzerinden açıklaması ve daha da önemlisi, ampirik olarak 1973 krizinin öncesi ve sonrasını çok iyi deşifre edebilmesinde yatar ki, 1960'lerden itibaren üretken alana yapılan yatırımların geri dönüş hızı yavaşlamaya, getirisi de azalmaya başlamıştır. Üretken alanda karların azalması da kendini 1970'lerde bunalım şeklinde göstermiştir. Bu bunalıma karşı geliştirilen sistem içi çözümlerin palyatifliği, bunalımın günümüz finansal krizine kadar uzanan yansımaları olmasına neden olmuştur, o da üretken alandaki sıkışma sorununun aşılamanmış olmasıdır.

¹⁶³ Bkz. Mandel, *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, s:50–51.

¹⁶⁴ Bu dışsal faktörler için bkz. Marx'tan alıntılaman Sweezy, Paul. *Kapitalist Gelişme Teorisi – Marxist Politik İktisadın İlkeleri*. s.103.

4.2.2. Eksik Tüketimci İktisadi Bunalım Teorisi

Eksik tüketimci kriz kuramını açıklamadan önce, *aşırı üretim* ile *eksik tüketimin* metodolojik açıdan farklı şeyler ifade ettiğini belirtmek gereklidir. Aşırı üretim; kapitalistlerin sistemsel itki ile ihtiyaçları karşılamak için değil kar için üretim yaptıklarından, fazla üretim yapacaklarını ifade eder. Eksik tüketimse, yeterli alım gücü olmayan işçilerin (artı değerın kapitaliste yönlendirilmesi ile), birikim sürecinde üretilen mal ve hizmetlerin (metaların) sınırlı bir kısmını satın alabileceklerini ve dolayısıyla, toplumda genel bir talep açığı oluşacağını ifade eder. Bu talep açığı, üretken yatırımların sürdürülebilirliğini engelleyen bir durumdur.

Sermaye sınıfı her zaman pazar daralması sorunuyla karşı karşıya kalabilir: “Birikimin gerçekten devam etmesini ve üretimin genişlemesini sağlamak için... biriktirme arzusu ve birikim için gerekli teknik ön koşulları yeterli değildir; mallara olan talebin de artması gerekli. Sürekli olarak artan bu talep nereden gelecektir?¹⁶⁵” İç pazarın doygunluğa ulaşması durumunda, sermayenin dış pazarlara emperyalist yayılım göstermesi beklenir, sermaye için itici güç budur.

Kapitalist toplumda eksik tüketim eğilimi temel olarak şu olgudan kaynaklanır: Üretici olmayan talep haddinin, birikim haddi ile gizil kar haddi arasındaki açığı doldurmaya yetecek hızda büyümesini güvence altına alacak otomatik mekanizmalar yoktur. Eksik tüketimci kriz teorisinin temel önermeleri şunlardır¹⁶⁶:

- Kapitalist toplumda, artı değer düzeyi ve haddi yükselme eğilimindedir.
- Artı değerın üretim ve gerçekleşme (realizasyon) koşulları farklıdır. Bir yandan derneşik talebin artı değerle aynı hızda büyümesi gerekirken, diğer yandan kapitalistlerin, büyük ölçüde işçilerin yarattığı efektif talebi maaşlar üzerinden kısıtlama eğilimi vardır. İşte bu yüzden artı değerın seviyesi artarken, toplam talep sorunu oluşur ve artı değerın tümü “gerçekleşmez.”

¹⁶⁵ Rosa Luxemburg’dan aktaran Zarembka, Paul. “Sermaye Birikimi ve Kriz”. Şükrü Alpagut (çev.). Alfredo Saad – Filho (hızl.). **Kapitalizme Reddiye Marksist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2003, s.250.

¹⁶⁶ Bu paragraftaki açıklamalar için bkz. Wright, s.195.

- Sermaye sınıfının yaşadığı bu gerçekleşme sorunu, kar hadlerinde düşüş olarak kendini gösterir. Bu yolla yatırımlar azalır ve işsizlik artar.
- Eksik tüketimci eğilimler, özellikle tekelci kapitalizm aşamasında, aşırı boyuta ulaşırlar.

Özellikle, tüketim mallarına olan talebi kısıtlayan ücretlerin düzeyinin, aynı zamanda kapitalistin artı değere el koyma oranını da belirlemesi, düşük ücret – el konulan yüksek artı değer – tüketim sorunu şeklinde bir krize dönüşebilir.

Eksik tüketimci krizde, genişleyen pazar ihtiyacı realizasyon problemi önemli bir sorun haline gelmektedir. Bu kurama göre, iç pazarın nesnel sınırlarına ulaşan üretken sermaye, bir bütün olarak tüm dünyaya meta ihracı yapmak durumundadır ve bunu yaparken devrimci bir şekilde diğer üretim biçimlerini / ekonomik sistemleri yıkacaktır.¹⁶⁷

Shaikh'e göre, eksik tüketim kuramı temelde hem sektör 1 hem de sektör 2 ürünlerine olan talep tarafından belirlenir ve işçilerin yaptıkları tüketim, talep açığı bırakacaktır. Fakat burada efektif talebin asıl belirleyeni kapitalist sınıftır. Öyle ki, işçilerin ücretleri zaten kapitalistlerin yatırım harcamaları içinde değerlendirilebilir. Kapitalistlerin kişisel tüketimleri haricinde kalan harcamaları (yatırımlar) kar güdüsüyle yapıldığı için de tek başına tüketim bu harcamayı harekete geçiremez. Sonuçta kapitalistlerin belirlediği efektif talep her zaman üretimden düşük olacak ve efektif talep açığı oluşacaktır.¹⁶⁸

Eksik tüketim eğiliminin daha çok tekelci kapitalizm aşamasında görüleceğine olan inanç, Sweezy'nin savunduğu argümanlardan biridir. Çünkü tekelin hem sermaye sınıfı içindeki özgün konumu sayesinde elde ettiği güç, hem de ücretleri artı değere daha çok el koyma açısından daha çok baskılama kabiliyeti, tekelci kapitalizmin eksik tüketim eğilimlerine daha çok yatkın olduğunu gösterir. Sweezy'ye göre, “kaynakların ve fonların yönünü kontrol eden kapitalistler öylesine davranırlar ki, bu oran,

¹⁶⁷ Eksik tüketimci kriz teorisini geniş olarak ele alan bir çalışma için bkz: Luxemburg, Rosa. **Sermaye Birikimi**. Tayfun Ertan (çev.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2004.

¹⁶⁸ Bkz. Shaikh, “*Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş*”, s.126-171.

tüketimdeki artış oranı / üretimdeki artış oranı sürekli olarak düşme biçimindedir.” Eksik tüketim eğilimine karşı koyan etmenler de yeni sanayilerin şekillenmesi, tüketim mallarını etkilemesi açısından hatalı yatırımlar, nüfus artışı, üretken olmayan tüketim ve devlet harcamalarıdır.¹⁶⁹

Eksik tüketimci kriz kuramları aslında, sermayenin organik bileşimindeki artış ile kar hadlerinin düşeceğini ve kriz oluşacağını işaret eden teorilerden ciddi anlamda büyük bir kopuş değildir. Ancak yine de, kapitalizmde sınıflar arası gelir dağılımındaki sorunların ve bizzat artı değer yaratma sürecinin efektif talep açığı yaratacağını göstermesi, kayda değer bir gelişmedir.

4.2.3. Kar Sıkışması Teorisi

Bir ekonomide üretilen toplam gelirin (popüler tabirle “pasta”nın) bölüşümü üretken sermaye ile emek arasındaki siyasal mücadeleden direkt olarak etkilenir. İş bu durum siyasal beklentilerin ve mücadelelerin bir kriz dinamiği olabileceği anlamını taşımaktadır.

Kar sıkışması teorisi daha çok bölüşüm alanıyla ilgili bir teoridir. Basitçe alanında kapitalist geliri - işçi geliri dağılımının kapitalistler aleyhine bozulmasının bir bunalım dinamiği olduğuna işaret eden kar sıkışması teorileri, işçilerin mücadeleler ile reel gelirlerini, kapitalistlerin pastadan alacağı payı azaltacak şekilde artmasının kapitalistler tarafından verilen tepki ile bunalımların oluşmasına ön ayak olacağını ifade eder.

Kar sıkışması teorisinde, toplumun geniş kesimini oluşturan işçi sınıfının göreceli gelir seviyesi iyileşmesine rağmen kapitalist toplumun genel bir bunalıma sürüklenmesi, kapitalistlerin egemenliği söz konusu olduğunun kanıtıdır. Özetle,

“Kar sıkışmasının özsel savı çok basittir: Ulusal gelirin işçilere ve sermayecilere giden göreceli payları, hemen tamamen, bunların sınıf

¹⁶⁹ Bkz. Sweezy Paul. *Kapitalist Gelişme Teorisi – Marksist Politik İktisadın İlkeleri*. s.185. Ayrıca sayılan etkiler için yine aynı eser, s.220.

mücadelesindeki görelî güçlerinin bir vargısıdır. İşçi sınıfı, üretkenlik artışlarını aşan ücret artışları elde etmeye gücü yeten bir işçi hareketi geliştirdiği ölçüde, sömürü haddi azalmaya, dolayısıyla kar dahi düşmeye (yükselen ücret ödemelerince sıkıştırılmaya) başlayacaktır. Karlarda böyle bir azalış, yatırımlarda buna uygun bir azalışla, dolayısıyla üretkenlik artışlarının daha da yavaşlamasıyla sonuçlanır. Nihai sonuç iktisadi bunalımdır.¹⁷⁰”

Shaikh’e göre ise, karların ücretlere oranı, ücretlerin artışı dışındaki nedenlerle de düşebilir. Çünkü sermaye sınıfı her zaman daha çok sömürme yolları bulmaya çalışacaktır. Fakat kar / ücret payındaki azalış artan sömürü ile açıklanabilirse de, kar sıkışması teorisinin eleştirisi olarak kar / ücret oranındaki düşüş üzerinden bunalımları açıklamak teorik açıdan hatalı olacaktır.¹⁷¹

Ancak yine de kar sıkışması teorisi, azalan kar hadleri teorisi ve eksik tüketim teorisinden farklı olarak, uzun vadeli eğilimlerin dışında günlük hayattaki işçi sınıfı mücadelelerinden direkt olarak etkilenebilecek ve gelirlerde kısa vadeli değişimler de yaratılabileceğini ortaya koyması açısından önemlidir. Çünkü işçi sınıfının nihai kurtuluşu olarak kabul edebileceğimiz sosyalizm pratiğine ulaşmak kadar, günlük sınıf mücadeleleri de sınıf bilincinin gelişmesini sağlamaktadır.

¹⁷⁰ Wright, s.202.

¹⁷¹ Bkz: Shaikh “Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş”, s.126-171.

5. MARXİST PERSPEKTİFLE 2007–2009 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ

2007 – 2009 küresel ekonomik kriz, kapitalizmin tarihi boyunca yaşadığı en ağır ve en derin finansal bunalımlardan biridir.¹⁷² Hala güncelliğini koruyan krizin, bir genel bunalım olduğu, 1929 krizi ile karşılaştırılacak boyutlara ulaşmasından anlaşılabilir. Bu başlıkta genel olarak küresel finans krizi, çeşitli boyutları ve yansımalarıyla ampirik verilerin de yardımıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

Bu noktada uluslararası piyasalarda belirsizliğin hâkim olmasının en önemli nedeni, para piyasalarında uluslararası ortak değer ölçüsünün olmamasıdır: “Mevcut küresel kriz, insanlık tarihinde paranın herhangi bir değerli maden standardına bağlı olmadığı, hayali değerlerin hüküm sürdüğü **finansallaşma** sürecine denk gelmiştir.¹⁷³”

Günümüzde “kronik bir finansal istikrarsızlık çağdaş kapitalizmin asli bir unsuru haline gelmiştir. Dünya finansının çöküşü ihtimali, hızlı bir birikim döneminde bile, kapitalizmin yapısal bir özelliği haline gelmiş demektir.¹⁷⁴”

Kapitalizmde finansal yapının genişlemesi ve reel ekonomiden daha önemli bir konuma gelmesi güncel finansal krizin temel nedeni gibi görünmektedir. Kapitalizmin 2. Dünya Savaşı sonrası konjonktürdeki genişlemeye benzer şekilde uzun süre ciddi bir depresyon ile karşılaşmamasının da nedenlerinden biridir.¹⁷⁵

2007 – 2009 krizi de nihai olarak kapitalist bozulmanın / çatışmaların ortaya koyduğu bir krizdir ve bu bağlamda, “Kapitalist gelişmenin, normal süreci yeniden üretimin sürdüğü ve gelişmenin devam ettiği süreç olarak kabul edilebilir, çözümsüzlük,

¹⁷² İngiltere Merkez Bankası Başkanı Mervyn Allister King’in da dediği gibi: “*Bu, insanlık tarihindeki en ağır finansal kriz.*” Kaynak: <http://www.prisonplanet.com/mervyn-king-worlds-worst-financial-crisis-ever.html> (Erişim: Aralık 2010)

¹⁷³ B Bağımsız Sosyal Bilimciler. **Türkiye’de ve Dünya’da Ekonomik Bunalım, 2008–2009**. 2. Basım. İstanbul: Yordam Kitap, 2009, s.53.

¹⁷⁴ Holloway, s.237–238.

¹⁷⁵ Dışsal etkiler konusunda Marxizmde temel sayılabilecek bir çalışma için bkz Baran, Paul, Paul Sweezy. *Tekelci Sermaye*.

düzensizlik çürüme ve dağılma aşaması ise kriz olarak kabul edilebilir. [Bir bakıma] kriz, *düzensizliğin istikrarıdır*.¹⁷⁶

Keynesyen düzenlemeci siyasi yapının tersine, özellikle son yıllarda birikimi düzenleyecek yapıların yokluğu da 2007 - 2009 Dünya Ekonomik Krizinde referans alınması gereken noktalardan biri olarak dikkat çekmektedir. Fakat düzenlemeler (regülasyonlar) hiçbir kapitalist krizin nihai çözümü olmadığı gibi son küresel krizin de çözümü ve sürekli büyüyen bir kapitalizmin müjdecisi olamaz. Çünkü kapitalist birikimin içsel çelişkileri ve derin dehlizleri buna izin verecek nitelikte değildir.

5.1. KAPİTALİZMİN ALTIN ÇAĞI ve 73 SONRASI ÜRETİM YAPISINDAKİ DÖNÜŞÜM – FİNANSALLAŞMA

Bu bölümde, kapitalizmin 2. Dünya Savaşı sonrası yakaladığı uzun büyüme evresi, bu sürecin tıkanmasına bir cevap olarak üretim, finans yapısındaki dönüşüm ve sermayenin biçimleri arasındaki siyasi ve ekonomik egemenlik adına rol değişimi incelenecektir.

Kapitalizmin doğası gereği ihtiyaç duyduğu dönüşümlerin gerçekleşeceği çeşitli alanlar söz konusudur. Bu alanlar toplumsal egemenlik yaratma alanlarıdır: Strange'e göre, güvenlik, refah sağlama kapasitesi, enformasyon mekanizmasındaki potansiyel ve kredi yaratma gücü, uluslararası ekonomi politik alanındaki egemenlik alanlarıdır¹⁷⁷. Bu egemenlik alanlarındaki konumuz açısından en kritik dönüşüm para ve kredi piyasalarındaki dönüşümlerdir. Kredi yaratma mekanizması ve para piyasasındaki gelişmelerin, efektif talebi etkileme ve sermaye birikimini / ekonomik büyümeyi belirleme potansiyeline yaslanan küreselleşme sürecinde ekonomik büyümenin sağlanması konusundaki politikalar göreceli olarak başarılı olmamıştır. Bu başarısızlığın temelleri hem neoliberal dönemdeki düzensizliğe, hem de daha eski dönemlerdeki içsel tıkanıklıklara dayanmaktadır.

¹⁷⁶ Yıldızoğlu, Ergin. **Kriz Teori ve Gözlem**. 1. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010, s.36-38.

¹⁷⁷ Bkz: Strange, Susan. **States and Markets**. New York: Basil Blackwell Inc., 1988, s.43-134.

ABD ve dünya ekonomisinin İkinci Dünya Savaşı sonrası yönünü belirleyen, Temmuz 1944'te savaş galiplerinin onayı ile imzalanan ve sabit kur sistemini getiren Bretton Woods sistemi olmuştur. Bu sistemin ayrıntıları aşağıda verilmekle birlikte kısaca özetlemek gerekirse, sistemde 1 ons altın = 35 Dolar¹⁷⁸ eşitliği sağlanmış ve dünya para piyasaları çapraz olarak sabit kurlarla birbirine bağlanmıştır. 1944'te temelleri atılan sistem ile IMF – WB – GATT gibi kurumlar veya mutabakatlar da düzenleyici olarak sisteme eklenmiştir. Bu süreçte, bütün dünyada yüksek büyüme oranlarına ulaşılmış, sabit kurların da etkisi ile gelecek dönemlere göre nispeten daha az uluslararası ödeme sorunu yaşanmıştır. Sovyetlerin ve kapitalist ülkelerdeki işçi mücadelelerinin de etkisi ile toplumsal hegemonyanın sağlamlaşması adına işçi sınıfı için refah devleti uygulamaları söz konusu olmuştur. Sermaye sınıfının da 2. Dünya Savaşı sonrası, Avrupa'nın yeniden inşası, savaş sonrası yükselen konjonktür ve yeni teknik atılımlar sayesinde karları doyurucu olmuştur. Bu dönemde üretken sermaye desteklenmiş ve finansal alanlarda regülasyonlar uygulanmıştır. Fakat zamanla karların azalmaya başlaması, enflasyonun durgunlukla beraber baş göstermesi (stagflasyon) gibi nedenlere, petrol gibi kritik hammadde fiyatlarındaki artış da eklenince kapitalizmin *altın çağı*nın sonuna gelinmiştir. Bu (Keynesçi olarak da adlandırılan) sistem petrol krizi olarak bilinen 1968–1973 birikim krizine kadar sürmüştür ve krizle beraber birikim rejimi de dönüşüme uğramıştır.

Neoliberalizmin (ideolojik olarak monetarizmin alan açtığı bir sermaye projesi anlamında) gelişimini belirleyen uğraklar ise daha çeşitli olmuştur. Dönüm noktaları genelde ABD'deki firmaların karlılıklarını artırabilmek amacıyla yapılmış olan basit dönüşümlerden ibarettir. Bunların tarihsel olarak en dikkat çekenleri *Plaza Antlaşması*, *Louvre Antlaşması* ve *Washington Konsensüsü*'dür. Bretton Woods Sisteminin - 1971 *Smithsonian Antlaşması* ile resmîyet kazanan - çöküşünün ardından ortaya sürülen neoliberal ideoloji de ABD imalat sektöründe beklenen etkiyi yapmayınca, 22 Eylül 1985'te gelişmiş beş ülke olarak (G-5) ABD, Japonya, Batı Almanya, Fransa ve İngiltere temsilcileri, temelde ABD'nin rekabet gücünü korumak amacıyla New York'taki Plaza Otel'de toplanmıştır. ABD'de ihracat avantajı kazanılması yoluyla yatırımları ateşleyebilecek olan kararların çıktığı bu toplantılarda doların devalüe

¹⁷⁸ Çalışma boyunca dolar, ABD doları anlamında kullanılmıştır.

edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca anlaşmaya göre para ve maliye politikalarındaki devletlerin konumu da genişletilecektir. Bundan 2 yıl sonra da, yukarıdaki ülkelere ek olarak Kanada'nın katılımıyla Plaza Antlaşmasının şartları geçerli olmak üzere, uluslararası kur istikrarının sağlanması amacıyla 22 Şubat 1987'de Paris'te Louvre antlaşması imzalanmıştır. Washington Konsensüsü ise özellikle 1990'larda etkisini göstermesi ile ön plana çıkar. IMF – WB – WTO'nun da etkisi ile varılan bu mutabakata göre, neoliberal politikaların uygulama alanları tüm dünya çapında iyice sağlamlaştırılmıştır: Ticaretin ve finansal hareketlerin serbestleştirilmesi, kamunun ekonomiden elini çekmesi – özelleştirmeler, sıkı maliye ve para politikası gibi argümanlar o dönem popüler olmuştur. 1995'te de genel uluslararası sorunların aşılması nedeniyle oluşan değerli dolar isteği ile bu sefer G7 ülkelerinin mutabakatı ile dolar revalüe edilmiş ve Plaza Antlaşması tersine çevrilmiştir (*Ters Plaza Antlaşması*). İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemin dinamiklerini klasik liberal öğretisi çerçevesinde tasfiye eden neoliberal dönem, genel olarak bir deregülasyon dalgası olarak ya da üretken sermaye yerine daha çok finansal sermayenin desteklendiği bir dönem olarak nitelendirilebilir.

5.1.1. Kapitalizmin Altın Çağı – Genişleme Dönemi

Birinci Dünya Savaşı'nın neticelendiremediği dünya kaynaklarını paylaşım mücadelesi, İkinci Dünya Savaşı'na neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmayan ABD bu sefer dünya kaynaklarının paylaşım mücadelesine girmiş ve savaştan galip ayrılan taraf olarak savaş sonrası sürecin başrol oyuncusu olmuştur.

Yukarıda belirtildiği gibi 2. Dünya Savaşı sonrası oyunun kurallarını Bretton Woods sistemi belirlemiştir. Bretton Woods, 44 ülkenin katılımı ile (savaş galiplerinin daha çok söz hakkı olması temelinde) Temmuz 1944'te bir nevi yeni dünya düzeninin tahsis adını kurumuştur. Alınan kararlar kısaca şu şekildedir¹⁷⁹:

¹⁷⁹ Köymen, Oya. *Sermaye Birikirken – Osmanlı, Türkiye, Dünya*. 2. Basım: İstanbul: Yordam Kitap, 2007, s.174–175.

- Sabit kur sistemine geçiş ile Dolar ve Sterlin rezerv para olarak kabul edilecektir. 1 sterlin = 2,8 dolar paritesi ve 1 ons altın = 35 dolar güvencesi sağlanacaktır.
- Merkez bankaları, rezervleri ile kuru sabit tutmakla yükümlü olacaktır.
- Bu sabit kur düzenine işlerlik için IMF kurulmuştur. Ödemeler dengesi kriz anında devalüasyonlar ve ihracat artışı ile ülkelere döviz geliri sağlanmaya çalışılacaktır.
- Özellikle Avrupa'ya uzun dönemli kalkınma kredileri vermek için Dünya Bankası kurulmuştur.
- Serbest ticareti geliştirmek için GATT yürürlüğe sokulmuştur.

Kabaca 1945–1973 arasını ifade eden periyoda *altın çağ* denilmesinin nedeni, kapitalizmin yaklaşık 200 yıllık tarihi boyunca en başarılı büyüme oranlarının ve toplumsal refahın yakalanmış olmasıdır. Bu uzun genişleme döneminin bir takım ana belirleyenleri şunlardır¹⁸⁰:

- Sınıflararası güç ilişkileri
- Teknolojik sıçrama / emek sürecinde atılım
- Büyük bunalımın ve savaşın etkileri
- ABD hegemonyası
- Bretton Woods sistemi
- Sermayenin uluslararasılaşması
- Emperyalist denetim
- Devlet müdahalesi / Keynesçilik

¹⁸⁰ Savran, Sungur. “Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni Liberalizm”. Nail Satlıgan (çev). **Dünya Kapitalizminin Krizi**. Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı: İstanbul: Belge Yayınları, 2009, s.25.

İkinci Dünya Savaşının sonucunun şekillenmesiyle birlikte 1944 yılında ABD'nin Bretton Woods kasabasında, İkinci Dünya Savaşı galiplerinin katılımı ile düzenlenen geniş çaplı toplantılarda alınan kararlar ile üç farklı sermaye türünün kontrolünü sağlamak için, üç önemli kurumsal yapının temelleri atılmıştır. Bunlardan Dünya Bankası (WB) üretken sermayenin, GATT ve daha sonrasında Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ticari sermayenin ve Uluslararası Para Fonu (IMF) para sermayenin uluslararası kontrolü için oluşturulmuş kurumlardır.

1929 Büyük Bunalımı, Keynesyen sayılabilecek savaş harcamaları sayesinde 2. Dünya Savaşı içerisinde eritilmiştir ve kriz sonrası yeniden yapılanma İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar sarkmıştır. Bu yeniden yapılanma sürecinde, işçi sınıfına, teknolojik gelişmelerin de etkisi ile konjonktürel olarak daha çok hak ve Keynesçi sosyal harcamalar ile refah sağlanmış ve Bretton Woods ile ABD'nin ve doların hegemonyası kurulmuştur.

Altın çağı niteleyen bir diğer yapı da yine birikim rejimidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası egemen olan üretim sistemi Fordizm olmuştur. Kitlemel üretim çerçevesinde kitlemel tüketimin desteklenmesi bir bakıma sınıflar arası göreceli barış döneminin de temel taşı olmuştur. Çünkü bu çağda üretken sermayenin önü açılmak durumundadır ve nitekim sistem uzun bir genişleme dönemi yaşamıştır. Bu genişleme döneminin spesifik üç kilit iktisadi dinamiğinden söz edilebilir.¹⁸¹

- Otomotiv ve elektronik sektörlerindeki gelişmeler
- Kentleşmenin getirdiği birikim avantajları
- Ucuz enerji

Bu süreçte 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın yeniden yapılandırılması çerçevesinde, üretken sermaye başrol oyuncusu olarak ön plana çıkmaktaydı. Bu bakımdan bayındırlık konusunda üretken sermayenin yolunu açan Dünya Bankası'nın da (World Bank) bu yıllarda popüler olması tesadüf değildir. Üretken sermaye bu süreçte yüksek kar marjları yakalamıştır ve bu sermaye büyük ölçüde ABD

¹⁸¹ Hobsbawn, s:83-84.

kökenlidir.¹⁸² Ayrıca yine 2. Dünya Savaşı sonrası otomobil teknolojisinin de bulunması ile savaştan çıkmış gelişmiş kapitalist ülkeler genişleme evresine girmiştir.

Genişleme sürecinde, sistemden kaynaklanan çelişkilerin üç ana dinamiği ise şöyledir:¹⁸³

- ABD'nin uluslar arası para sistemindeki temel rolünü kaybetmesi
- İşsizlik ya da enflasyonun seçilmesi zorunluluğu
- Hammadde fiyatlarında artış

1973 krizine uzanan süreçte, sermayenin kendini yeniden değerlendirme alanlarının daralması, diğer bir deyişle, bilhassa üretken sermayenin karlı yatırım alanlarının azalması (merkez kapitalizm için özellikle yurtiçi kar alanlarının daralması) kar oranlarını düşürmüştü ve sermayenin krizi, sermaye sisteminin krizine dönüşmüştür.

Bretton Woods Sistemi 1971'de sona ermiştir. Petrol fiyatları da 1970'den 1974'e yaklaşık 6 katına çıkmıştır. Piyasa ve toplumdaki sermaye algısı ve devri değişmiştir. ABD ekonomisinde üretken sermaye açısından karlar doyum noktasına 1960'ların ikinci yarısı ile ulaşmıştır. Kapitalist sistem 1960'ların sonu - 1970'lerin başı ile maddi genişlemesinin sonuna geldiğinde, kriz, ABD'nin yüksek kamu harcamaları (Vietnam Savaşı vb.) nedeniyle ve 1960'ların ikinci yarısından itibaren Avrupa piyasalarındaki para akışının sabit kur sistemini bozacak etkinlik kazanması sonucu oluşmuştur. Fransa'nın önderliğini yaptığı Avrupalıların ABD'den altın taleplerini artırması ve hammadde fiyatlarındaki artış ile 1973 bunalımı patlak vermiştir.

Arrighi'ye göre ise, 1970'lerdeki durgunluğun 3 ana nedeni vardır: Askeri olarak ABD ordusunun Vietnam'da yaşadığı sıkıntılar, mali olarak FED'in Bretton Woods'u koruma konusunda yetersiz kalması ve ideolojik olarak da komünizm ile olan mücadele söyleminin meşruiyetini yitirmesidir.¹⁸⁴

¹⁸² ABD'de karların gelişimi için bkz. Grafik 1.

¹⁸³ Hobsbawn, s.85-86.

¹⁸⁴ Arrighi, Giovanni. **Uzun Yirminci Yüzyıl – Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri**. Recep Boztemur (çev.). 1. Baskı, İstanbul: İmge Yayınları, 2000, s.444.

Krizler anlık fiyat değişimlerinden ziyade, bir sürecin dönemsel çelişkilerinin bir ifadesi olduğuna göre, krizin asıl nedenini uzun dönemli eğilimlerde aramak gereklidir. Kapitalizmin altın çağı geride kalırken kapitalistler için de yüksek kar oranları geride kalmıştır. Kar oranlarındaki düşüş, sermayenin istikrarlı bir şekilde üretken yatırımlarda bulunmak yerine para sermayeyi elinde tutarak parasal alanda kar amacı gütmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle, üretken yatırım yerine finansal yatırımlara yönelim söz konusu olmuş ve bu likit kalma eğiliminin başlangıç alarmı kriz ile beraber çalmaya başlamıştır.

5.1.2. Kar Oranlarının Düşmesine Cevap Olarak Neoliberalizm ve Finansallaşma

Petrol krizi şeklinde görülen birikim krizi sonrası, İngiltere’de ve Birleşik Devletler’de Thatcherizm ve Reaganizm’le temsil edilen politik müdahaleler, tüm politikaları şekillendiren paradigma olarak neoliberalizmi yeni egemen bir sağduyu haline getirmiştir. Bu anlamda 1973 sonrası dünya kapitalizminin baskın karakteristik özelliklerinde bir takım değişiklikler olmuştur. Bu süreçte, “üretim ve iletişimde bilgi teknolojilerinin kullanılması, Sovyetler Birliği ile yaşanan sistem çatışmasının son bulması, kamusal yatırım ve yönlendirmelerin zayıflaması, üretimin uluslararasılaşması ve uluslararası yatırımların artması, uluslararası mal dağıtımının genişlemesi ve hızlanması ile uluslararası finans piyasasının öneminin artması (kapitalizmin, finans piyasasının yönettiği bir kapitalizme dönüşmesi)¹⁸⁵” genel karakteristikler olarak ön plana çıkacaktır. Özellikle 1980 sonrası süreçte “devlet başarısızlıkları” söylemi ile egemen olan neoliberalizm altında oldukça fazla “piyasa başarısızlığı” görülmüştür.¹⁸⁶

ABD’de karların 1970’lere doğru düşmesine sermayenin ideolojik olarak verdiği yanıt bu bağlamda yeni bir birikim rejimi olarak neoliberalizm olmuştur: Üretken yatırımlar karlı değilse finansal yatırımlar desteklenecek, devlet sosyal

¹⁸⁵ Fülberth, s.265.

¹⁸⁶ Dünya ekonomisinde 1973 krizi sonrası, piyasalar üzerinde kamu denetimi ve müdahaleleri azalmasına rağmen, sıkça yaşanan krizler, bu duruma örnek gösterilebilir. Ayrıca bu krizlerin daha çok finans kaynaklı olması da finansallaşmanın göstergelerinden biri olarak gösterilebilir.

harcamalarını kademeli olarak azaltacak, kamunun para ve meta piyasasındaki düzenlemeleri kaldırılacak, diğerk bir ifade ile karlar yeniden tesis edilecektir. Bu da bahsedildiği üzere, yeni sağ politikacıların merkez kapitalist ÷lkelerde iktidara gelip, Keynesyen kurumları tasfiye etmesi ile olanaklı olacaktır. Bu tasfiye süreci de nihai olarak işçi sınıfı aleyhine olacaktır.¹⁸⁷

O halde, küreselleşme ile şekillenen neoliberalizm; sermayenin bütün coğrafi engellerinden arındırılması, gelirin bölüşümünde sermaye sınıfı lehine düzenlemeler yapılması (öncelik olarak işsizlik yerine enflasyonun alınması) ve devletin işçi sendikalarını baskılaması ile tarif edilebilir.

Peki, bu süreçte ABD’de neler yapılmıştır? Öne çıkan dört kritik hamleden bahsedilebilir¹⁸⁸:

- Sıkı para politikaları ile yaratılan deflasyonist eğilimlerle de güçlenen yüksek nominal faiz oranları, gerçek faiz oranlarının artışına yol açmıştır.
- Akışkan sermayenin yeniden Birleşik Devletler’de merkezileşmesi için verilen parasal teşvikler, Amerikalı ve Amerikalı olmayan şirketler ile mali kurumlara Birleşik Devletler içinde bütünüyle sınırsız bir hareket özgürlüğü sağlayan önemli bir deregülasyon güdüsü tarafından desteklenmiş ve tamamlanmıştır.
- Bütçeyi dengeye getirme sözü vererek seçimleri kazanan Reagan yönetimi, dünya tarihinin en görölmeye değer devlet borçlanması genişlemelerinden birini başlatmıştır. (Federal bütçe açığı ve total ulusal borç 10 yılda, dörde katlanarak 300 milyar dolar ile – 1trilyon doları aşmıştır.)
- Ulusal borçlardaki artış askeri harcamalar ile el ele gitmiştir.

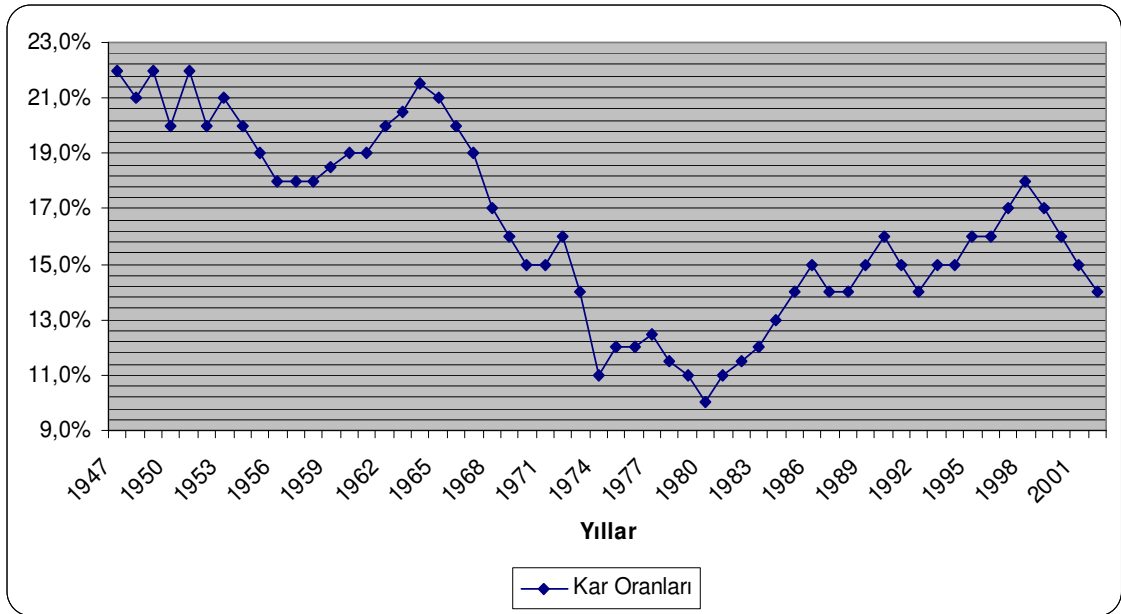
Fakat, liberal söylemin aksine liberalizmde dünya kaynaklarının dengeli ve optimal dağılımı gerçekleşmemiştir. Aksine, “küreselleşme” söyleminin en önemli

¹⁸⁷ Bu noktada neoliberal dönemde devletin zor gücünün nesnel olarak ön plana çıkması hakkında bkz. Yılmaz, Ahmet. “Neoliberalizm Altında Türkiye’de Devletin Dönüşümü ve Hegemonya Girişiminin Nitelikleri”. **İktisat Dergisi**. No.478, 2006.

¹⁸⁸ Burada özetini verdiğim dört hamleyi, Arrighi s.466-468’den alıntıladım.

vurgusu olan kazan-kazan ilkesi başarısız olmuştur: “Sistem küresel ve dengeli olarak çalışma donanımına ve yeterliliğine sahip değildir. Ancak sistem bir tarafta kazandırıp, diğer tarafta kaybettirerek küresel olabilmektedir. Küresel maksimizasyon yoktur, olmamaktadır.¹⁸⁹” Bu bölümde küreselleşmenin dünya halkları arasındaki eşitsizliği daha da artırdığı tartışılmayacaktır. Fakat küreselleşme sürecinde sadece devletlerarası değil, sınıflar arası ilişkiler de farklılaşmıştır ve *kazan-kazan* söylemi işlevsiz kalmıştır. Bu bakımdan krizi analiz ederken, küreselleşme sürecini ideolojik ve teorik olarak şekillendiren neoliberalizmi eleştirel bakışla ele almak gereklidir.

Neoliberalizm ve küreselleşme aslında kapitalist bir saldırıdan ibarettir: “Son onyılların “**küreselleşme**” denilen olayının arkasındaki ana itici güç bu olmuştur: Kar oranını artırmak için dünya çapında sürdürülen daha düşük ücret arayışı...¹⁹⁰” Bu bakımdan neoliberalizmin sınıfsal yansımaları farklılaşmıştır. Bu farklılaşma karların evrimi ve borçlardaki toplumsal değişimler ile izlenebilir.



Grafik 1 Savaş Sonrasında ABD Ekonomisinde Kar Oranları

Kaynak: Moseley, Fred. “Marxist Kriz Teorisi ve Savaş Sonrası ABD Ekonomisi”, Şükrü Alpagut (çev.). Alfredo Saad – Filho (hızl.). **Kapitalizme Reddiye Marxist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2003, s.259.

¹⁸⁹ Manisalı, Erol. **Dünyada ve Türkiye’de Büyük Sermaye**. 1. Baskı, İstanbul: Truva Yayınları, 2008, s.17.

¹⁹⁰ Moseley, s.258.

Grafik 1 bize, ABD ekonomisinden kar oranlarının seyrini yansıtmaktadır. 1940’larda, 1950’lerde ve 1960’ların ortalarına kadar savaş sonrası yükselen konjunktür ve üretken sermayenin önünün açılması ile %19- %22 bandında seyreden sermayenin karlılık oranı, bu süreçten sonra keskin bir şekilde düşmeye başlamış ve 1975’e gelindiğinde %11 seviyesine kadar gerilemiştir. Ardından neoliberal dönemle birlikte uzun vadeli bir toparlanma eğilimi gözlenirse de, karlılık en olumlu konjunktürde dahi %18 olarak hesaplanmıştır. Diğer bir deyişle, neoliberal dönemdeki dönüşümler, sermaye sınıfının getirisini artırmasına karşın kapitalizmin altın çağındaki karlılık oranlarını tesis etmekten uzak kalmıştır. Nitekim kar oranları 2000’lerin başında %14 seviyesine gerilemiştir ki, bu oran 1970’lerin başındaki kar oranlarından çok ötede değildir.

Buradaki göreceli başarısızlık durumu başka bir oyuncunun küreselleşme – neoliberalizm ortaklığına dâhil olmasını sağlamıştır: **Finansallaşma**. Finansallaşma önceki bölümlerde gösterildiği gibi, iktisadi aktörlerin sabit sermaye yatırımı yerine portföy yatırımlarına yönelmesidir. Bu bağlamda 1980 sonrasında sisteme hâkim üçüzlüleri, küreselleşme – neoliberalizm ve finansallaşma olmuştur.

Sanayileşmiş ülkelerden OPEC ülkelerine doğru ithalat yoluyla bir gelir akışı 70’lerde söz konusu olurken, OPEC ülkeleri bu ticaret fazlalarını yine sanayileşmiş ülkelerin finans alanlarında değerlendirmişlerdir. Petrol geliri üzerinden gelen aşırı sermaye Avrupa ve ABD para piyasalarında değerlendirilirken, diğer gelişmekte olan ülkelere de borç olarak geri dönmüştür. Bu süreç para ve üretimin birbirinden ayrılmasıyla pekiştirilmiştir:

“Para ve üretim arasındaki ayrım özellikle şu anlama gelir: Para, üretici altyapıdan bağımsız bir şekilde hızla genişlemek için, dünyada iyi olanaklar sunan yerlere akacaktır. Finansal piyasaların bağımsızlaşması, para ve üretim arasındaki uçurumun dünyanın bir yanında (veya tikel bir parada) veya diğer yanında özellikle yoğunlaşarak şiddetleneyeceği anlamına gelir.”¹⁹¹

Yüksek finans sisteminin ve (dolayısıyla kapitalizmin) tarihsel temelleri Arrighi’ye göre 13.yy’ye kadar uzanmaktadır.¹⁹² Bu açıdan finansallaşma kapitalizme doğduğundan beri için gibi görünmekle birlikte aslında daha çok 1980 sonrası

¹⁹¹ Holloway, s:241–242.

¹⁹² Arrighi s.155–220.

dünyasının bir ürünüdür. Finansallaşmanın bu açıdan neoliberal dönemde günlük hayattaki yansımaları için yeniden ele almak küresel krizin tahlili açısından gereklilik taşımaktadır. Finansallaşma sürecinde, “kredibilite, şeffaflık, güven ve istikrar, beklentilerin idaresi, kurumsal çapa, yönetim gibi aslında reel ekonomide tam karşılığı bulunmayan ancak finansal değerler sisteminin kendin söyle kendin inan dünyasında kaçınılmaz olan yeni sözcükler iktisat yazımına gir[miştir].¹⁹³” Aynı zamanda finansallaşma “... sürecin[in] bir diğer ayırt edici özelliği ise paranın ‘şeyleşmesidir.’ Para ve ağları, hiç olmadığı kadar gerçek üretimden kopmakta ve zenginlik ‘maddi hayattan’ uzaklaşmaktadır.¹⁹⁴”

2. Dünya Savaşı sonrası önü açılan üretken sermayenin kar kanallarının tıkanması ve sermayenin kendini finans alanında değerlemesini şuradan da anlayabiliriz: 1979 yılında o dönemki FED başkanı Paul Volker’in adıyla anılan “Volker Şoku” ABD’yi içine düştüğü stagflasyon durumundan kurtamak için ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, faiz oranları yükseltilmiş ve dezenflasyon politikaları ön plana çıkmıştır. Teorik olarak enflasyonun birinci öncelik yapılmasının işçi sınıfının lehine olsa da bu politikalar dolaylı olarak işçi refahını kısıtlamıştır.

Neoliberalizmin egemen olduğu süreci tanımlayan popüler kavram **finansallaşmayı** daha ayrıntılı incelersek, küreselleşme sürecinin su götürmez olgularından biri olduğu açıkça ortaya çıkacaktır. 2007 – 2009 krizinin genel kabul gördüğü şekliyle “finansallaşma”dan doğduğunu kabul edersek, bu noktada para sermaye bize teorik temeller sunacaktır. Finans kapitalin özünü para sermaye oluşturmaktadır; fakat para sermayeden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Finans kapitalin egemenliğine uzanan süreçte, kapitalist kredi mekanizması ve anonim şirketlerin hisse senetlerinin özgünlüğü parayı, para sermayeye çevirmesinde yatar. Finans kapital, sadece bu manada “para sermaye” demek değildir, bunun yanında para sermayeden daha fazlasını, ticari-üretken ve para sermayenin iç içe geçmiş halini ya da para sermayenin karlılık alanları yaratma konusunda ön plana çıkmasını simgeler. Bu perspektiften finans kapital teknik bir sermaye türü olmaktan öte toplumsal bir ilişkiler yumağı niteliğindedir:

¹⁹³ Bağımsız Sosyal Bilimciler, s.58.

¹⁹⁴ Köse, Öncü, s.132

“Bugün, gerçek ve parasal birikim arasındaki ayrılma, kapitalizmin istikrarsızlığını, kırılmasını ve tahmin edilemezliğini anlamak için çok önemlidir. Kapitalizmin tüm finansal yapısı ağırlıklı bir şekilde kredi ve borç üzerine kurulduğundan [...] herhangi bir geri ödememe veya geri ödememe tehlikesi durumu, finansal piyasalarda büyük karışıklığa neden olabilir.”¹⁹⁵”

“Finans artık sadece kapitalist sistemin çeşitli parçalarını birleştiren bir zampk ve işleyişini kolaylaştıran bir yağ değildir, finans, olgun kapitalist ekonomilerdeki hâkim etkinlik haline gelmiştir.”¹⁹⁶ Bu açıdan “sistemin malileşmesi kavramı oligopol finans sermayesinin çıkarları doğrultusunda yönetilen yeni iktisadi politikayı ifade eder.”¹⁹⁷”

Finansallaşma sürecinde; finansal gelirler, ekonominin bütün alanındaki borçluluk, finansal varlıkların çeşidi ve boyutu ile spekülasyon faaliyetleri¹⁹⁸ artış göstermiştir. Ayrıca sermayenin merkezileşmesini ifade eden birleşme ve satın almalar daha önceki dönemlere göre hız kazanmıştır. Zamansal ve mekansal fiyat değişimlerinden, çapraz kurlardan kar etme ve spekülasyon çılgınlığı sayesinde, aslında bir bataklık olan para piyasalarında değer yaratma hissine kapılan aktörlerin davranışlarını bu nesnel finansallaşma dalgası belirlemektedir. “Neoliberal politikalar, tüm dünyada kısa vadeli yatırım, para spekülasyonu, finansal istikrarsızlık ve kriz dalgaları yaratmıştır.”¹⁹⁹”

Neal’a göre, 1980 sonrası uluslararası finansörler, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile ulusal ekonomi politikalarını belirlemektedir (ödemeler dengesi ve kur politikası tercihleri gibi). Özellikle *1987 borsa krizi*, bize uluslararası fon ve para piyasalarıyla bağlantılı yeni bir çağda yaşadığımızı göstermesi ve krizin yaygınlaşmasının boyutları açısından önemlidir ve aynı zamanda tam olarak adapte olamadığımızın da resmidir. Nitekim 20. yy’nin bu kargaşalı yapısı 18. yy’den farklı olarak kaosa işaret etmektedir. Yine Neal’a göre finansal kapitalizmin başlangıcı 16. yy’de Avrupa’da yaşanan fiyat devrimine kadar uzanır. Günümüzdeki inovasyonlar ticari ve çok uluslu mevduat bankaları, sanayiciler, tüccarlar tarafından ortaklaşa

¹⁹⁵ Holloway, s.237.

¹⁹⁶ Magdoff, Fred. “Borç ve Spekülasyon Patlaması”. Ali Ergin Demirhan, Çiğdem Çıdamlı (çev.). **Monthly Review Türkiye**. No: 12, 2006, s.24.

¹⁹⁷ Amin, s:68.

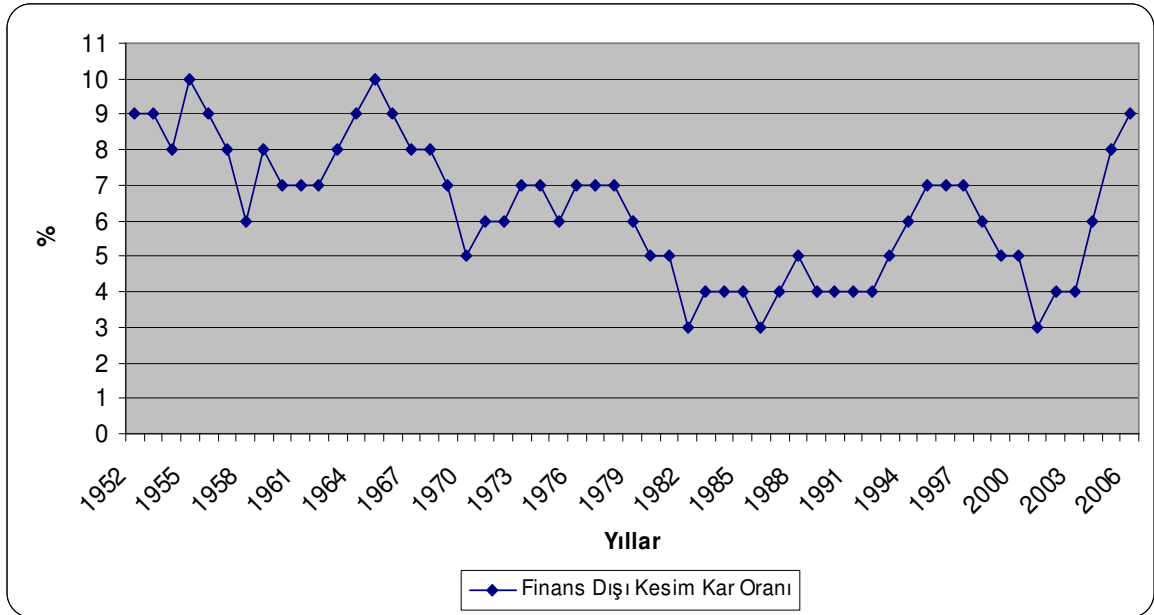
¹⁹⁸ Bell, Cleaver s.60.

¹⁹⁹ De Brunhoff “*Finans Sermayesi ve Sanayi Sermayesi: Yeni Bir Sınıf Koalisyonu*” s.173.

yürütülür.²⁰⁰ Sistemde ekonomik ağın merkezinde bankalar, sigortacılar, yatırım bankaları ve yatırım fonları bulunmaktadır.²⁰¹

1980'lerle, para ve meta piyasalarının düzensizleştirilmesi ile spekülasyon ve finansallaşma ekonominin lokomotifine haline gelmiştir. Objektif kriterlerle ifade etmek gerekirse, örneğin; ABD'de Forbes 400 listesindeki sermayedarların servetlerinin kaynakları arasında finans öne çıkmaya başlamıştır. Finans, servetin kaynaklarının 1982'de %9'unu, 1992'de %17'sini, 2002'de %18'ini ve 2007'de de %26'sını karşılar hale gelmiştir.²⁰²

Finansallaşmayı inceleyebileceğimiz ilk kritik gösterge kar oranlarıdır. Bu bağlamda aşağıda üretken ve para sermayenin kar serüveni²⁰³ sunulmaktadır.



Grafik 2 ABD Ekonomisinde Finans Dışı Kesim Kar Oranları (%) 1952–2006

Kaynak: Özgür Orhangazi'den aktaran Bağımsız Sosyal Bilimciler. **Türkiye'de ve Dünya'da Ekonomik Bunalım, 2008–2009**. 2. Basım. İstanbul: Yordam Kitap, 2009, s.56.

²⁰⁰ Neal, Larry. **The Rise of Financial Capitalism – International Capital Markets in the Age of Capitalism**. USA: Cambridge University Press, 1990, s.1–2 ve 230. Ayrıca Londra - Amsterdam piyasalarındaki 16.yy'den günümüze sermaye piyasası gelişmeleri için de Neal'ın bu eserine bakılabilir.

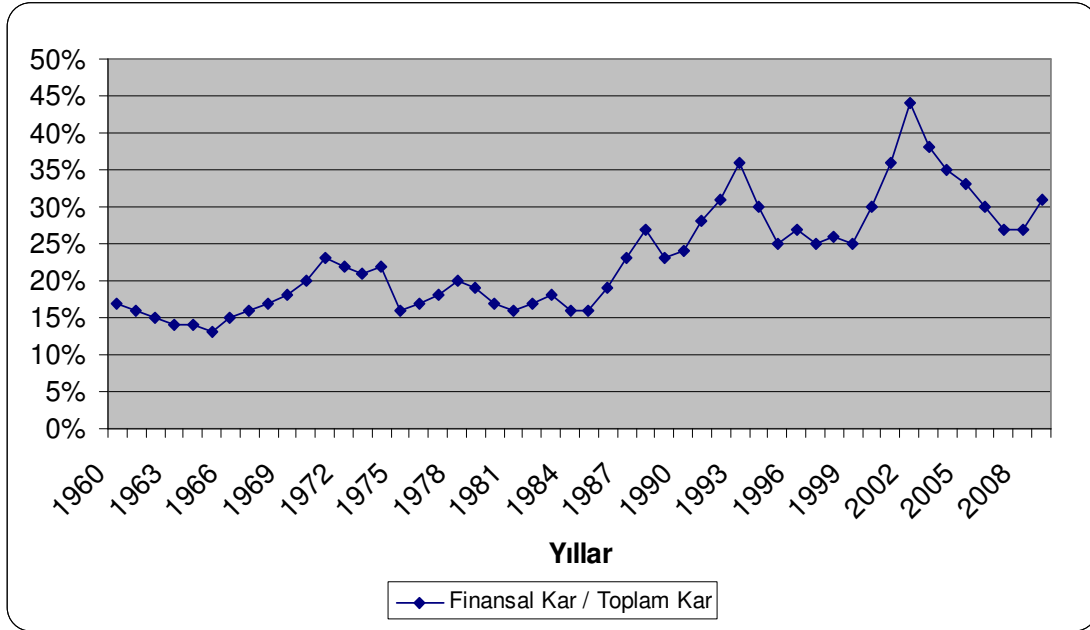
²⁰¹ Morris, Charles R. **The Two Trillion Dolar Meltdown – Easy Money, High Rollers and the Great Credit Crash**. New York: Public Affairs. s.136–138.

²⁰² Foster, John Bellamy, Hannah Holeman. "Finansal İktidar Seçkinleri". **Monthly Review Türkiye**. No:26, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011, s.15.

²⁰³ Burada karlılık, yatırılan sermayeden geri dönüş oranını ifade etmektedir.

Yukarıdaki grafik 1952 ile 2006 yılları arasında ABD ekonomisinde reel sektörün bütünsel karlılık serüvenini özetlemektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası %10 seviyelerine kadar yükselen karlılık oranlarının, 1960'ların ikinci yarısı ile düşüşe geçtiğini ve 1980'lere gelindiğinde karların %70 gerileyerek sadece %3 seviyesinde olduğunu görmekteyiz. Bu süreçte (Reagan dönemi) kar oranları yavaş yavaş artmaya başlamıştır. Özellikle 1990'lardaki Clinton döneminde reel sektörün kar oranları yeniden %7 seviyesine kadar yükselmiştir. 2000'lerde de, yüksek tüketim harcamalarının (ve yüksek borçluluğun) da etkisi ile reel sektör karları toparlanmaya başlamıştır. Yine de bu toparlanma 1950 – 1960'lardaki %10 seviyesini yakalayamamıştır.

Kar oranlarındaki dalgalanmalar çok önemli bir gösterge olduğuna göre, karların bileşimi de aynı oranda önemlidir. Bu finansallaşma döneminde, ABD ekonomisinde finansal karların artan önemi grafik 3'te sunulmaktadır:



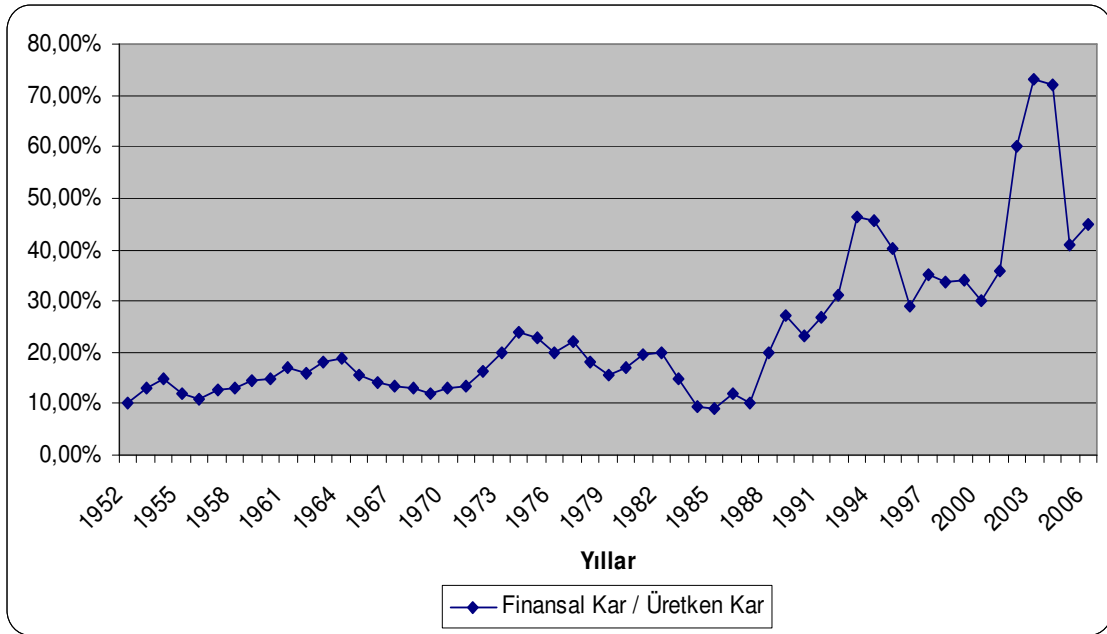
Grafik 3 ABD Ekonomisinde Finansal Karların Toplam Karlara Oranı 1960–2009

Kaynak: Foster, John Bellamy, Hannah Holeman. “Finansal İktidar Seçkinleri”. *Monthly Review Türkiye*. No:26, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011, s.9. (2009 verisi 3 çeyreği içermektedir.)

Finansal karların toplam yurtiçi karlara oranı, 1960'da %17 seviyesindedir. Aşağı yukarı 1987 borsa krizine kadar finansal karların toplam karlara oranı %15 ile %25 arasında dengeli bir şekilde seyretmiştir. Fakat 1987 sonrasında finansallaşmanın getirdiği finansal getiri alanlarının da etkisi ile finansal karların payı 1990'larda %25 - %35 bandına yükselmiştir. 2000'lerin başında ise bu oran iyice artarak %45'e kadar yükselmiştir. Bu durum küresel finans krizi öncesi toplam karların neredeyse yarısının finans alanından geldiğini göstermektedir. Bu oran krize doğru nispi olarak azalmakla birlikte, 2009'da her şeye rağmen yeniden çıkışa geçmiştir.

Burada resmi daha da netleştirmek için, finans dışı şirketlerin karlarının finansal şirketlerin karlarına oranı tarihsel olarak incelenebilir. Üretken ve para sermayenin farklı dönemlerde nasıl kendi egemenliğini tesis ettiğini bu şekilde görmek mümkün olabilir.

Grafik 4 bize finansal sektör ile reel sektörün karlılık karşılaştırmasını sunmaktadır:



Grafik 4 ABD'de Finansal Şirketlerin Karlarının Finans Dışı Karlara Oranı (%) 1952–2006

Kaynak: Özgür Orhangazi'den aktaran, Bağımsız Sosyal Bilimciler. *Türkiye'de ve Dünya'da Ekonomik Bunalım 2008–2009*, s.61.

Üretken sermaye ve para sermayenin dönemsel olarak öne çıkmasını yukarıdaki grafikten okumak mümkündür. İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD’de yükselen konjonktürün hâkim olduğunu dönemde finansal regülasyonların da etkisi ile finansal sektördeki karlı yatırım alanları daralmıştır. 1952’den 1970’lerin ikinci yarısına kadar, finansal karların finans dışı karlara oranı %10 ila %20 arasında seyretmiştir. Fakat yeni küreselleşme döneminde finansal alanlara yatırım yapmanın git gide daha karlı olmaya başladığını görmekteyiz. Özellikle 1987 krizinden sonra, finansal karların göreceli konumu artmaya başlamıştır. 1990’lara gelindiğinde finansal karların üretken karlara oranı %40’ların üzerine çıkmıştır. 2000’lerde konut piyasasında yaratılan ekstra kredi talebinin de etkisiyle bu oran %70’leri geçmiştir. Öte yandan, 2006’da ABD’de şirket karlarının %40’ını finansal kesim sağlamaktadır.²⁰⁴ Hisselerin fiyatları ile sermayenin reel değeri farklı olmaktadır.²⁰⁵ Bu noktada finansal fiyatın belirlenmesinde reel ekonomik göstergeler çok az rol oynamaktadır.

Finansallaşmanın ipuçlarını bulabileceğimiz ikinci alan faiz oranları ve enflasyon hareketleridir. Her kriz öncesi, genişleme dönemlerinde faizlerde artış gözlemlenmektedir. Durgunluğun kendini yavaş yavaş göstermeye başladığı dönemlerde ise faiz oranlarında düşüş dikkati çekmektedir.

Tablo 1 ABD’de Faizlerin Tarihsel Hareketi ve Konjonktür

Yıllar	Faizler	Konjonktür
1835–1845	Düşüş Evresi	Yükseliş
1845–1855	Yükseliş Evresi	Durgunluk
1855–1895	Düşüş Evresi	1873 Krizi – Yükseliş
1895–1925	Yükseliş Evresi	1. Dünya Savaşı ve Büyük Buhran
1925–1945	Düşüş Evresi	Yükseliş
1945–1965	Yükseliş Evresi	Yükseliş – 1968-1973 Krizi

Kaynak: Mandel, Ernest. **Kapitalist Gelişimin Uzun Dalgaları**. Doğan Işık (çev.). 2. Basım, İstanbul: Yayın Dergisi Yayınları, 1991, s.22–23.

²⁰⁴ Gowan, Peter. “Kapitalizmin Kalbinde Kriz”. Osman Akınhay (çev.). **New Left Review 2008 – Türkiye Seçkisi**. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009, s.129.

²⁰⁵ Bu olgu menkul kıymetler borsası olan hemen hemen her ülke için geçerlidir. Örneğin; büyük bir holdingin makine, arazi, fabrika gibi üretim araçları ve üretim düzeyi kısa vadede neredeyse hiçbir değişiklik göstermese bile, o holdingin hisselerine olan talep çerçevesinde holdingi temsil eden “kâğıtlar” değer kazanabilir ve holding suni olarak görüldüğünden daha fazla değer taşıyabilir.

Kriz dönemleri öncesinde, faiz oranlarının yükseliş evresine girmesini ampirik olarak kanıtlayan yukarıdaki tablo, bize faizlerin çok önemli ve giderek artan bir kriz dinamiği olması konusunda da bir takım ipuçları vermektedir. Yatırımlar, beklentiler ve faizler tarafından belirlenir, bunların bir fonksiyonudur. Faizlerin düşük olması yatırımcıların (sermayedarların) daha düşük kredi maliyetleriyle karşı karşıya kalması anlamına gelir. Faizlerin dönemsel hareketleri, büyümenin motoru olan yatırımların seyrini belirleme gücü, aynı zamanda finansallaşmanın da bir dinamiğidir. Enflasyon ve faizin birlikte belirlediği para sermayenin getiri oranı, finans kapitalin yatırım yapacağı alanı belirlemektedir. Şu halde enflasyon oranlarını da incelemek gereklidir.

Tablo 2 ABD Ekonomisinde Enflasyon 1970–2009

Yıllar	Enflasyon Oranı (Yıllık Ortalama)
1970–1979	7,62%
1980–1989	5,56%
1990–1999	3,00%
2000–2009	2,57%

Kaynak: USA Historical Inflation Data, http://inflationdata.com/inflation/Inflation_Rate/HistoricalInflation.aspx (Erişim: Ocak 2011)

Tablo 2, ABD ekonomisinde enflasyonun 40 yıllık seyrini bize sunmaktadır. 1970’lerde maliyet enflasyonunun etkisiyle (özellikle 1973–1974 süreci) nispeten yüksek enflasyon yaşayan ABD ekonomisi, 80’lerle beraber enflasyonu kontrol altına almaya başlamıştır. 1980’lerin ilk üç yılının ardından enflasyon oranı sürekli %5’in altında seyretmiştir. 1990’lara gelindiğinde ABD ekonomisinde enflasyon oranlarının finansal sermaye sahiplerinin nesnel olarak arzuladığı seviyelere gerilediğini görmekteyiz. Bu süreç 2000’lerde de sürmektedir. Kriz süreci ile beraber, talep eksikliği sayesinde enflasyonun tek “–“ verdiği yıl 2009 yılıdır.²⁰⁶ Buradan çıkartabileceğimiz sonuç, 1980’lerden itibaren kademe kademe enflasyonun düşmeye başlamasıdır. FED’in monetarizmin ideolojik desteğiyle tek hedef olarak enflasyonu seçmiş olması sürecin belirleyici unsurudur. Çünkü yüksek enflasyon, bankaların sabit getirili aktiflerinin değersizleşmesine neden olması açısından istenmeyen bir olgudur.

²⁰⁶ Bkz. USA Historical Inflation Data, http://inflationdata.com/inflation/Inflation_Rate/HistoricalInflation.aspx (Erişim: Ocak 2011).

Dünya ekonomisinde finansallaşmanın daha genel boyutlarına bakacak olursak, hisse senedi, borç tahvili ve banka hesapları gibi finansal varlıkların toplam değeri 2006’da dünya milli gelirinin 3 katını aşarak 140 trilyon dolara yükselirken, finansal türevlerin boyutu da, 90’lardan günümüze %3000 artarak dünya milli gelirinin 8 katına ulaşmıştır.²⁰⁷ “1980’lerden itibaren hem finansal faaliyetlerde, hem de finans sektörünün milli gelirden aldığı pay ve karlılık oranlarında ciddi artışlar gerçekleşmiştir.²⁰⁸” Çünkü 1973 krizinden sonra, “bankalar tarafında, sırf mevduat almak için değil, potansiyel kredi alacak kişiler bulmak için de çılgın bir rekabet başlamıştır.²⁰⁹” Menkulleştirme ile hem yeni kredi alanları yaratılmış hem de potansiyel riskler yayılmıştır.

Artık geleneksel yatırım araçları kar getirmiyorsa, yeni yatırım alanları bulmak, sermaye sınıfı için elzemdir. ABD’de finans dışı kesim kar oranları 1960’ların ikinci yarısı ile düşüşe geçmiştir. Karlılığın yükselmesi 1980’lerden sonra olmuştur. Daha büyük miktarlarda daha mobil ve daha egemen bir finans sermayesi ile üretimin uluslararasılaşması ile bankacılık faaliyetleri de uluslararasılaşmıştır. Finansal işlem hacmine baktığımızda ise, New York Borsası’ndaki günlük işlem hacmi 1960’larda 3 milyon hisse senediyken, 1980’lerde 45 milyon hisse senedine ulaşmış, 2000’lerde ise 1 milyar hisse senedini aşmıştır.

Neoliberal ideolojinin egemen olduğu dönem boyunca finansallaşma yönelimi Wall Street’in de yapısında şu değişikliklere neden olmuştur²¹⁰:

- Borç veren – simsar modelinin yükselişi,
- Spekülatif arbitraj ve kıymet fiyatı balonunun patlaması,
- Kaldıraç (şirketlerde borçların varlıklara oranı) maksimize etme ve bilançoyu büyütme dürtüsü,

²⁰⁷ Orhangazi, Orhan. “Keynesgil Finansal Düzenlemelerden Finansallaşmaya: İktisat Literatürü ve ABD Ekonomisinin Finansallaşmasına Tarihsel Bir Bakış”. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. No:35, 2008, s.136.

²⁰⁸ Orhangazi, s.141.

²⁰⁹ Adda, Jacques. *Ekonominin Küreselleşmesi*. Sevgi İnceci (çev.). 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.105.

²¹⁰ Gowan, s.130–131.

- Gölge bankacılık sisteminin yükselişi (mevduat toplamayan, denetlenmeyen ve devlet garantisi taşımayan mali kurumların kredi sisteminde öne çıkışı),
- Para piyasalarının öne çıkışı ve bu piyasaların menkul kıymet şişkinliği içinde spekülasyon işlem kaynaklarına dönüşmesi ve
- Türev kredilerin temel bir önem kazanması.

Finansallaşma olgusunu salt asalak rantiyeye sınıfının egemenliği olarak görmek yeterli değildir. Yatırım alanlarının genişleyip değişmesi ile finansal yenilikler ve finansal deregülasyonlar birlikte ele alınmalıdır. Çünkü üretken alanda yatırılabılır fonların talebindeki artış, fon arzı artışından daha az olmuştur.

Doların değerindeki değişimler üzerinden yapılacak bir analizde, bu krizin doların küresel hegemonyasının sarsılmaya başladığı bir döneme denk geldiğini söylemek mümkündür. Dolar, kriz öncesi değer kaybederken doların dünya bankeri olma özelliği de yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır.²¹¹ Krizle beraber finansal sektörde genel bir değersizleşme sorunu yaşanırken, dünyaya yayılmış olan fonların ABD'ye geri dönüşü ile dolar değer kazanmaya başlamıştır. Bu bakımdan kriz aynı zamanda, doların uluslararası rolünün başka mecralara çekilebileceğinin göstergesidir.

5.2. MERKEZ KAPİTALİZMDE BÖLÜŞÜM, TASARRUFLAR ve KRİZ

ABD ekonomisindeki gelir bölüşümündeki ve tasarruf eğilimindeki değişimlerin ABD kaynaklı son buhranı açıklamada başka bir dinamik olduğu söylenebilir: “Eşitsiz ve sınıf-temelli gelir dağılımının, tüketimin ve yatırımın belirleyici bir ögesi olması kapitalist ekonominin kaçınılmaz bir gerçeğidir.”²¹² Bunun yanında, krizi üretim sürecindeki aksamalarla birleşen dolaşımdaki realizasyon (M – P) sorunu ve daha önemlisi parasal – finansal bir kriz olarak da ele almak gereklidir.

²¹¹ Bkz. Vasudevan, Rama. “Kredi Krizi – Doların Uluslararası Rolü Sorgulanıyor Mu?”. *Monthly Review Bağımsız Sosyalist Dergi*. Sayı:21, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009.

²¹² Foster, *Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz*, s.7.

ABD ekonomisinde iç tüketimin milli gelire göre yükselen ivmeyle artmasına karşın, reel ücretlerde iyileşmeler olmaması²¹³ ABD halkını nesnel olarak borçlu hale getirmiştir. ABD ekonomisinin büyümesinin iç tüketime yaslanması da **borçlanma → büyüme → borçlanma** ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu durum borçlanmanın sınıfsal tabiatını da gözler önüne sermektedir. ABD ekonomisi "... büyümeyi ateşlemek için giderek daha fazla tüketime bağımlı hale gelen bir ekonomi"²¹⁴ haline gelmiştir. Ancak, bir ülke ekonomisinde halkın gelirinden daha fazla tüketim yapması veya çok düşük tasarruf oranlarıyla hayatını idame ettirmesi uzun vadede güçtür.²¹⁵ Tüketim mallarına olan talebin bu şekilde sürekli canlı tutulması da oldukça zordur.

ABD ekonomisi, borçlanma – büyüme ilişkisine rağmen 2000’lerde neredeyse büyük buhrandaki kadar bir büyüme performansı sergilemiştir:

Tablo 3 ABD Ekonomisinin Büyüme Performansı (1930 - 2008)

Dönem	<i>1930'lar</i>	<i>1940'lar</i>	<i>1950'ler</i>	<i>1960'lar</i>
Ortalama Büyüme	1,3%	5,9%	4,1%	4,4%
Dönem	<i>1970'ler</i>	<i>1980'ler</i>	<i>1990'lar</i>	<i>2000–2008</i>
Ortalama Büyüme	3,3%	3,1%	3,0%	2,2%

Kaynak: Magdoff, Fred. Michael D. Yates. **Ekonomik Krizin ABC'si - Emeği İle Geçinenlerin Bilmesi Gerekenler**. Ahmet Kırmızıgül (çev.). 1. Baskı: İstanbul: Epos Yayınları, 2010, s.47.

Tablo 3'teki veriler ışığında, ABD ekonomisinin uzun vadeli bir durgunluk eğilimi gösterdiği söylenebilir. ABD ekonomisinin bu büyüme performansı, neoliberalizmin beklentilerin aksine büyüme konusunda başarısız olduğunun ve aynı zamanda olgun kapitalizmin durgunluk eğilimleri taşıdığına kanıtı niteliğindedir. Büyük buhran sonrası ABD’de büyüme oranları artmıştır, ancak 1950’lerden itibaren büyüme performansı sürekli olarak yavaşlamıştır. Diğer bir ifadeyle, ortalama büyüme oranları %6’dan %2’ye kadar gerilemiştir. Özgün olarak 2000’lerin ve küresel krizin belirleyicisi olarak bu durgunluk eğilimlerinin yanında düşük tasarruflar, yüksek borçlar, bankacılık yapısındaki dönüşüm ve emlak piyasasındaki gelişmeler gibi farklı dinamikler de söz konusu olmuştur.

²¹³ Bkz. *Working Life: Wages and Benefits*.

<http://www.workinglife.org/wiki/Wages+and+Benefits%3A+Real+Wages+%281964-2004%29> (Erişim Eylül 2010)

²¹⁴ Foster, *Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz*, s.21.

²¹⁵ Charles Dickens’in o meşhur sözü gibi: “Yıllık gelir 20 pound, yıllık harcama 19,6 pound, sonuç mutluluk. Yıllık gelir 20 pound, yıllık harcama 20,6 pound, sonuç sefalet.”

5.2.1. ABD'nin 1980 Sonrası Tüketime Dayalı Büyümesi ve Borçlanma

ABD ekonomisi adına özellikle 1980 sonrası, gittikçe zayıflayan büyüme performansı ampirik olarak gösterilmiştir. Bu küreselleşme – neoliberalizm – finansallaşma döneminde büyümenin çeşitli dinamikleri olmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere ilk önemli dinamik borçlanma ilişkilerinin boyutlarındaki ve biçimindeki değişimlerdir.

ABD ekonomisi, küreselleşme sürecinde, yüksek dış açık veren – yüksek iç ve dış borcu olan, hane halkının tasarruf oranları gittikçe azalan, uluslararası arenada iktisadi rekabet gücünü kaybeden ve en önemlisi durgunluk eğilimleri gösteren bir ekonomi konumuna gelmiştir. ABD'de bireysel ve kurumsal borçlanma 1980'lerden itibaren hızla artmıştır. Bu açıdan ABD ekonomisindeki borçlanma eğiliminin artması (ve tasarruf eğiliminin azalması) ve gelir dağılımındaki (bölüşümdeki) bozulmalar krizin önemli birer dinamiği olmuştur. 1990'larla birlikte tasarrufların çöküşü ve borçların tırmanışına ek olarak büyük sermaye üzerinden kazanç sağlanırken, kişisel tüketim ekonomik büyümenin itici gücü olmaya başlamıştır.²¹⁶

Ekonominin talep cephesinden uyarılması için sürekli olarak pompalanan borçlanmanın temel dinamiği kredilerdir. Holloway'in de işaret ettiği gibi krize uzanan süreçte²¹⁷:

“... kredi krediyi besler. Kredi ve faizlerin geri ödemesini yapamamaktan kaçınmak için, borçlular giderek daha fazla borç alma ihtiyacı hisseder. Atan oranda sağlanan kredi, geri dönüşü olan kredidir; kredilerin (veya genellikle kredi faizlerinin) tekrar ödenebilmesi için verilen kredidir. Kredi yapısı karmaşıktıkça, onun devamlılığını sağlamak da daha zor hale gelir ve aynı zamanda geri dönüşü de zorlaşır. Büyük ölçekli bir “kredi sıkıntısı” (hayali sermayenin yıkımı) sadece kitlesel toplumsal zorluklara neden olmakla kalmaz, aynı zamanda bankacılık sisteminin varlığını ve onunla birlikte kapitalizmin mevcut yapısını tehdit eder.”

Yine, Meszaros'a göre, ABD **kredi kartı emperyalizmi** uygulayan bir ülkedir. Meszaros, ABD'nin ekonomik yapısının, ancak dünyanın diğer ülkeleri borcu

²¹⁶ Bkz. Brenner, Robert. “Ekonomik Patlama ve Balon”. Özden Arıkan (çev.). **New Left Review 2000 – Türkiye Seçkisi**. 1. Basım, İstanbul: Everest Yayınları, 2001, s.302–303.

²¹⁷ Holloway, s.233.

taşıyabildiği ve uluslararası kurumları kontrolünde tuttuğu sürece devam edebileceğini belirtmiştir.²¹⁸ Bu önemeyi destekleyen bir veri olarak, ABD’de kredi kartı endüstrisinde vergi sonrası karlar, 2003 yılından 2004’e %50’den fazla artarak 24,44 milyar dolar seviyesine gelmiştir. Ticari bankaların yıl içinde varlıklarından geri dönüşler ortalama %1,98 seviyesinde olurken, bu seviye kredi kartı piyasasında vergi öncesi %3,55 olmuştur.²¹⁹ Bu Anglo-Amerikan tüketici kredisi kullanımının genişlemesinde, popüler medyanın ve politikacıların tüketici kredisinin önemini anlamalarının da rolü vardır.²²⁰

Hane halkı borçlanmasının somut verileri ise şöyledir: ABD’de hane halkı borçlanması 1980’de GSYİH’nin %50’siyken, 2000’de %71’e ve 2007’de GSYİH’yi yakalayarak %100’e tırmanmıştır. Finans sektörünün de borçlanması GSYİH yüzdesi olarak 1980’de %21 iken 2000’de %83, 2007’de %116 şeklinde gerçekleşmiştir²²¹. 2010 itibariyle de ABD’de, GSYİH’nin yüzdesi olarak hükümet borcu %60, hane halkı borcu %96, finans dışı sektörlerin borcu %78 ve finansal kurumların borcu %56 iken toplam borç GSYİH’nin yaklaşık 3 katı seviyesindedir²²².

ABD ekonomisindeki tüketim potansiyelini, ABD’nin yurtdışı ekonomik ilişkileri istatistiklerinden de çıkarmak mümkündür. ABD’nin ödemeler dengesi gelişmelerine bakıldığında, 70’lerin ikinci yarısından itibaren düzenli olarak cari işlemler açığı veren bir ekonomi ile karşılaşılır. Gerek doların küresel rezerv para olması, gerekse ABD ekonomisinin dünya üretiminin önemli bir kısmını tek başına karşılaması sayesinde bu açıklar, diğer ülkelere göre daha rahat sürdürülebilmiştir. Ancak, büyümenin biricik motoru olarak kendini gösteren yüksek tüketim eğiliminin beslediği ithalat, ABD gibi rezerv paraya sahip olan ülkeyi bile zorlayacak konumlara gelmiştir. 2000 yılından 2006 yılına cari açık 400 milyar dolardan 800 milyar dolara yükselmiş ve böylece milli gelirin %5’ini geçen cari açık ciddi bir sorun haline

²¹⁸ Bkz. Meszaros “*Sistemin Yapısal Krizi*” (söyleşi). ve Meszaros, Istvan. **The Structural Crisis of Capital**. New York: Montly Review Press, 2010. Bu ve kriz konusunda Meszaros’un ayrıntılı görüşleri için ayrıca bkz. Meszaros, Istvan. **The Structural Crisis of Capital**. New York: Montly Review Press, 2010.

²¹⁹ Montgomerie, Johna. “The Financialization of The American Credit Card Industry”. **Competition & Change**. Vol.10, No:3, September, 2006, s.308.

²²⁰ Langley, Paul “Financialization and the Consumer Credit Boom”. **Competition & Change**. Vol.12, No.2, June 2008, s.135.

²²¹ Tabb, Willaim K. “ABD Kapitalizminin Finansal Krizi”. **Neoliberalizm ve Kriz**. Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı, Deniz Şimşek, Levent Aydeniz (çev.). Hakan Tanıtturan (drl.). 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, s.21.

²²² Kozanoğlu, s.19.

gelmiştir. Bu cari açığın, küresel emperyalist hamlelerle de yakından ilgisi vardır. ABD ve Çin'in zımni olarak kabul ettikleri dünya düzeninde, ABD'nin yüksek ithalatı Çin başta olmak üzere çeşitli ülkeler tarafından karşılanacaktır. Buna karşılık da özellikle Çin'in elinde biriken trilyonlarca dolar, kurun seviyesi konusunda yeni bir parametreyi de denkleme dâhil etmiştir. Ancak yine de ABD'nin bu açıkları artık sürdürülemez boyutlara ulaşmıştır. Öte yandan bu açıkların son yıllarda bir diğer boyutu da ABD'nin rekabet gücünü kaybediyor olmasıdır. Burada ABD ileri teknoloji gücüne rağmen, makro politikalardaki belirsizlik ve krize yatkınlık eğilimleri ile dünya rekabet sıralamasında dördüncü sıraya kadar gerilemiştir.²²³ Tablo 4 ABD'nin cari işlemler dengesi verilerini ayrıntılı olarak sunmaktadır:

Tablo 4 ABD'de Cari İşlemler Dengesi 1960–2009 (milyon \$)

1960	2824	1970	2331	1980	2317	1990	-78968	2000	-416338
1961	3822	1971	-1433	1981	5030	1991	2898	2001	-396603
1962	3387	1972	-5795	1982	-5536	1992	-51613	2002	-457248
1963	4414	1973	7140	1983	-38691	1993	-84806	2003	-519089
1964	6823	1974	1962	1984	-94344	1994	-121612	2004	-628519
1965	5431	1975	18116	1985	-118155	1995	-113567	2005	-745774
1966	3031	1976	4295	1986	-147177	1996	-124764	2006	-800621
1967	2583	1977	-14335	1987	-160655	1997	-140726	2007	-710303
1968	611	1978	-15143	1988	-121153	1998	-215062	2008	-677135
1969	399	1979	-285	1989	-99486	1999	-301656	2009	-376551

Kaynak: Bureau of Economic Analysis – U.S. International Transactions Accounts Data <http://www.bea.gov/international/> (Erişim: Aralık 2010)

Bu yüksek dış açıkların üç boyutu vardır. Birincisi, FED'in kendi emisyonu ile bütün dünyadan mal ve hizmet satın alabilecek durumda olmasıdır. ABD 2. Dünya Savaşı'ndan sonra doların uluslararası ödeme aracı olması avantajını sonuna kadar kullanmaktadır. İkincisi, ABD halkının yüksek tüketim eğiliminden beslenen yüksek mal ve hizmet ithalatıdır. Üçüncüsü ise, düşük tasarruf oranlarıdır. Bir ülkede yatırımlar tasarrufları geçerse, o ülke dışarıdan kaynak bulmak veya borçlanmak zorundadır. ABD ekonomisindeki tasarruflar da çok düşük olduğu için ABD dış açıktan beslenen yüksek borçlanma eğilimine girmiştir.

²²³ *The Global Competitiveness Report 2010–2011 Highlights:* http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Highlights_2010-11.pdf (Erişim: Nisan 2011)

Ampirik veriler de ABD ekonomisindeki borçluluğun yapısını destekler niteliktedir. ABD’de hane halkının tarihsel tasarruf oranları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 5 ABD Hane Halkı Tasarruf Oranları (%)

Yıllar	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Tasarruf Oranı	5,7	5,1	4,7	5,4	3,2	3,0	2,8
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tasarruf Oranı	3,7	3,8	3,4	1,5	2,5	1,7	2,7

Kaynak: USA Census Bureau, Financial Statistics:

http://www.census.gov/compendia/statab/cats/international_statistics/economy.html

(Erişim: Kasım 2010)

Tablo 5’e göre ABD Ekonomisinde hane halkının **tasarruf** eğilimleri 1990’ların ikinci yarısından itibaren ciddi bir düşüş yaşamıştır. 1995’te gelirlerinin ortalama %5,7’sini tasarruf eden ABD hane halkı 2000 yılına gelindiğinde gelirlerinin sadece %3’ünü tasarruf eder duruma gelmiştir. Özellikle 1999 sonrası giderek artan, daha çok tüketme – daha az tasarruf etme eğilimi; krizin belirtilerinin görülmeye başladığı 2006–2007 sürecine kadar istikrarlı bir şekilde sürmüş ve tasarruflar %1,7 seviyesine kadar gerilemiştir. Tasarruf oranlarının sadece on yılda %60’dan daha fazla azalması, bir kriz dinamığıdır. Bu tasarruf gelişmelerinin yatırım dinamikleriyle karşılaştırılması yap-bozun eksik parçalarını tamamlar niteliktedir:

Tablo 6 ABD’de GSYİH İçinde Tasarruf ve Yatırım Oranları (%)

Yatırım-Tasarruf /Yıl	1997	2001	2007
Yatırımlar	19,8	19,1	18,8
Tasarruflar	17,6	16,4	13,6

Kaynak: Boratav, Korkut. Bir Çevrimin Yükselişi Aşamasında Türkiye Ekonomisi’ Küreselleşme Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (drl.). 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.8.

Tablo 6’dan, ABD ekonomisinde tasarruf ve yatırımların bütüncül hareketine bakıldığında, son on yılda, ABD’de yatırım oranlarında çok fazla değişme olmadığı, ancak yurtiçi tasarrufların hızla eridiği görülür. 1997’den 2007’ye (durgunluk eğilimlerinin iyice belirginleştiği döneme doğru) tasarruflar %22 azalarak gelirin %13,6’sına gerilemiş ve tasarruf / yatırım oranı (S/I) 0,88’den 0,72’ye düşmüştür.

ABD'deki bu tasarruf yatırım mekanizmasında, tasarrufların giderek azalmasının nedeni, yukarıda bahsedildiği gibi, ABD'nin tüketime dayalı büyüme stratejisi gütmesidir. Bu stratejinin sonuçları ise yüksek tüketim eğiliminin ithalatı ve cari işlemler açığı patlatmasıdır.

ABD ekonomisinden borçluluk göstergelerindeki muazzam artışı, borcun milli gelire göre olan gelişiminden de izlenebilir. “1980’lerde, GSYİH’ye kıyasla en fazla borç artışı yaşayan sektörler, borçları 1981–88 arasında GSYİH’nin %22’sinden %42’sine ulaşan mali kurumlarla, borçları aynı dönemde GSYİH’nin %44’ünden %69’una yükselen hükümet borçlarıdır. 1997–2005 arasındaki ikinci borçluluk patlaması sırasında ise, mali sektör borçları, GSYİH’nin %66’sından %100’ünün üzerine fırlayarak, GSYİH’den daha büyük bir oranda büyüklüğe erişmiştir. Bu ikinci dönemde hane halkı borçları da, büyük ölçüde emlak patlaması sırasındaki ev refinansmanı ve artan kredi kartı borçları nedeniyle, GSYİH’nin %67’sinden %92’sine tırmanmıştır.²²⁴ Öte yandan ABD’de tüketiciler için borç / gelir parametresinde de son yıllarda ciddi değişimler gözlemlenmiştir.

Tablo 7 ABD’de Harcanabilir Gelirin Yüzdesi Olarak Ödenmemiş Tüketici Borcu - milyar \$ (1975–2005)

Yıllar	Tüketici Borcu	Tüketici Harcanabilir Geliri	Harcanabilir Gelir Yüzdesi Olarak Borç
1975	736,3	1187,4	62,0%
1980	1397,1	2009	69,5%
1985	2272,5	3109,3	73,1%
1990	3592,9	4285,8	83,8%
1995	4858,1	5408,2	89,8%
2000	6960,6	7194	96,8%
2005	11496,6	9039,5	127,2%

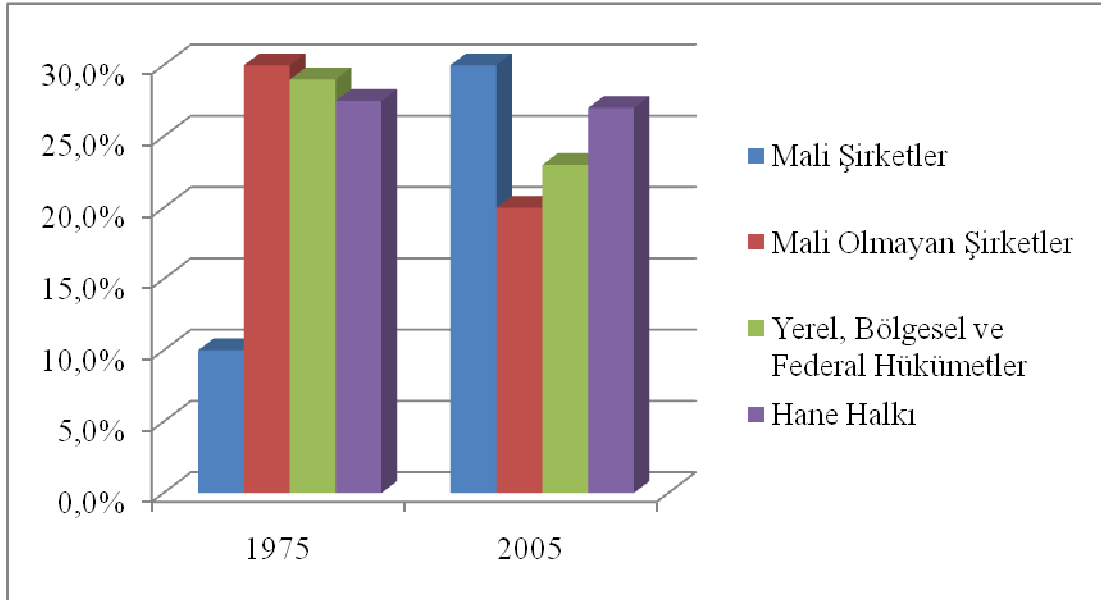
Kaynak: Foster, John Bellamy **Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz.** Çiğdem Çıdamlı (çev.). 1. Basım, İstanbul Kalkedon Yayınları, 2008, s.10.

Tablo 7’ye göre ABD’de 1975’ten 2005’e tüketiciler için harcanabilir gelirin yüzdesi olarak borç miktarı istikrarlı bir artış sergilemektedir. 1975’te ABD’deki tüketicilerin borç miktarı gelirlerinin %62’si iken, bu oran 1995’e kadar her beş yılda bir ortalama %5 artarak %90’a kadar yükselmiştir. Ayrıca, 1995’ten sonraki süreçte

²²⁴ Magdoff, Fred. “Borç ve Spekülasyon Patlaması” s.16.

bakıldığında, borçluluktaki artışın gelire göre patlama yaptığı görülebilir. Tüketicilerin borcu 2000 yılında gelirlerini neredeyse yakalayıp %96'ya yükselirken, bu oran 2005'te %127 olmuştur. Diğer bir ifadeyle küresel kriz öncesi ABD'deki tüketicilerin geliri, borçlarının ancak %80'ini karşılar hale gelmiştir. Bu da topyekûn olarak borçlu, gelecekteki gelirlerinden harcama yapmış bir topluma işaret etmektedir. Haliyle bu durum sürdürülemez niteliktedir.

ABD ekonomisinde borç miktarı artarken, borcun bileşimi de birtakım evrimler geçirmiştir. Grafik 5 bu evrim ile ilgili göstergeler sunmaktadır:



Grafik 5 ABD Ekonomisinde Borçların Bileşiminin Tarihsel Evrimi

Kaynak: Magdoff, Fred. “Borç ve Spekülasyon Patlaması”. Ali Ergin Demirhan, Çiğdem Çıdamlı (çev.). **Montly Review Türkiye**. No.12, 2006, s.19.

Üretken sermayenin egemenliğinin finans sermayesine veya üretken ve para sermayeyi tek başına temsil eden finans kapitale geçişinin en önemli göstergelerinden biri de toplumun borçluluk yapısındaki evrimdir. Yukarıdaki tabloya bakıldığında, ABD’de borçluluk yapısının hane hakları aleyhine geliştiği rahatlıkla görülebilir. 1975’ten 2005’e mali olmayan şirketler ile hükümetlerin toplam borç içerisindeki payı gerilerken, mali şirketler ile hane halkının toplam borç içerisindeki payı büyük bir artış göstermiştir. 2005 yılı itibariyle toplam borcun yaklaşık %30’u mali şirketlerin borcuyken, %26’sı da hane halkının borcudur. Bir başka ifadeyle tablodaki veriler

ışığında ABD’de borç hem mutlak olarak hem de GSYİH’ye oranla artmıştır. Aynı zamanda borcun bileşimi değişime uğramıştır.

Borçluluğun, durgunluğa uzun vadeli bir çözüm olduğu da şüphelidir. Ekonomide borçluluğun durgunluk eğilimleri ile baş edebilmesi ancak kısa vadede mümkündür. Çünkü ekonomik aktörlerin sürekli olarak gelecek gelirlerinden harcaması mümkün olmadığı gibi, olgun kapitalizmin durgunluk eğiliminin borçluluğa baskın gelmesi muhtemeldir: “Borçluluk oluşumu ve ekonomik büyüme arasında tam ilişki olmamakla birlikte, 1970’lerde artan borcun her bir doları için GSYİH’de altmış sentlik artış yaşanmıştır. 2000’lerin başında ise her bir dolarlık yeni borcun GSYİH büyümesi üzerindeki etkisi yaklaşık yirmi sente düşmüştür.”²²⁵

Öte yandan, borcun temellendirildiği “kredi sistemi öyle düzenlenmiştir ki, düzgün işleminin metaların paraya çevrilmesinin düzgün işlemesine bağlıdır.”²²⁶ O zaman, hayali sermaye kategorisindeki metaların da paraya dönüşüm sorunu varsa (realizasyon problemi) kredi sisteminde de aksaklık olması kaçınılmazdır.

Ayrıca borçluluğun bu derece muazzam artışında neoliberal dönemin gelir dağılımını iyileştirmek bir yana, daha da bozma dinamikleri taşıması da önemli bir kriz göstergesi olarak ifade edilebilir.

5.2.2. Neoliberalizm İle Bozulan Gelir Dağılımı – Krizin Sınıfsal Temelleri

Neoliberal iktisadın ideolojik temelleri tamamıyla işçi sınıfının maddi-manevi haklarının budanması üzerine oturtulmuştur. ABD’de (ve dünyanın birçok ülkesinde) 1970’lerin sonu – 1980’lerin başı ile yaşama geçirilen neoliberalizm döneminde gini katsayısı artarak 1980’lerden 2000’lere 0,35’ten 0,45’e kadar yükselmiştir.²²⁷ Bu durum

²²⁵ Magdoff Magdoff, Fred. “*Borç ve Spekülasyon Patlaması*”, s.17.

²²⁶ Ergas H., D. Fishman. “Marksist Para Teorisi ve Sermayenin Bunalımı”. Nail Satlıgan (çev.). **Dünya Kapitalizminin Krizi**. Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009.

²²⁷ Gini katsayısı gelirin toplumsal dağılımını ifade eden ve 0 ile 1 arasında değişen bir göstergedir. Katsayının 0 olması, gelirin toplumda eşit dağılması, 1 olması ise tüm gelirin bir kişide toplanması anlamına gelir. Bkz. *USA Census Bureau, Income, Poverty and Health Insurance Coverage in the United States 2008*. <http://www.census.gov/prod/2009pubs/p60-236.pdf> (Erişim: Eylül 2010).

toplumsal alım gücünün azalması anlamına gelir: “Bütün krizlerde bir tüketim yetersizliği ya da ahalinin alım gücünün düşük olması gibi bir durum var[dır].²²⁸”

ABD ekonomisinin büyümesi son yıllarda daha çok, düşük gelir grubunun (işçi sınıfının) tüketimine bağlanmıştır. Bu borcun önemli kalemlerinden biri de konut kredileridir. Borçlarını ödeyemeyenlerin iflası da krizin baş aktörü olmuştur. İflas mekanizmasının bu kadar çabuk işleminin nedeni, reel birikimin temellerine zıt bir şekilde üretken sermayenin zayıflamasına rağmen, ekonominin sonsuza dek büyüyeceğine dair oluşan inanç ve uygulamalardır. Büyüme için alternatif bir yol da zaten söz konusu değildir: “Yüksek sömürüye ve yok olan yatırım olanaklarına karşı dayanıksız (ve net ihracatı dünyanın geri kalanına doğru genişletme yeteneğine sahip olmayan) olgun bir kapitalist ekonominin, hızlı büyümeyi, sonuçta sadece patlama tehdidi yaratan köpük hareketleri yolundan başka bir yolla sürdürebilmesini sağlayacak bir büyüme mucizesi mevcut değildir.” Aynı zamanda “ABD ekonomisinin trajedisi aşırı tüketim değil, **servetin az sayıda insan tarafından** bir bütün olarak halk pahasına acımasızca **ele geçirilmiş olmasıdır.**²²⁹ Bu açıdan gelir dağılımı makasının açılmasının yaratabileceği çeşitli olumsuz etkiler vardır.

Gelir dağılımı²³⁰ çerçevesinde, ABD’de borçluluğun sınıfsal temellerine göz atıldığında, borç faiz ödemelerinin daha çok düşük gelir grubundaki ailelere bir yük oluşturduğu görülebilir. Çünkü borçlanmanın temel mantığı çerçevesinde, geri ödeme gücü olan kişi veya kurumlar daha düşük, ödeme gücü düşük kişi veya kurumlar ise daha yüksek faiz oranları ile borçlanmaktadır. Gelir düşüklüğü ve kredibilite sorunu yüzünden, borçların anapara ve faiz ödemeleri daha çok yoksul kesim için finansal bir yük olmuştur.

²²⁸ Yılmaz, Ahmet. “Krizi Anlamak Kuramsal ve Sınıfsal Düzenlemeler” Başlıklı Açık Oturumdaki Konuşması. **İktisat Dergisi**, Sayı:501, 2009, s.25.

²²⁹ Foster, Magdoff, s.22.

²³⁰ Burada kullanılan gelir dağılımı, kişisel gelir dağılımıdır. Buna göre, gelirin kişiler veya aileler arasındaki bölüşümü incelenir. Nüfus genelde gelir açısından %20lik 5 dilime ayrılır ve toplumun en fakir %20lik kısmı ile en zengin %20lik kısmı arasındaki fark şekillenir.

Tablo 8 ABD’de Aile Borç Yükü - Aile Gelirinin Yüzdesi Olarak Borç Faiz Ödemeleri

Gelir Dilimi	1995	1998	2001	2004
%0–20	19,1%	18,7%	16,1%	18,2%
%20–39,9	17,0%	16,5%	15,8%	16,7%
%40–59,9	15,6%	18,6%	17,1%	19,4%
%60–79,9	17,9%	19,1%	16,8%	18,5%
%80–89,9	16,6%	16,8%	17,0%	17,3%
%90–100	9,5%	10,3%	8,1%	9,3%

Kaynak: Foster, John Bellamy, *Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz*, s.12.

Tablo 9 ABD’de Borç Faiz Ödemeleri Aile Gelirinin %40’ından Daha Yüksek Olan Borçlu Ailelerin Yüzdesi

Gelir Dilimi	1995	1998	2001	2004
%0–20	27,5%	29,9%	29,3%	27,0%
%20–39,9	18,0%	18,3%	16,6%	18,6%
%40–59,9	9,9%	15,8%	12,3%	13,7%
%60–79,9	7,7%	9,8%	6,5%	7,1%
%80–89,9	4,7%	3,5%	3,5%	2,4%
%90–100	2,3%	2,8%	2,0%	1,8%

Kaynak: Foster, John Bellamy, *Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz*, s.13.

Tablo 8 ve Tablo 9, borçluluğun ve dolayısıyla krizin sınıfsal dinamiklerini ortaya koymaktadır. Tablo 8’e göre ABD’de hane halkının büyük bir kesimi, gelirlerinin neredeyse beşte birini borç faiz ödemelerine ayırırken, nüfusun en zengin %10’luk kısmını oluşturan kesimin borç faiz ödemelerinin aile gelirlerinde yarattığı yük çok düşük olmuştur. Zengin kapitalistler olarak da adlandırılabilir olan bu kesimin borç faiz ödemeleri onlar için ciddi bir sorun yaratmamıştır. Borcun anapara yüküne bakıldığında ise, ABD’de yoksulluk arttıkça borçluluğun arttığı görülebilir. Toplumun en fakir %20’lik kesiminin yaklaşık üçte biri, aile gelirinin %40’ından daha fazla borçlanmıştır. Bu oran en zengin %10’luk kesimde ise sadece %2 seviyesindedir. Diğer bir ifadeyle borçluluğun asıl etkilediği kesim toplumun yoksul kesimi olmuştur.

Öte yandan gelişmiş kapitalizmde, sınıflar arası geçişlilik daha zordur ya da sınıf asansörü daha yavaş çalışmaktadır. Bu durum, yoksulluğun güçlü köklerinin varlığına işaret edebilir. Bu nedenle hem borçluluğun hem de borcun sınıfsal dağılımının gelişimi yoksulların aleyhine olmuştur.

5.3. BANKACILIK ve DEĞİŞEN ROLÜ

Bankaların, kapitalist sistemde oynadıkları kritik rol ve bu rolün tarihsel olarak aldığı biçimler, 2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizinin dinamiklerinin kavranması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bölümde bankacılık sektörünün geleneksel işlevleri ile güncel özgünlükleri ele alınacaktır. Hem özel bankaların (ticari bankalar ve yatırım bankaları) hem de merkez bankalarının neoliberal dönemde davranış biçimlerinin ve önceliklerinin değişmesini de bir kriz göstergesi olarak ele almak mümkündür.

5.3.1. Bankacılığın Geleneksel İşlevleri

Bankalar, başlangıçta ticari bankalar olarak kurulmuşlardır. Bu yapısı ile bankalar, mevduat toplayan ve kredi veren, üretimi finanse eden, nispeten “masum” kurumlar olarak görev yapmaktadır. Bu yönüyle bankalar, kapitalist üretim sürecinde “P”nin finansmanını yapan ve üretken sermaye için yatırım alanları açılmasını sağlayan, ona kredi açan ve bu rolüyle üretimi destekleyen niteliğe sahip olan kuruluşlardır: “Bankaların ilk ve temel görevi, ödemelerde aracılık hizmeti görmektir. Bu yolla, atıl para-sermayeyi faal sermayeye dönüştürürler; her çeşit para gelirlerini toplayarak, bunları, kapitalist sınıfın emrine verirler.²³¹”

Her ne kadar, bankaların üretkenliği destekleme rolleri, onları mütevazı gibi gösterse de, kapitalizmde bankaların da kar amaçlı kurumlar olduğunu unutmamak gereklidir. Çünkü bankalar, kredilerin kontrolü, finansman için en önemli kurumların

²³¹ Lenin, s.35.

başında gelmeleri gibi etmenlerle tarihsel olarak önem taşımaktadırlar: “Bankalar... yeni menkul kıymetlerin çıkarılması ve satışındaki stratejik konumu nedeniyle birliklerin ortaya çıkmasında kendine özgü çok önemli bir role sahip[tir].²³²”Öte yandan bankalarla büyük firmalar arasında iktisadi getiri açısından ortak hareket etme dürtüsü de söz konusu olabilir: “Büyük işletmeler, özellikle bankalar, küçük işletmeleri, yalnızca yutmakla kalmazlar; onların sermayelerine ‘katılarak’, hisse senetlerini satın alarak ya da değiştirerek, kredi sisteminden yararlanarak, onları kendilerine ‘bağlarlar’, teknik deyimle söylersek ‘kredi konsorsiyumları’na sokarlar, yedeklerine alırlar.²³³” Bu bağlamda, “modern kapitalist toplumun birkaç yüz *finans kralı* arasında, bir çeşit sistematik işbölümü meydana gelir.²³⁴”

Öte yandan, **merkez bankalarının** para arzı kontrolü ve gösterge faiz oranları ekonominin tümüne belirli bir yol çizer. Neoliberal dönemde FED başta olmak üzere merkez bankalarının, kalkınma veya istihdam gibi tali hedeflerden tamamen vazgeçmesi ve salt parasal hedefler belirlemeleri önemli bir dönüşümdür. Para politikasının²³⁵ en önemli oyuncusu olarak merkez bankaları, ulusal pazarlarda finans piyasalarına belirli sınırlar içerisinde yön verir: “Para politikasının işlevi, Merkez Bankasının para politikası araçları ile piyasaya nakit zerketmesi ya da geri çekmesi ile sınırlıdır.²³⁶”

Ancak bankacılık sektörü adına üretimin desteklenmesi; üretken sermayenin, kar oranlarındaki gerilemeye küreselleşme, neoliberalizm ve en önemlisi finansallaşma ile yanıt vermesi sonucu değişmiştir. Üretken sermaye kendi karlarını restore ederken, başka finansal kaynaklara başvurmuş veya direkt olarak finansallaşmıştır. Bankaların da genel olarak üretken sermayenin bu manevrasına cevabı, etki alanlarını kaybetmemek adına, para ve meta piyasalarındaki rollerini yenilemek olmuştur.

²³² Sweezy, *Kapitalist Gelişme Teorisi*, s.263.

²³³ Lenin, s.37.

²³⁴ Lenin, s.48.

²³⁵ Para politikası hakkındaki alışılagelmiş görüşler için bkz: Ünsal, Erdal. **Makro İktisat**. Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2007, Orhan, Osman Z., Seyfettin Erdoğan. **Para Politikası**. Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Ankara: Yazıt-Yayın Dağıtım, 2007, Duhrenburg, Thomas F. **Global Macroeconomics**. New York: Harper & Row, Publishers, Inc. 1989.

²³⁶ Orhan, Erdoğan, s.60.

5.3.2. Bankacılığın Yeni Rollerini

Günümüzde bankaların misyonları, tarihsel olarak ciddi değişikliğe uğramıştır. Bankaların geleneksel rolleri üretken sermayeyi desteklemek olmuşken, günümüzde para sermayeyi elinde tutan bankaların ciddi şekilde üretken sermayenin önüne geçtiği söylenebilir. Bu noktada bankaların eski mütevazı - yardımcı rollerini, başrol ile değıştirdikleri ifade edilebilir. Neoliberal dönemde tek değişen şey, üretken yatırımların yöneldiği alanlar olmamıştır. Aynı zamanda bankacılık işlemlerinde de değişimler söz konusu olmuştur. Bu süreçte bankalar getirilerini genişletmek için daha riskli yatırımlara yönelmiştir.

Bankaların riskli yatırımlara yönelmelerinin temelinde iki nesnel dinamiği vardır: Bunlardan birincisi, yukarıda bahsedildiği şekilde üretken alandaki karlılığın düşmesi ile sermayenin daha çok mali alana yönelmeye başlamasıdır. İkincisi ise, bir bakıma birinci nedenin sonucu olarak doğan ve bankalara ciddi manevra alanları kazandıran finansal deregülasyonlardır.

Ayrıca, bankacılık sektörünün gelişmesinde teknolojinin de etkisi vardır: “Spekülatif yatırımların artmasının bir başka nedeni hiç şüphesiz telekomünikasyon alanındaki teknolojik gelişmelerdir; çünkü bu sayede dünyanın değişik yerlerinde aynı anda değerli kâğıt alım satımı yapılabilmesi ve elektronik fon transferleri yoluyla uluslar arası para hareketlerinin hızlanması mümkün hale gelmiştir.”²³⁷

Bu riskleri saklamanın boyalı bir yolu olarak, “modern bilanço tekniği, yalnızca girişilen riskli işleri, sıradan hissedarlardan gizleme olanağı sağlamamakta, aynı zamanda asıl çıkar sahiplerine, kendi hisse senetlerini zamanında elden çıkararak, başarısız bir deneyimin sonuçlarından kaçınma olanağı da hazırlamakta[dır.]”²³⁸

Bu süreçte bankalar, eski kredi verme biçimlerini değiştirerek, *geri ödenme garantisiz olmayan kredileri* ekonomiye pompalamaktan çekinmemişlerdir. Çünkü bu risklerin ekonominin hemen hemen bütün köşelerine yayılması ile riski kendi üzerinden

²³⁷ Shutt, s.87.

²³⁸ Lenin, s.57.

atan bankalar, krediyi sadece tüketiciye sunmakta, fakat kredinin takipçiliğini yapmamaktadır. Bu durum aşağıda görüleceği üzere, ödeme gücü olmayan toplumsal kesimlerin kredi kullanması ile ekonomide genel bir borçluluk kırılğanlığı yaratmıştır.

Benzer şekilde, merkez bankaları da; önceleri fiyatlar genel düzeyinde istikrar sağlama hedefine ek olarak, işsizliğin azaltılması, ödemeler dengesinde sağlıklı bir yapının oluşturulması ve belki de en önemlisi iktisadi kalkınma gibi hedefleri; para politikası ile birlikte amaçlayabilmiştir.²³⁹ Ancak özellikle neoliberal politikaların dünya siyasi üst yapısında egemenliğini sağlaması ile ekonomi politikalarında da büyük bir dönüşüm olmuştur. Para politikaları işe sadece fiyatlar genel düzeyinde istikrar sağlamak ya da enflasyonu düşürmek hedefine yoğunlaşmıştır.

Merkez bankalarının “tek hedef - enflasyonu düşürmek” üzerine yoğunlaşmaları, enflasyonu kontrol altında tutma aracı olarak gösterge faizlerin yükseltilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durumda da “faiz oranlarının yüksekliği sanayi kapitalisti ile banka kapitalistini artık değerden aldıkları pay açısından banka kapitalisti lehine farklılaştırmaktadır.”²⁴⁰

Merkez bankalarının gösterge faizleri ekonomide çok önemli bir rota niteliğindedir. Faiz oranları ile enflasyon, işsizlik ve ödemeler dengesi gibi birçok reel ekonomik göstergelere etki yapılabilir. Merkez bankasının dışında kalan bankalar için de merkez bankalarının uyguladığı faiz politikaları (veya zorunlu karşılık oranı vb. diğer araçlar) önemli bir parametre olarak aktif ve pasif yapısında ciddi değişimlere yol açabilir. Aktiflerinde devlet iç borçlanma senetleri tutan bir bankanın, faizler düzenli olarak geriliyorsa aktiflerinin değeri artar. Ancak faizler yükseldiği zaman ise banka, aktiflerinin değersizleşmesi sorunu ile karşı karşıya kalır.

Tüm bu dönüşümlere devletin de destek vermesi ile ahlaki hasar - sorumsuzluk²⁴¹ tehlikesi ortaya çıkmıştır. Yeniden yapılanmanın incelendiği bölümde görüleceği üzere, özellikle risk konusu kriz düğümünün en önemli bağı durumundadır:

²³⁹ Merkez Bankaları hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz: Oktar, Suat: **Merkez Bankalarının Bağımsızlığı**. 1. Basım, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1996.

²⁴⁰ Şişman, Mehmet. **Uluslararası Paranın Ekonomi Politikası ve Kriz**. 1. Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011, s.58.

²⁴¹ *Ahlaki hasar*, herhangi bir güvence altındaki kişi veya kurumun normal şartlarda almayacağı riskleri alarak, piyasada garantili işler yapan oyuncularını dışlamasıdır.

“Günümüzde bankacılık, gerek sermaye piyasası araçlarıyla, gerekse bankaların kendi finansal konumlarıyla ilgili olarak yaptıkları *risk* tahmininde çıkarıma dayalı tekniklere giderek daha fazla bel bağlamaktadır.²⁴²” Bu çerçevede, bankaların aracılık, komisyonculuk gibi faaliyetlerden elde ettikleri gelirler artmıştır. *ABD’de faiz dışı gelirlerin bankaların toplam gelirlerine oranı 1980’de %24,9; 1985’te %30,5; 1990’da %30,3 olurken; 1995’te %32,1’e; 2000’de %39,7 ve 2005’te de %40,7’ye yükselmiştir.²⁴³ Ayrıca kurumsal yatırımcının da yükselişini destekler şekilde, devlet kaynaklı emeklilik maaşları düşerken, özel sektörün emeklilik fonları daha ön plana çıkmaya başlamıştır. 1947’den 2003’e Amerikan hane halkının elinde tuttuğu menkul kıymet yatırım fonları ve emeklilik fonlarının GSYİH’ye oranı %25’ten %140’lara kadar çıkmıştır. Bu oran 1980’lere kadar %20 - %40 bandıydayken, neoliberal dönemde hızla artmış ve 2000’lerin başında %140’ı geçmiştir. Sonuç olarak bankaların karlarının GSYİH’ye oranı 1980’de %0,72 ve 1988’de %0,74 iken 2005’te %1,62’ye yükselmiştir.²⁴⁴*

Tablo 10 ABD’de Menkul Kıymet Yatırım Fonları İçin Ödenen Toplam Hizmet Ücretleri (milyar \$) 1980-2006

Yıllar	1980	1985	1990	2000	2001
Oran	0,0	0,2	1,1	3,4	11,0
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006
Oran	8,9	9,1%	10,3	10,6	11,8

Kaynak: Dos Santos, Paulo L. “Günümüz Kapitalizmde Bankacılığın İçeriği Üzerine” Tuncel Öncel (çev.). Costas Lapavitsas (hızl.). **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi** içinde. 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2009, s.143.

Tablo 10, daha çok bankacılık sektörünün egemenliğinde olan, yatırım fonlarından bankaların elde ettiği gelirdeki muazzam artışı göstermektedir. 1980 yılında ABD’de, menkul kıymet yatırım fonları için ödenen hizmet ücretleri neredeyse sıfırken, 2006’da 12 milyar dolarlık sektörle karşı karşıya gelmektedir.

²⁴² Dos Santos, Paulo L. “Günümüz Kapitalizmde Bankacılığın İçeriği Üzerine” Tuncel Öncel (çev.). Costas Lapavitsas (hızl.). **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi** içinde. 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2009, s.122. Dos Santos burada 9 büyük banka (Citigroup, HSCB, Bank of America, RBS, Barclays, Santander, BNP Paribas, Dresdner Bank ve Sumitomo Mitsui Financial Group) üzerinden analiz yapmıştır.

²⁴³ Dos Santos s.126.

²⁴⁴ Bkz. Dos Santos, s.128 ve s.132.

Bankaların üretken sermaye ile olan bağlarının kuvvetlenmesi olgusunda da Lenin, tekelci kapitalizm görüşü çerçevesinde para sermayenin diğer sermayelere karşı net bir üstünlük kuracağını, daha da ötesi onları kontrol altına alacağını ve bunun bankacılık sistemi üzerinden olacağını savunmuştur. Bu bakış açısı bankaların egemenliğini betimlemektedir. Bu açıdan bankalar hem tekelleşir hem de bütün sermayeler üzerinde genel bir egemenlik kurabilir.

Küreselleşme ve neoliberalizmin şekillendirdiği son yıllarda sanayi şirketlerinin de işlemlerini düzenleyen mali araçların; fonların ortak bir havuza toplanması, risklerin yayılması, tasarruf sahiplerinin likit finansal fonlarla bağlantısının kurulması, vadelerin parçalara ayrılmış değerli kağıtlarla uyumlulaştırılması ve hem ödünç alanlar (yatırımcılar) hem de ödünç verenler için (tasarruf sahipleri) işlem maliyetlerinin azaltılması gibi rolleri mevcuttur.²⁴⁵ Bu yeni roller, finansal türevlerdeki patlama ile birleşince finansal krizin birer dinamiği olmuştur.

5.4. FİNANS PİYASALARI ve KONUT KREDİSİ BALONU - FİNANSAL KRİZ

ABD’de 2000’lerin ikinci yarısında, sermaye birikiminin durumu, aşırı şişmiş *balon* veya *köpüklere* benzetilebilir. İnsanların satın alamayacağı evleri satın almaları da dönemsel olarak kritik bir sorundur. ABD ekonomisindeki hane halkı (özellikle konut sorunu olan orta ve orta-alt gelir düzeyindeki insanlar) normal şartlarda – mevcut gelirleriyle satın alamayacakları konutları, bankaların kredi politikaları ve bankacıların ikna kabiliyetleri ile satın alacak duruma gelmişlerdir. Ancak bu durumun içsel istikrarsızlığı, durgunluk eğilimlerinin yok edilmesinde ve krizsiz bir kapitalizm hayalinin sağlanmasında başarısız olmuştur. 2007 – 2009 finansal krizinin bu açıdan üç temel çıkış noktası vardır ve bunların en önemlisi finansal türevlerdir²⁴⁶:

²⁴⁵ Niggle, The Increasing Importance of Financial Capital, 2008 s.582.

²⁴⁶ Bkz. Kazgan, “Krizin Ekonomi Politikası” Konulu Oturumdaki Konuşması.

- Toksik kâğıtlar denilen, finansal alanda toksik etkilerle kurumu atıl hale getiren varlıklar,
- Küreselleşmenin getirdiği gelir bölüşümü bozukluğu – reel ücret artışı duraklaması ve düşük gelirli sınıftan bu nedenle gelen tepkilere çözüm üretmek üzere tüketim kredilerinin genişlemesi ve
- Dünyada fazla veren ülkeler ve açık veren ülkelerin yarattığı dengesizlik.

Neoliberal dönemde, krizlerin sürekli finansal kriz olarak görünmesinin temel nedeni sermayenin cari değerlenme alanının finans alanı olmasıdır: “Para sermaye kopmuş, kendi başına gitmek[tedir]; onun için sermayenin bütün temel krizleri, kendisini parasal alanda ifade eder, çünkü sermaye artık parasal alanda yaşamaya başla[mıştır].²⁴⁷”

Kriz dönemlerinin dikkatten kaçan başka bir bileşeni daha vardır. Krizlerde para sermayenin ortadan kaybolması veya miktar olarak likidite sorunu yaşanması gibi bir sorun aslında yoktur, çünkü piyasada para sermaye vardır. Fakat hiç kimse birbirine güvenmediği için para sermayesini kendi talebini karşılamak için kullanır: “Tüketiciler ve tüccarlar arasındaki nakit para talebi, refah dönemlerinde ve kapitalistler arasındaki nakit para talebi ise depresyon dönemlerinde ön plana çıkar.” ve “depresyon dönemini, refah döneminden ayıran şey .. ödünç verilecek sermayeye yönelik güçlü talep değil, bu talebin refah dönemlerinde kolaylıkla, depresyon dönemlerinde ise güçlüklerle karşılanmasıdır.”²⁴⁸

Kar oranlarının restorasyonu ile bağlantılı olarak küreselleşme sürecinde finansal piyasalardaki muazzam genişlemeye ek olarak, finansal türev varlıklarının niceliğinde de patlamalar görülmüştür. Bu şekilde sanal refah algısının çökmesi ve emlak piyasasındaki balonun patlaması ile ortaya çıkan finansal kriz sürecinde bu

²⁴⁷ Savran Savran, Sungur. Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye Oturumu - “Küreselleşme Sürecinin Çelişkileri Konuşması”, **Ekonomi’ye Soldan Bakış Sempozyumu**. Toplumsal Araştırmalar Vakfı Panel Dizisi:8, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995, s.16.

²⁴⁸ Bu iki alıntı için bkz. K. Marx’tan aktaran De Brunhoff, Suzanne. **Marx’ın Para Teorisi**. Uğur Selçuk Akalın (çev.). 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009, s.127.

göstergelerin değişimini de ele almak, krizin pür finansal yapısındaki özgünlüklerinin ortaya konması açısından önem taşımaktadır.

5.4.1. Finans Piyasaları – Türev Varlıklar – Sanal Refah ve Kriz

Ekonominin bütün birimlerindeki borçluluğun artışı, türev piyasaların gelişimi ve uluslararası para piyasalarının gelişimi gibi etmenlerle mali piyasalar özellikle 2000’li yıllarda önem kazanmıştır. Bu durum finansın *spektronik* zaferi olarak da algılanabilir.²⁴⁹ Küreselleşme sürecinde, finans piyasaları ve finansal türevler çok büyük bir rol oynamaktadır. Bu süreçte ABD’de tılsımlı isimleri olan çeşitli finansal türevler para ve finans piyasalarında ciddi roller almaya başlamıştır. Burada hedge fonlar, MBS, CDO, CDS vb. birçok isim altında para piyasalarının kontrolüne katılmaya başlamışlardır.²⁵⁰

Bazı tanımlamalar yapmak gerekirse, hedge fonlar, yüksek getirili ve yüksek riskli yatırım fonlarını, MBS’ler konut kredisi destekli menkul kıymetleri, CDO’lar teminatlandırılmış borç yükümlülükleri veya konut kredisi havuzuna dayanan çeşitli borç iştirakini, CDS’ler kredi riski swaplarını, bir başka ifade ile bankaların, sigortaların veya finansal kurumların piyasadaki kredi riski transferini, OTC’ler de tezgâh üstü piyasaları ifade eder. Borca dayalı finansal araçlardan oluşan portföyden, çok çeşitli risk düzeylerini içeren finansal varlıklar yaratılması bu noktada önemlidir.

Çeşitli bonoların birleştirilip yatırımcıya satılmasına dayanan bir borçlar bütünü olarak finansal türevlerin konut kredilerine dayanması da aslında kırılğan bir durumdur. Konut kredisi bazlı çeşitli borç (bono) portföylerini dolaylı bir şekilde alıp satmak, bunlar üzerinde uzun veya kısa pozisyonlar alabilmek adına kullanılan bu araçlarla elde edilen karlar kısa vadeli servet etkisi üzerinden sanal bir refah ortamı oluşturmuştur. Bu refah sanaldır çünkü temeli kırılğandır. Varlıklardan oluşan

²⁴⁹ Elektronik spekülasyon anlamında. K. Phillips’ten aktaran, Dowd, Douglas. **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi – Eleştirel Bir Tarih**. Cihan Gerçek (çev.). 1. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s.238.

²⁵⁰ Piyasalarda burada sayılanların dışında da birçok finansal ürün işlem görmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Magdoff, Yates s.68–72.

portföyün kredi riskini transfer eden finansal araçlar, aslında bu riskin yok olmadığı unutulması da refah sürecinin sonsuza dek süreceğine dair olan beklentiden kaynaklanmaktadır.

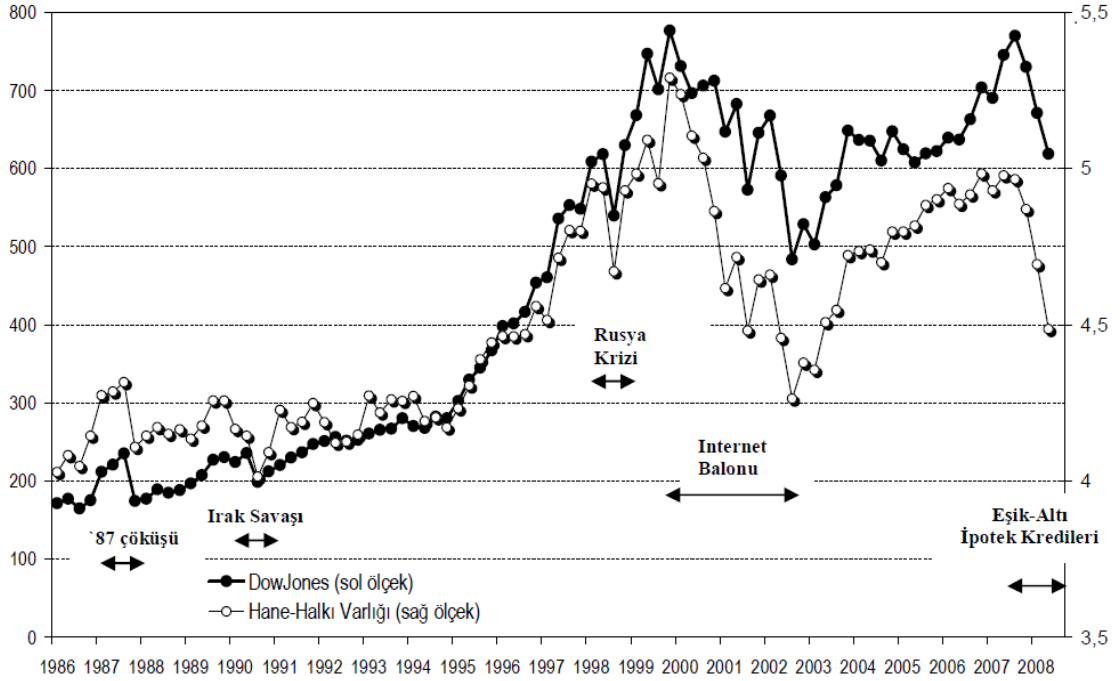
Bu sürecin ampirik gelişmelerine bakacak olursak, dünyada finansal varlıkların yıllık dünya mal ve hizmet üretimine oranı 1980’de %109 iken, 2005’te %316 olmuştur. Yine finansal varlıkların bileşimi de değişmiştir. 1980’de finansal varlıkların %42’sini oluşturan banka mevduatlarının payı 2005’te %27’ye gerilemiştir. Dünyada türev ürünlerin değeri (future, opsiyon, swap vb.) 2006 sonunda dünya üretiminin 6 katına – 286 trilyon dolara ulaşmıştır. 2007’de de türev ürünlerin toplam sözleşme miktarı 596 trilyon dolara, hedge fonların varlıkları ise 2008’de 1,9 trilyon dolara yükselmiş ve CDS’lerin tutarı Aralık 2007’de 58 trilyon dolara çıkarken dünya milli hasılası olan 54,3 trilyon doları geçmiştir. Ayrıca, 2007’de hedge fonların sayısı 9.575’e, değeri de 1,6 trilyon dolara erişmiştir. Bunlara ek olarak yüksek gelir grubundaki ülkelerin uluslararası finansal varlıkları ve borçları 2006’da total GSYİH’nin %330’una ulaşmıştır.²⁵¹ ABD’de işlem gören CDO ve türevlerinin boyutu da 1995’ten 2006’ya 1,2 milyar dolardan 296,9 milyar dolara yükselmiştir. Toplam kredi türevlerinin boyutu 1996’da 180 milyar dolarken, 2000’de 893 milyar dolara, 2004’te 5,021 trilyon dolara ve 2006’da 20,207 trilyon dolara yükselmiştir.²⁵² Ayrıca, 1990’lardan itibaren borsada da, “hisse senedi fiyatları, temeldeki korporasyon karlarıyla bağına tamamen kopar[mıştır].²⁵³” Bütün bunlar finans sektörüne dinamizm katmıştır, ancak ABD ekonomisini git gide daha kırılgan hale getirmiştir.

ABD’de Dow Jones endeksindeki değişimler ve hane halkının varlıklarının evriminin birlikte görülebileceği Grafik 6’da bu göstergelerin kritik çöküş dönemleri de bütünsel olarak sunulmaktadır:

²⁵¹ Veriler için: bkz. Wolf ve Bank Of International Settlements verilerinden aktaran, Kozanoğlu, s.21.

²⁵² Langley, s.138–139.

²⁵³ Brenner s.274



Grafik 6 ABD’de Borsa ve Hane-Halkı Varlığı [Serveti] (Net) 1986–2008

Kaynak: Husson, Michel. “Toksik Kapitalizm” Osman S. Binatlı (çev.). *Inprecor*, No:541/542, Eylül-Ekim 2008. <http://gesd.free.fr/toksik.pdf> (Erişim: Kasım 2010)

Sol ölçek: Dow Jones Endeksi – cari fiyatlarla 1960 = 100.

Sağ ölçek: Net hane halkı varlığı – cari gelirlerinin katı olarak.

Yukarıdaki grafiği incelediğimizde, ABD’de borsa ve hane halkının gelire oranla varlıklarının yükselişlerinde, krizlerin birer *düzelme* rolü oynadığını görürüz.

1987 Borsa Krizi, 1990–1991 Körfez Savaşı, 1999 Rusya Krizi, 2000–2003 İnternet Balonu ve etkileri halen hissedilen sub-prime (eşik altı) konut ipotek kredileri balonunun patlaması hane halkının servetini reel olarak azaltmakta ve borsada da çöktürlere yol açmaktadır. Bu durum, finansallaşmanın – menkul kıymetleştirmenin geldiği nokta açısından kayda değerdir.

5.4.2. Krizin Görünen Nedeni: Konut Kredileri

2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizinin çıkış noktası emlak piyasasında geri dönmeyen muazzam borçlar olmuştur. ABD hükümetinin düşük faizlerle desteklenen genişleyici, borcu ve tüketimi özendirici politikaları 2000'lerin ikinci yarısında kendine konut piyasasını seçmiştir. Bu piyasada, sürekli genişletilmeye çalışılan talep ile konut fiyatlarının artışa geçişi, toplumsal aktörlerin servetlerinin arttığını düşünmeleri veya “*durduğum yerde zenginleşiyorum*” yanılmasına kapılmalarına neden olmuştur. Reel olarak refah seviyesinin arttığını düşünen toplumun gitgide daha çok tüketim yapması beklenen bir olgudur. Bu bağlamda süreç, genişleyici hükümet politikaları → borçluluğun ve tüketimin yükselişi → konut fiyatlarının artışı → sanal refah etkisi ve → tekrardan tüketimin artması ile büyümenin sürdürülmesine dayanır. Ancak bu durum, borçların her zaman vadesinde geri ödenmesi gibi arka planda kalan ve unutilan kritik bir varsayıma dayanır. Eğer borçların geri ödenmesinde genel bir sorun yaşanırsa bu sistem topyekûn çöker. Nitekim toplumun *NIJA*²⁵⁴ yakıştırması yapılan kesimine veya yoksul kesimine verilen kredilerin geri dönmemesi ile finansal kriz patlak vermiştir.

Çakmak'a göre²⁵⁵, konut fiyatlarındaki artışlar ABD hükümetinin uyguladığı talep artırıcı makro politikalar sayesinde olmuştur. Evlerinin değerinin arttığını gören insanlar da daha çok borçlanma eğilimine girmişlerdir.²⁵⁶ Borçlarının üçüncü kişilere satılmasını sağlayan da kredi kuruluşlarının ABD bankalarına verdikleri yüksek AAA notları olmuştur. Bankalarda 1980'lerde yaşanan dönüşümün nedenleri ise, üretimin azalması ya da içsel finansman ile kredi talebinin azalması ile tasarrufların emeklilik fonlarına akmasıdır. Bu durum da bankaların tüketici kredilerine yönelmelerini sağlamıştır. Bu açıdan, bankaların başarısız olmasının nedeni üretimdeki sıkıntılardır. Üretimdeki tıkanıklıklar devam ederken, tüketici kredilerindeki patlama sayesinde varlık fiyatlarının artışı üzerinden gelen büyüme, krizi *kaçınılmaz* kılmıştır.

²⁵⁴ No income, no job, no asset (geliri, işi ve varlığı olmayan insanları temsil eden bir terim) bkz. Yıldızoğlu s.13.

²⁵⁵ Bkz. Çakmak, Ahmet. “2008 Finansal Krizi: Sonun Başlangıcı Mı?”. **Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi**. No.239, 2009, ss.44–54.

²⁵⁶ Konut kredilerinin burada irdelenmeyen ırkçı bir boyutu da vardır. Bu konuda bkz. Dymski, Gary A. “Racial Exclusion and the Political Economy of the Subprime Crisis”. *Research on Money and Finance Discussion Papers*, No.2, 2009. <http://www.researchonmoneyandfinance.org/media/papers/RMF-02-Dymski.pdf> (Erişim: Ekim 2010)

Konut kredisinin şekillendirdiği kriz kabaca şöyle işler: Bankalar hanelere konut satımını finanse etmeleri için borç verir – kredi açar. Bankalar bunu kendi portföyünde tutmaktansa devletin de desteklediği çeşitli kurumlara satar. Borçları satın alanlar daha sonra borçları bir havuzda toplarlar. Bu kurumlar, konut kredisinden gelecek olan faiz ve anapara ödemelerine güvenerek, çeşitli değerli kâğıtlar biçiminde konut kredilerini yeni isimlerle veya paket türev ürünler yoluyla piyasaya yeniden ihraç ederler. Ayrıca tüm bu süreçteki finansal türevler, sadece bir ev sahibi olmak isteyen hane halklarının işlemlerini kolaylaştırmaz, aynı zamanda konut fiyatlarının da artmasını sağlar.²⁵⁷ Esnek faiz oranları ile borç alanların, faiz oranları arttığında yaşayacağı sorun da bu noktada önemlidir. Faizler yüzünden borçların geri ödenme sorunu yaşanınca da, bu kırılma yapı yerle bir olur: “Para sermayenin nispi kıtlığı ve faiz oranlarının yükselmesi ön plandaysa, kredi sistemi kırılma hale gelebilir” ve “marjinal değişim bir finansal krizin olması için yeterlidir ve finansal ve genel krizi iç içe geçirir.”²⁵⁸

Terminolojik olarak, bankaların verdikleri kredilerin geri ödenme sorunu yoksa bunlar “prime” (eşik), böyle bir sorun varsa “subprime” (eşik altı) şeklinde adlandırılır. 2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizi bu sub-prime mortgage kredileri (eşik altı konut kredileri) sayesinde belirginleşmiştir. ABD ekonomisinde eşik altı kredilerin tutarının ne kadar olduğunu kestirmek çok zordur, fakat yoksul ailelerin kullandıkları krediler eşik altı olarak adlandırılabilir.

2007–2009 Dünya Ekonomik Krizinin ortaya çıktığı alan mortgage (konut) kredileri ve tüketici kredileridir. Bu kredilerin büyük bir balon gibi şişmesi ve sanki hiç patlamayacakmış gibi şişirmeye devam etmesinin en somut hali günümüzdeki finansal krizin yansımalarıdır. Emlak piyasası, insanların ev sahibi olmak gibi zayıf noktalarına hitap etmesinin yanında, ileri ve geri bağlantıları yüksek bir sektör olması açısından da tercih edilen bir sektör olmuştur. Ayrıca, bu noktada bankalar ile sınaî firmaların konut satışını canlandırmak yolunda ortak hareketleri de söz konusu olmuştur. Bu açıdan konut kredisi balonunun son yıllarda eriştiği boyutları da ele almak gereklidir. En

²⁵⁷ Konut kredilerinin ABD’deki tarihsel gelişimi için bkz. Aalbers, Manuel B. “The Financialization of Home and the Mortgage Crisis”. **Competition & Change**. Vol.12, No.2, June2008, ss.148–166.

²⁵⁸ Bu iki alıntı için De Brunhoff, *Marx’ın Para Teorisi*, s.133 ve 139.

önemli krediler olarak konut kredilerinin ve tüketici kredilerinin ABD'deki tarihsel gelişimi şu şekilde olmuştur.

Tablo 11 ABD Ekonomisinde Konut Kredisi ve Tüketici Kredisi Borçları 2000 – 2010 (milyar \$)

Krediler	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Konut Kredisi	6.789	7.498	8.400	9.399	10.666	12.108
Tüketici Kredisi	1.718	1.867	1.974	2.078	2.192	2.285
Krediler	2006	2007	2008	2009	2010	
Konut Kredisi	13.488	14.562	14.640	14.316	13.833	
Tüketici Kredisi	2.388	2.519	2.563	2.450	2.408	

Kaynak: <http://www.census.gov/compendia/statab/brief.html> Financial Statistics ve <http://www.federalreserve.gov/econresdata/releases/statisticsdata.htm> FED Statistics Historical Data - Board of Governors of The Federal Reserve System verileri üzerinden oluşturulmuştur.

Tablo 11'den görüldüğü üzere, ABD ekonomisinde 2000 yılından 2008 yılına kadar, ABD halkının konut kredisi borçları %100'den fazla bir artış göstererek, 6,7 trilyon dolardan 14,6 trilyon dolara yükselmiştir. Benzer şekilde tüketici kredisi de 1,7 trilyon dolardan 2,5 trilyon dolar seviyesine yükselmiştir. Bu durum ABD ekonomisinde hane halklarının yüksek borçlanması anlamına gelmektedir. Fakat özel olarak konut kredilerindeki artış muazzam boyutlarda olmuştur. Ancak bu artışın hızı krizle birlikte bir miktar azalmıştır. Krizin etkilerini 2007'den 2008'e geçerken net olarak görülebilmektedir. 2007 yılına göre 2008 yılında, konut kredisi ve tüketici kredisi borçları neredeyse hiç artmazken, krizin kendini açıkça belli etmesiyle beraber 2010 yılına kadar küçük düşüşler de söz konusu olmuştur. Ancak genel eğilim, uzun bir süre boyunca borç sermayesinin konut sektörüne pompalanmış olmasıdır.

2000'lerden sonra ABD'de kullanılan konut kredilerindeki artış yoluyla, konut fiyatlarındaki aşırı yükseliş ve bu yükselişin artacağına dair olan güçlü beklentilerin oluşması ABD hane halkının daha çok harcama yapmasına neden olmuştur. Konut fiyatlarının sürekli yükseleceğine inanan (aldanan) ABD hane halkı, aşırı borçlanarak konut satın almaktan çekinmemiştir. Hal böyleyken döngüsel olarak konut fiyatları tekrar yükselmiştir ve bu süreç devamlılık kazanmıştır. Ancak asıl

önemli nokta, ABD hane halkının, konut fiyatlarındaki artışa güvenerek ipotek altındaki evlerinin değerlendirildiğini düşünmesi ve cari tüketimi patlatmasıdır. Servet etkisi üzerinden gelişen tüketim de büyümenin temeli olmuştur. Fakat aslında, “konut ve tut-sat piyasası aslında ... iskambil kağıdından bir şatodur.”²⁵⁹ Çünkü bu piyasa, faiz oranlarının sürekli düşük kalmasına, konut alımlarının sürekli devam etmesine ve en önemlisi *borçların geri dönmesine* dayanmaktadır. Nitekim 2006 sonları 2007 başları ile ABD hane halkının büyük çoğunluğunun kullandıkları kredi borçlarını ödeyemeyecekleri ortaya çıkmıştır. Bu durumda da konutlar satışa çıkarılmış ve konut talebi aşırı şekilde yavaşlamış ya da kriz kendini hissettirmiş ve zamanla genel bunalımların temel eğilimi olarak dünyaya yayılmıştır: “İlk döngüsel ekonomik durgunluk hızla genelleşir ve dünya ekonomisinde hâkim sermaye birikim tarzının etkin olduğu bölgelerde genelleşmiş bir durgunluk ile birlikte kapitalizmin yapısal krizi başlar.”²⁶⁰

5.5. KRİZİN TOPLUMSAL SONUÇLARI

Kapitalizm *tarihsel ve toplumsal* bir sistem olduğuna göre, kapitalizmin bunalımlarının da toplumsal sonuçları olacaktır. Bu sonuçlar, işsizlik ve kısa vadede deflasyon, uzun vadede ise parasal genişleme ile enflasyon gibi işçi sınıfını direkt olarak etkileyebileceği gibi, sermaye gruplarının iflası veya birleşmeleri gibi kapitalistleri etkileyen dönüşümleri de içermiştir.

5.5.1. Kriz, İflas ve Krizin “Reel” Sonuçları

Her krizde, bazı sermayeler **iflas** ile karşı karşıya kalırlar. Bunun sonucunda ya başka bir sermaye grubu tarafından satın alınarak yutulurlar ya da devlet yardımıyla kurtuluş reçetesi ararlar. Bu noktada, şirketlerin iflas ile karşı karşıya kalması, şirket

²⁵⁹ Magdoff, Yates s.22.

²⁶⁰ Yıldızoğlu, s.52.

yöneticilerinin bilgisizlikleri veya öngörü konusunda başarısız olmalarından ziyade, sistemin zorlaması ile baş edemeyecekleri riskler almaları nedeniyle olur.

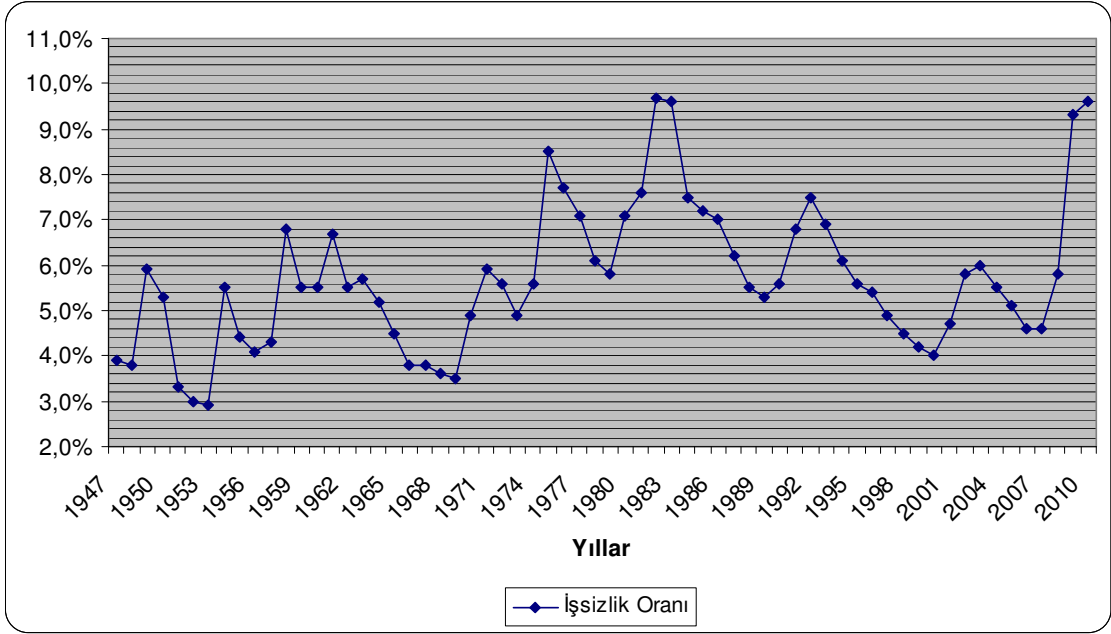
2007 – 2009 ekonomik krizinde ABD’de Goldman Sachs, Merrill Lynch, Salomon Brothers, First Boston, Morgan Stanley, Shearson Lehman Borthers, Drexel Burnham Lambert, Prudential-Bac- gibi büyük finansal kurumlar ya batmış ya devlet desteği veya birleşme - satın almalar ile ayakta kalabilmiştir. Kapitalist ekonomilerde iflasların iki boyutu vardır. Birincisi özsel olarak olumsuz bir duruma işaret ederler. İkinci olarak da “... bu iflaslar ayakta kalan firmaların kar oranını yükseltecek ve mevcut borcun büyük kısmını ortadan kaldırarak başka bir genişleme ve refah dönemini koşullarını yaratacaktır.”²⁶¹

Her finans krizinin reel sonuçları olur. Çünkü finansal krizlerin reel krizlere dönüşmesi ile “meta ve para piyasalarının temelleri sınaî ve ticari gelişimde spekülasyona konu olduğundan *çevrimde kesişme* olur.”²⁶² Bütün ödemelerin kaynağı olan artı değerın üretken alanda üretilmesi nedeniyle, finansal krizlerin üretken alana hem yansması hem de üretken alandan bir takım beklentileri olur. Finansal kriz ile birlikte, toplumun alım gücü düşer, bir başka deyişle tüketim ve dış ticaret miktar olarak azalır. Bunun sonucu olarak da yatırımların gerilemesi ile işsizlik söz konusu olur.

Sermayenin krizlerinin her zaman toplumsal bir krize dönüşmesi kapitalizmin sermaye sınıfı için altın kurallarından biridir. Bu manada krizlerin en acımasız yüzü, yüz binlerce insanın işini kaybetmesi ve işgücüne katılanların iş bulamaması olarak kabul edilebilir. Neoliberalizmin hükmettiği hükümet ekonomi politikacılarının toplumsal refahı birinci öncelik olarak evrak çantalarında taşımalarını beklemek mümkün değildir. Ancak, yüksek işsizlik oranı, iç tüketime yaslanan ABD milli geliri açısından aşılması gereken bir sorundur. Bu durum kapitalizminin 21.yy. çelişkisi olarak kendini göstermektedir. Krizin en reel ve sosyal hayatı en çok etkileyen sonucu olarak işsizliğin ABD’deki boyutları tarihsel olarak şu şekilde olmuştur:

²⁶¹ Moseley, s.268.

²⁶² De Brunhoff s.129.



Grafik 7 ABD'de İşsizlik Oranları (1947–2010)

Kaynak: USA Bureau of Labor Statistics:

<ftp://ftp.bls.gov/pub/special.requests/lf/aat1.txt> (Erişim: Mart 2011)

Yukarıdaki grafiğin sunduğu veriler ile ABD ekonomisindeki işsizlik oranlarının uzun vadeli analizi yapılabilir. Genel eğilime baktığımızda, işsizlik, 1950'lerde ortalama %4,5; 1960'larda %4,8; 1970'lerde %6,2; 1980'lerde %7,3; 1990'larda %5,8 ve 2000'lerde %5,7 olmuştur. Tabloyu dönemsel olarak okursak en önemli bulgu, ABD'nin altın çağının ve neoliberalizmin kendini işsizlik oranları ile de göstermiş olmasıdır. ABD ekonomisinde İkinci Dünya Savaşı sonrası ve 1960'larda işsizlik %5in üzerine nadiren çıkmıştır. 1970'lerdeki birikim krizi kendisini işsizliğin %6'nın üzerinde göstermesi ile göstermiştir. 1980'lerdeki neoliberal politikalar istihdam alanında herhangi bir başarı elde edememiş ve işsizlik oranlarında ciddi artışlar olmuştur. Ardından 1990'lardaki yükselen konjonktür ile işsizlik oranları yeniden gerilese de 2000'lerde senaryo farklılaşmış ve işsizlik 2000'lerin sonunda çift haneleri görmüştür.

Grafiğin oluşturulduğu veritabanı ışında, özellikle, uygulanan genişleyici politikaların sonucu olarak işsizlik oranı 2000'lerin ilk yarısında %4-6 bandına çekilirken krizin net etkilerinin görülmeye başlandığı 2008 yılı ile %5,8; 2009'da %9,3

ve 2010'da da %9,6 olmuştur. Bu da işgücüne katılan 150 milyon civarındaki ABD vatandaşı arasında işsiz sayısının yaklaşık 7 milyondan 14 milyona tırmandığını gösterir. 2007'den 2010'a, diğer bir ifadeyle sadece 3 yılda, işgücüne katılım 1 milyon artarken (2010'da da yılında işgücüne katılım 154,1 milyondan 153,8 milyona gerilemişken), işsiz sayısı yaklaşık 7 milyon artmıştır. Bu durum ABD hane halkının *iş bulma beklentisinin* de azaldığını gösterir. Zira işgücüne katılım miktar olarak, 1947'den günümüze, bir önceki yıla göre, ilk defa azalmıştır ve oransal olarak da %67'den %64'e kadar gerilemiştir. Bu vaziyet 2007 – 2009 ekonomik krizinin, işçi sınıfının sınıfsal gerilemesine çanak tuttuğun bir işareti olabilir. İşsizlik verilerinin yanında, ABD'de 1950'lerden günümüze, finansal sektör istihdamının toplam istihdam içindeki payı %2,5–3 seviyesinden %4,5–5 seviyesine yükselmiş, finansal sektörde ödenen ücret ve maaşların toplam ücret ve maaşlara oranı da %3-4'ten %7,5–8 seviyesine yükselmiştir²⁶³.

Finansallaşma sürecinin *toplumsal etkileri* şu şekilde toparlanabilir²⁶⁴:

- Finansallaşma gelir ve refahın giderek artan eşitsiz dağılımına katkıda bulunmuştur.
- Daha fazla risk ve düzenlenmemiş rekabet, finansal öznelere kararlarında sıkıntılar yaratmıştır.
- Yeteneklerin dağılımı konusunda da eğitim görmüş insanların önemli kısmı finans alanına yönelirken kamu bürokrasisi olumsuz etkilenmiştir.
- Aracılar ortadan kaldırılırken, süreç insansızlaştırılmış ve kişisel sorumluluklar piyasaya hapsedilmiştir.
- İnsanlar varlık piyasalarının bir uzantısı haline gelmiştir.
- Yatırım bankacılarının toplumsal hegemonyası söz konusu olmuştur.

²⁶³ Orhangazi, s.139.

²⁶⁴ Richard Dore ve Jan Toporowski'nin görüşlerini yansıtan Kozanoğlu, s.23–25. Bu iki yazarın görüşleri, özetlenerek ve bütünleştirilerek aktarılmıştır.

- Orta sınıfta tasarruf yerine, varlık fiyatlarındaki artışa dayalı tutumluluk yanılması oluşmuştur.
- Şişkin mülkiyet ve finansal varlık piyasaları orta sınıfça refah devleti gibi algılanmıştır.
- Alt sınıfların gelirlerin ötesinde harcama yapması ile orta ve üst sınıflarla karşılaştırınca bilanço zengini ve bilanço yoksulu ayrımı yaratılmıştır.
- Orta sınıf, devletin yönettiği toplumsal refah sisteminin dışına çıktıkça, alt sınıfları, vergi mükellefi olmasından gelen güçle, aşağılama hakkını kendinde görmeye başlamıştır.
- Finansal varlık zenginleri risk-alan sıfatı ile kendilerine bir değer atfederek sınıfsal konumlarını sağlamlaştırmaya çalışmışlardır.

Kısaca, toplumun büyük kesimi bir bütün olarak sınıf bilinci kaybetmiş ve bunun sonucu olarak da uzun vadede göreceli olarak yoksullaşmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu durum, finansallaşma ile sermaye tarafından kontrol edilmiştir.

5.5.2. Yeniden Yapılanma Üzerine

Her kriz bir **yeniden yapılanma**dır: “Kriz varolan sermayenin değerini düşürerek ve var olan üretimi dağıtarak [...] yeniden yapılanmayı kolaylaştırır.²⁶⁵” Geniş anlamda, “yeniden yapılanma üretim tarzının kendini ayakta tutabilmesini sağlamak, yani sermaye birikiminin genişleyerek önündeki engelleri aşmaya katkıda bulunacak biçimde toplumsal ilişkilerde, süreçlerde, yapılarda ve kurumlarda dönüşüm olarak tanımlanabilir.²⁶⁶” Bu yeniden yapılanma, kapitalist toplumun bütünsel bir yeniden yapılanması olacağına göre; hem sermayenin, hem proletaryanın, hem devletin hem de ulusal ve uluslararası bütün kurumların yeniden yapılanması anlamına gelmektedir.

²⁶⁵ Bell, Cleaver, s.59.

²⁶⁶ Arın “*Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm*” s.105.

Finansal krize uzanan yaklaşık otuz yıllık süreçte, deregülasyonlar ve finansal serbestleşme sonucunda reel sektörden neredeyse tamamen kopuk olarak palazlanan ve olgunlaşmış kapitalizmin en önemli gerçeği haline gelen olgu finansallaşma olmuştur. Kriz ile birlikte, uluslararası finansal sistemin yeniden yapılandırılmasının sistemin bekası için bir gereklilik olduğu ortaya çıkmıştır. Bu noktada yeni bir dünya düzeni koordinatlarında reform ve regülasyon gibi kavramlar yeniden popüler olmaya başlamıştır. Ancak bu reformların nesnel sınırları, sistemin uzun vadeli geleceğini kurtaracak potansiyelden uzaktır.

Sistemin girdiği krizin maliyetleri her zaman halka ödetilir. Kapitalizmde devlet burada devreye girer. Üretim araçlarının mülkiyetinin özel mülkiyetine karşın üretimin toplumsal yapısı gibi, devlet tarafından *karların özelleştirilmesi korunurken, maliyetler toplumsallaştırılır*. Yeniden yapılanmanın bu mantığını belki de en iyi şu cümleler özetlemektedir: “İşin özü şudur: Finans kapital krizlere sürüklenince devlet, tüm aygıtlarıyla devreye girer; zararlar devletleştirilir; dev şirketler, hissedarları ve alacaklılar kurtarılır; krizin maliyeti burjuvaziye değil, halka, örneğin ipotek borçlusu garibanlara yıkılır.”²⁶⁷

Kriz ile birlikte yeniden yapılanmayı toplumun yapısal dinamiklerindeki eğilimler (özellikle tasarruf – yatırım eğilimi) ve hükümetlerin siyasi güvenilirlikleri ile uygulayacağı makro iktisadi politikalar (para, kur, maliye ve gelirler) etkileyebilir. Bu dinamikler toplumsal açıdan daha az sancılı bir geçişin oluşmasını sağlayabilir. Ancak özellikle sermaye sınıfı “kaçınılmaz küreselleşme ve rekabet sorunu” gibi söylemlerden gelen güç ile her zaman dönüşümleri kendi lehine çekecektir: Bell ve Cleaver’in de işaret ettiği gibi²⁶⁸,

*“Tıpkı kapitalizmin en temel çelişkisinin sınıflar arasında olması gibi, çözüm olarak krizin en temel rolü de sınıflar arası güç dengesinin, sermayenin kendi gelişimini – yani sermayenin işçi sınıfının ve toplumun üzerindeki kontrolünün gelişimini – devam ettirebilecek biçimde **yeniden kurulmasıdır.**”*

²⁶⁷ Boratav *Bir Krizin Kısa Hikâyesi*. s.163.

²⁶⁸ Bell, Cleaver s.60.

Bu yeniden kurulmayı besleyen şey, sermaye sınıfının genel eğilim olarak kazanç alanlarının kısıtlanmasına izin vermemesidir. “Piyasalardan spekülasyon kazançlar elde etmek mümkün olduğu sürece, sistemin iyileştirilerek daha etkin çalışmasının sağlanması için gereken uluslararası işbirliğine karşı çıkacak güçlü çıkar grupları da olacaktır.²⁶⁹” İşte bu yüzden sistemdeki reform çalışmaları uzun vadede etkinlikten - işlevsellikten uzak kalacaktır. O halde, sistemin sorunlarını çözmenin en kalıcı yolu bizzat sistemin kendisinin aşılıp başka bir toplumsal iktisadi sistem yaratabilmekten geçmektedir.

Daha açık ifade etmek gerekirse, günümüz kapitalizminde devletler için “*bankaları kurtar!*” çağrısı hemen bir müdahale talep eden ve bunu sağlayan kayıtsız şartsız bir emirdir.²⁷⁰” Öte yandan, “Bankalara yatırılan paraların hep birden geri çekilmesini önlemek, böylece bir panik havası yaratılmasına ve büyük bankaların iflas etmesine meydan vermemek için, emperyalist devletler, bu yatırımları güvence altına alırlar.²⁷¹” Diğer bir deyişle kapitalist devletin nesnel sınıfsal müdahaleleri sermaye sınıfı lehine olmaktadır.

2007 – 2009 krizinde, ABD’de bankaların krizden çıkması için yapılan en kapsamlı plan (FED’in kriz süresince faiz oranlarını düşürmesiyle de desteklenen), 2008’de ortaya konulan “*Acil Ekonomik İstikrar Yasası*”dır. Bu plan 700 milyar dolarlık bir “kurtarma” önerisi ile dönemin Hazine Bakanı Henry Paulson tarafından ortaya atılmıştır.²⁷² Bu 700 milyar dolar, sorunlu menkul varlıkların bankalardan ve büyük finansal kurumlardan alınması ve piyasalardaki borçlanma sorununun aşılması için kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Bu tasarı başta ABD Senatosu tarafından reddedilse de, küçük değişikliklerle farklı tanımlamalar altında kabul edilmiştir. Öte yandan dönemin başkanı G. W. Bush’un da bu tasarrının ateşli bir destekçisi olması da ayrıca önemlidir. Ancak 700 milyar dolarlık maliyet 300 milyon ABD vatandaşının her birine 2.300 dolarlık ekstra bir yük anlamına gelmektedir. Tabii ki bu maliyetleri ödeyen bütün toplum olurken, plandan kazançlı çıkan para piyasaları olmuştur. Yine de ABD

²⁶⁹ Toporowski, Jan. “Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı, Neoliberal Uluslararası Para ve Finans Rüyası”. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (çev.). Alfredo Saad – Filho, Deborah Johnston (hızl.). **Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki** içinde. 1. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s.190.

²⁷⁰ Zizek, s.47

²⁷¹ **Marxizm ve Leninizmin İlkeleri II El Kitabı – Kapitalizmin Ekonomi Politigi**, s.130-131.

²⁷² Bu ve bütün yeniden yapılanma planları ile krizin gelişim kronolojisi için bkz. Magdoff, Yates, s.131-141.

ekonomisi bu krizden istenilen düzeyde kurtulabilmiş değildir. Çünkü her ne olursa olsun, kapitalist sistemin anarşist yapısı, düzenlemelerin uzun vadeli sonuç vermesine engeldir. Bu manada, kapitalizmin özü etikten ve düzenden uzaktır, kapitalizmi regüle etmeye veya etikleştirmeye çalışmak büyük bir hatadır.²⁷³

Krizin devlet nezdindeki çözümü kurtarma eylem planıyken, krizin piyasadaki çözümü iflas ile gelen birleşme ve satın almalarıdır.²⁷⁴ Ancak aslında “borsa ve birleşme patlamaları, krizin sona erdiğine değil, ertelendiğine işarettir.²⁷⁵” Bu açıdan ABD’de birçok finansal kurum el değiştirmiş olabilir, ancak bu kurumların topyekûn faaliyet biçimleri değişmediği sürece sistem yeni krizlere sürüklenmeye devam edebilir.

Çözüm tartışmaları sadece Paulson Planı veya piyasa güçlerinin tepkisel hamleleri ile sınırlı değildir. Örneğin, Şişman’a göre, Bretton Woods Sisteminin yıkılmasının ardından zımni olarak kabul edilen 2. Bretton Woods sistemi 1990’larda ABD’nin dış açık vermesi, Çin’in de bu dış açıkları finanse etmesi üzerine kurulmuştu. Bu sistemde uluslararası kurlar dolar ve yuan üzerinden dengelenmeye çalışılmıştı. Fakat son küresel kriz bu sistemin de çatırdamasına yol açmıştır ve sistem 3. Bretton Woods arayışı içerisinde yeni düzenlemelere yönelebilir.²⁷⁶

Tüm bu veriler eşliğinde yeni bir dünya düzenine olan ihtiyaçtan bahsedilebilir. Hâkim birikim rejiminin istikrara kavuşması için, kapitalizmin yeni bir evreye girmesini beklemek bu manada anlamlı olabilir. Fakat Liberal teori için “mali ortodoksi”²⁷⁷ mümkün müdür?” sorusuna olumlu cevap vermek zor olacaktır. Çünkü eğer mümkün olsaydı ABD hükümetinin ve FED’in kriz boyunca bankaları direkt veya dolaylı olarak kurtarmak için likidite bolluğu yaratmamaları, aksine her kurumu kendi kaderine terk etmesi gerekirdi. Ancak sermaye sınıfının çıkarları doğrultusunda, kapitalizm için

²⁷³ Bu noktada güncel bir çalışma için bkz. Harvey, David. **The Emigma of Capital and The Crisis of Capitalism**. New York: Oxford University Press, 2010.

²⁷⁴ Örneğin 1980’den 2005’e kadar ABD’de 11500 banka birleşmesi gerçekleşmiştir. Bkz. Foster Holeman “Finansal İktidar Seçkinleri”, s.11.

²⁷⁵ Yaffe, David. “Kriz: Kapitalizmin Çıkmaz Sokağı”. Cemal Dursun (çev.). **Özgür Üniversite Forumu**, No:6, 1999, s.49.

²⁷⁶ Şişman, s.107–146.

²⁷⁷ Mali ortodoksi, bu açıdan başarısız finansal kurumların tamamen piyasa kuvvetlerine terk edilmesi anlamına gelmektedir. Bu konuda bkz: Shutt, s.83.

normal olan “too big to fail” (batmak için çok büyük) söylemi galip gelirken²⁷⁸; işçi sınıfı adına, iş güvencesi, beslenme, konut, eğitim, sağlık gibi dolaysız ve çevre gibi dolaylı ihtiyaçlar ikinci plana atılmıştır.

Bu dönüşümlerin birtakım siyasi sonuçları da olmuştur. Amerika’daki finansal iktidar seçkinlerine olan nefret 2007–2009 krizi ile yeniden artmıştır. 1929 büyük buhranından önce de benzer şekilde para tröstlerine karşı oluşan ortak tepki, son finansal kriz ile yeniden artmıştır.²⁷⁹ Bu nefretin başkanlık yarışına etki yaptığı öne sürülebilir. Ancak, Bush’a göre daha ılımlı olduğu düşünülen Obama’nın başkan olarak seçilmesi aslında çok fazla bir şey ifade etmemektedir. Çünkü Obama’nın da kurmaylarının da hemen hemen hepsinin finans kökenli olduğu²⁸⁰ ve genel olarak sermayenin çıkarlarının korunduğu genelde es geçilen bir gerçeklik olmuştur. Bu durum aslında finansal oligarşinin gizli zaferi olarak görülebilir.

²⁷⁸ FED başkanı Ben Bernanke’nin şu sözü bu konuda yol gösterici niteliktedir: “Eğer bu kriz bize tek bir ders öğrettiyse, o da “batmak için çok büyük” sorununun çözülmesi gerektiğidir.” Bkz. Bernanke, Ben. “Causes of The Recent Financial Crisis” – Before the Financial Crisis Inquiry Commission, Washington D.C. September 2, 2010. <http://www.federalreserve.gov/newsevents/testimony/bernanke20100902a.htm> (Erişim: Eylül 2010)

²⁷⁹ Bkz: Foster, Holeman, “Finansal İktidar Seçkinleri”, s.3.

²⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Foster, Holeman, “Finansal İktidar Seçkinleri”, s.18–19.

6. SONUÇ

Bu tez çalışmasında, 2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizi, finans kapitalin ve finansallaşmanın yükselişi ile bağlantılı olarak Marxist perspektiften ele alınmaya çalışılmıştır. Elde ettiğimiz sonuçlara göre bir genelleme yapmak gerekirse, 2007 – 2009 krizinin yüzeysel nedeni konut kredileri balonunun patlaması olarak görünmektedir. Ancak bu görüntünün arkasındaki gerçek neden, finansal sermayenin yükselişi ve kapitalizmin içsel çelişkileri olmuştur. Küreselleşme ve finansallaşma sürecinde, genel olarak sermayenin en büyük başarısı, sınıf mücadelesini başka bir platforma taşıyarak, hem politik güçlerini, hem de ekonomik konumlarını sağlamlaştırmak olmuştur. Bu durum, finansal sektör üzerinden gerçekleşen sömürünün reel sektöre göre daha kolay olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak sermayenin elde ettiği bu gibi avantajların maliyeti son ekonomik kriz olmuştur.

Günümüzün belirleyici birikim rejiminin başrol oyuncusu finans kapitaldir. Güncel krizin en önemli dinamiği olan finans kapital teorisine yapılan tarihsel katkılar arasındaki en önemli ayrım finans kapitalin biçimi ve egemenlik alanına dair olmuştur. Buradan çıkartabilecek en önemli sonuç, klasik dönem Marxist iktisatçıların finans kapitali, daha çok banka ve sanayi sermayesinin ortaklığı şeklinde ya da banka sermayesinin sermaye türlerini kontrolü olarak görmeleriyle, çağdaş teorisyenlerin finans kapitali daha ziyade banka sermayesinin diğer sermaye biçimlerinden tamamen kopması sonucu oluşan finansallaşma şeklinde incelemeleridir.

Kapitalizmde krizin rolü ve konumu oldukça özgündür. Bu çerçevede, kapitalizmi çözümlenme kuramı olarak Marxist iktisadın geleneksel kriz teorilerinin günümüz finansal krizini açıklamada içsel eksiklikler içerdiği öne sürülebilir. Bu bağlamda, 2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizinin, ekonominin malileşmesinin bir sonucu olarak, kendini finansal alanda gösteren ve Marxist iktisad adına yeni bir teorik çözümlenmeyi gerektiren bir kriz olduğu öne sürülebilir. Etkileri 2009 sonrası da hissedilmeye devam eden krizin başka ideolojik ve akademik sonuçları da söz konusu olabilir. 1973 krizi sistemi, nasıl yeni bir birikim rejimine geçiş hususunda zorladıysa,

bu anlamda 2007 – 2009 krizi de yeni bir birikim rejimine geçişi ifade eden bir tarih olarak gelecek yıllarda iktisat kitaplarında yer alabilir.²⁸¹ Çünkü tarihsel bir analiz çerçevesinde ideolojik değişimlerin belirleyicileri yine kapitalizmin genişleme ve daralma evreleri olmuştur.

2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizinin temellerinin neoliberalizm – küreselleşme ve finansallaşma üçgeninde yattığı söylenebilir. Burada, 1960'larla birlikte sermaye sınıfının karlarındaki gerilemeye çözüm olarak, önce neoliberal politikalar, ardından da finansallaşmayı nesnel olarak destekleyecek uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Küresel krizin dinamikleri olarak finansallaşma çerçevesinde, ABD'de bölüşüm sorunu, tasarrufların tarihsel olarak azalma seyri göstermesi, yüksek borçlanma eğilimleri dikkat çekmektedir. Yine üretken sermayenin manevralarına cevap olarak para sermayenin - bankacılığın yapısındaki dönüşümler ve finans piyasasında gittikçe daha fazla ağırlık kazanan türev varlıklar veya konut kredisi balonu, krizin dinamikleri olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda kritik bulgular; küreselleşme sürecinde finansallaşmanın hâkim birikim rejimi haline gelmesi, ABD'de krize uzanan süreçte, hane halkının tasarruf eğilimlerinin düşmesi – borçlanma eğilimlerinin artması, bankaların gitgide geleneksel işlevlerinden kopup salt finansal sektörü destekler hale gelmesi, finans piyasalarında türev varlıkların ve kredilerin reel üretimi kat be kat aşması şeklinde özetlenebilir. Öte yandan finansal alanda meydana gelen bir krizin reel sonuçları arasında, dünya çapında üretimin ve ticaretin azalması, yükselen işsizlik oranları ve sermayenin kendini kurtarmak için yeniden yapılanma konusundaki tutumu örnek gösterilebilir.

Finansallaşma sürecinin ABD ekonomisi için kritik somut göstergelerini özetlemek gerekirse, küreselleşme sürecinde ABD'de enflasyon oranları azalmış, ancak buna karşın yüksek işsizlik oranları, büyük dış ticaret açıkları ve düşük büyüme performansı ile karşı karşıya kalınmıştır. Ekonomide finansal karların toplam karlara oranı 1980'lerden günümüze %15-20'lerden %40-45'lere yükselirken, finansal

²⁸¹ Mesela, yıllarca neoliberal kökenli (yeni sağ anlamında Neoliberal Ekolü, Avusturya Ekolü, Chicago Ekolü, Kamusal Tercihler Ekolü, Rasyonel Bekleyişler Ekolü vb.) iktisatçılara verilen Nobel İktisat ödülünün, 2008'de Yeni Keynesyen olarak kabul edebileceğimiz Paul Krugman'a verilmesi manidardır. Krugman'ın *ticaret modelleri ve ekonomik aktivitenin mekânı* konusundaki çalışması önemli olmakla birlikte, bu durum hâkim birikim rejiminin konjonktürü belirleme konusundaki gücünün bir göstergesi olarak nitelendirilebilir.

şirketlerin karlarının finans dışı karlara oranı da %10-20'lerden %70'lere kadar yükselmiştir. Yine ABD'de borçluluk göstergelerinde mali şirketler ve hane halkı ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte ABD'de hane halkı tasarrufları giderek erimiş ve GSYİH'ye oranla %2'nin altına inmiştir. Buna ek olarak hane halkının borçlanması (son yıllarda konut kredilerinin de sürüklenmesi ile) son otuz yılda yaklaşık iki buçuk katına çıkıp, GSYİH'nin %120'sine kadar ulaşmıştır. Bu borç yükü de daha ziyade toplumun yoksul kesimlerinin sırtına yüklenmiştir. Öte yandan yine son otuz yılda bankacılık sektöründe de, mevduat bankacılığının nispeten terk edilmesi ile bankalar için faiz dışı gelirler toplam gelirlerine oranla %25'ten %40'a tırmanmıştır. Finansal piyasalarda işlem gören varlıklarda da büyük bir patlama yaşanmıştır. 1980'de dünyadaki finansal varlıkların boyutu neredeyse dünya milli gelirine eşitken, 2006'da dünya milli gelirini üçe katlamıştır. Türev ürünler de bu genişlemeden nasibini almış ve değerleri 2006'da dünya üretiminin altı katı (yaklaşık 300 trilyon dolar) olarak gerçekleşmiştir. Kısaca kapitalizmde 2007 – 2009 finansal krizi öncesi finansallaşma eğiliminin sürüklediği büyük bir mali balon yaratılmış ve kriz ile bu balon patlamıştır.

Genel olarak, 2007 – 2009 dünya ekonomik krizinin en önemli dinamiği finans kapitalin yükselişi olarak ifade edilebilir. Kapitalizmde, insanların ihtiyaçları ve gelir seviyeleri yerine değişim değerinin ve karların korunmasının önemli olduğunu analizlere her zaman dâhil etmek gereklidir. Bu bağlamda, krize dair çözümlerin de işçi sınıfının uzun vadeli çıkarlarına yönelik olmayacağına dair bir yargıya varmak mümkündür. Nitekim ABD'deki ve tüm dünyadaki yoksul halklar adına barınma, eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçlar hala karşılanamamaktadır. Neoliberalizm egemenliğini, “devlet başarısızlıklarına karşın piyasanın güçlerinin savunulması” söylemi üzerinden kurmasına rağmen, günümüzde piyasa güçlerinin başarısızlıkları kanıtlanmış durumdadır. Her şeye rağmen kapitalizm hala bütün çelişkileri – antagonizmaları ile canlı ve yeniden yapılanmaya hazır bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Bu bağlamda genel olarak sermaye, toplumsal egemenliği adına, kapitalizmin gelişim sürecini devam ettirmenin yollarını aramaktan kaçınmamaktadır.²⁸²

²⁸² Bu noktada, gelişim süreci krizle beraber kesintiye uğrasa da, Keynes'e atfen “peygamberin dönüşü” gibi söylemler sadece sistem içi reform arayışlarını ifade etmektedir. Bu bağlamda pratikte kapitalizme alternatif bir toplumsal sistem söz konusu olmamıştır.

Artık finansal alandaki birikimin nesnel sınırlarına ulaşılmıştır. 2007 – 2009 krizi ile birlikte milyarlarca dolar değerindeki kredinin geri dönüşü olmamış, trilyonlarca dolar değerindeki menkul kıymetler değerlerini yitirmiş, birçok büyük firma iflas etmiş, finans sektöründeki yozlaşmış ilişkiler ortaya çıkmış ve yüz binlerce insan işsiz kalmıştır. Bu gelişmeler, hâkim birikimi rejimi olan neoliberalizmin sonuçları olarak ortaya çıkmıştır. Bu perspektiften neoliberal dönemdeki finansallaşma sürecinin kaçınılmaz olarak 2007 – 2009 krizinin ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir. Bu bağlamda özellikle son otuz yılda, finans kapitalin malileşme üzerinden inşa ettiği toplumsal hegemonya sarsılmıştır. Sermaye sınıfının gelecek birikim alanlarını garanti altına alabilmek için girdiği yeniden yapılanma mücadelesi de bunun en önemli göstergesi niteliğindedir. Sonuç olarak ABD’de ekonominin finansallaşması 1973 bunalımı için geçici de olsa bir çözüm yaratırken, 2007 – 2009 dünya ekonomik krizinin en temel dinamiği olmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adda, Jacques. **Ekonominin Küreselleşmesi**. Sevgi İneci (çev.). 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Akyüz, Yılmaz. **Sermaye Bölüşüm Büyüme**. 3. Basım, Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009.
- Arın, Tülay “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm”
11. Tez Kitap Dizisi, Sayı:1 – Bunalım Azgelişmişlik Devlet içinde. İstanbul: Belge Yayınları, 1985, ss.104–138.
- Arın, Tülay. “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim İle Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, **İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar** Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan (drl.). 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss.569–610.
- Arrighi, Giovanni. **Uzun Yirminci Yüzyıl - Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri**. Recep Boztemur (çev.). 1. Baskı, İstanbul: İmge Yayınları, 2000.
- Baby, Jean. **Ekonomi Politüğın Temel Prensipleri**. Cenap Karakaya (çev.). 5. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2000.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. **Türkiye’de ve Dünya’da Ekonomik Bunalım, 2008–2009**. 2. Basım. İstanbul: Yordam Kitap, 2009.
- Baran, Paul, Paul Sweezy. **Tekelci Sermaye**. Gülsüm Akalın (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007.
- Beitel, Karl. “Subprime Yıkım”, **Neoliberalizm ve Kriz**. Hakan Tanıttıran (drl.). Barış Baysal Çiğdem Çıdamlı, Deniz Şimşek, Levent Aydeniz (çev.). 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, ss.175-200.

- Bonefeld, Werner. “Para, Eşitlik ve Sömürü: Marx’ın Para’yı Ele Alışının Bir Yorumu”, Cumhuriyet Atay (çev.). Bonefeld Werner, John Holloway (Ed.). **Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi** içinde. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 1. Basım, 2007, ss.191-226.
- Bonefeld, Werner, John Holloway. “Para ve Sınıf Mücadelesi”, Münevver Çelik (çev.). Bonefeld Werner, John Holloway (Ed.). **Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi** içinde. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 1. Basım, 2007, ss.13-34.
- Boratav, Korkut. “Bir Çevrimin Yükselişi Aşamasında Türkiye Ekonomisi”; **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (drl.). 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, ss.1-24.
- Boratav, Korkut. **Bir Krizin Kısa Hikâyesi**. 1. Baskı. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2009.
- Buharin, Nikolay. **Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi**. Uğur Selçuk Akalın (çev.). 2. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınevi, 2005.
- Bullock, Paul, David Yaffe. “Enflasyon Bunalım ve Savaş-Sonrası Genişleme”, Nail Satlıgan (çev.). **Dünya Kapitalizminin Krizi**. Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009, ss.223–291.
- Calinicos, Alex. “Periodizing Capitalism and Analyzing Imperialism: Classical Marxism and Capitalist Evolution”, Robert Albritton, Makoto Itoh, Richard Westra, Alan Zuege (Ed.). **Phases of Capitalist Development - Booms, Crises and Globalizations** içinde. New York: Palgrave, 2001, ss.230–244.
- Camacho, Carlos Morera, Jose Antonio Rojas Nieto. “Finansal Sermayenin Küreselleşmesi: 1997–2008”. Tuncel Öncel (çev.). Costas Lapavitsas (hızl.) **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi** içinde 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2009 ss.225–255.
- Chancellor, Edvard. **Şeytan Sofrası – Finansal Spekülasyonlar Tarihi**. Çev: Neşenur Domaniç (çev.). 2. Basım, İstanbul: Scala Yayıncılık, 2010.

- Clarke, Simon. **Marx'ın Kriz Teorisi**. Cumhuriyet Atay (çev.). 1. Basım, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2009.
- De Brunhoff, Suzanne. “Finans Sermayesi ve Sanayi Sermayesi: Yeni Bir Sınıf Koalisyonu” Aslı Zengin (çev.). Alfredo Saad – Filho (hızl.). **Kapitalizme Reddiye Marxist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2003, ss.173- 184.
- De Brunhoff, Suzanne. **Marx'ın Para Teorisi**. Uğur Selçuk Akalın (çev.). 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009.
- Desai, Meghnad. **Marxist İktisat Teorisi**. Nail Satlıgan (çev.). 2. Basım, Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009.
- Dobb, Maurice. **Kapitalizm Üzerine İncelemeler**, F. Akar (çev.). 1. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- Dos Santos, Paulo L. “Günümüz Kapitalizmde Bankacılığın İçeriği Üzerine” Tuncel Öncel (çev.). Costas Lapavitsas (hızl.). **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi** içinde. 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2009 s.121–170.
- Dowd, Douglas. **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi – Eleştirel Bir Tarih**. Cihan Gerçek (çev.). 1. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2008.
- Duhrenburg, Thomas F. **Global Macroeconomics**, New York: Harper & Row, Publishers, Inc., 1989.
- Dumenil, Gerard; Dominique Levy. **Kapitalizmin Marxist İktisadi**. Selin Pelek (çev.), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Edwards, George W. **The Evolution of Finance Capitalism**. 1st Edition, New York: Longmans, Green And Co., 1938.
- Ergas H., D. Fishman. “Marxist Para Teorisi ve Sermayenin Bunalımı” Nail Satlıgan (çev.). **Dünya Kapitalizminin Krizi**. Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009 ss.292–314.

- Finans Kapital ve İşbirlikçi Tekelcilik.** 1. Basım, İstanbul: Emeğin Birliği Yayınları, 1978.
- Fine, Ben, Alfredo Saad – Filho. **Marx'ın Kapitali.** Nail Satlıgan (çev.). 1. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2008.
- Foster, John Bellamy. Paul Baran - Paul Sweezy. **Tekelci Sermaye.** Gülsüm Akalın (çev.), 1. Basım. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007 kitabı **önsözü.** ss.10–14.
- Foster, John Bellamy. **Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz.** Çiğdem Çıdamlı (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.
- Fülbert, Georg. **Kapitalizmin Kısa Tarihi.** Sadık Usta (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2008.
- Harvey, David. **Limits To Capital,** New and Fully Updated Edition, Londra: Verso Publication, 2006.
- Harvey, David. **The Enigma of Capital and The Crises of Capitalism.** New York: Oxford University Pres, 2010.
- Heilbroner, Robert L. **İktisat Düşünürleri.** Ali Tartanoğlu (çev.). 2. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, 2008.
- Hilferding, Rudolf. **Finans Kapital,** Yılmaz Öner (çev.). 1. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 1995.
- Hobsbawn, Eric. “Tarihi Perspektif İçinde Kapitalizmin Bunalımı”, Ümit Kıvanç (çev.). **Dünya Kapitalizminin Krizi.** Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009, ss.71–89.
- Holloway, John. “Zapata Wall Street’te”. A. Serkan Mercan (çev.). Werner Bonafeld, John Holloway (Ed.). **Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi** içinde. 1. Basım, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2007, ss.227–254.

- Hunt, E. K. **İktisadi Düşünce Tarihi**. Müfit Günay (çev.). 1. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, 2005.
- Jalee, Pierre. **Kapitalizm Nasıl İşler?** Süreyya Ersoy (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 1995.
- Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**. 12. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Keyder, Nur. **Money Theory – Policy – Application**. 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2002.
- Kıvılcımlı, Hikmet. **Emperyalizm Geberen Kapitalizm**. 1. Baskı, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları, 1. Baskı, 2007.
- Kıvılcımlı, Hikmet. **Finans Kapital ve Türkiye**. 1. Basım, İstanbul: Sosyal İnsan Yayınları, 2008.
- Kindleberger, Charles P. **Cinnet, Panik ve Çöküş – Mali Krizler Tarihi**. Halil Tunalı (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı. 2008.
- Kozanoğlu, Hayri. “Finansallaşma ve Türkiye”, **Uç(ur)ulamayan Balon: Finans**. Hayri Kozanoğlu (drl.). 1. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011 ss.11–59.
- Köse, Ahmet Haşim, Ahmet Öncü. “İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi”; **İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan (drl.). 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, ss.93–142.
- Köymen, Oya. **Sermaye Birikirken – Osmanlı, Türkiye, Dünya**. 2. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Lapavitsas, Costas. “Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Müsadere”, Tuncel Öncel (çev.). Costas Lapavitsas (hzi.). **Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi** içinde. 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2009 ss.1-74.

- Lenin, Vladimir İlyiç. **Emperyalizm - Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**. Cemal Süreyya (çev.), 11. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2006.
- Luxemburg, Rosa. **Sermaye Birikimi**. Tayfun Ertan (çev.). 2. Baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 2004.
- Magdoff, Fred, Michael D. Yates. **Ekonomik Krizin ABC'si – Emeği İle Geçinenlerin Bilmesi Gerekenler**. Ahmet Kırmızıgül (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Epos Yayınları, 2010.
- Mandel, Ernest. **Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları**. Doğan Işık (çev.), 2. Basım İstanbul: Yayın Dergisi Yayınları, 1991.
- Mandel, Ernest. **Geç Kapitalizm**. Canan Badem (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Versus Kitap, 2008.
- Manisalı, Erol. **Kapitalizmin Temel İçgüdüsü**. 2. Basım, İstanbul: Derin Yayınları, 2004.
- Manisalı, Erol. **Dünyada ve Türkiye’de Büyük Sermaye**. 1. Baskı, İstanbul: Truva Yayınları, 2008.
- Marksist Düşünce Sözlüğü**. Tom Bottomore (yayın yön.). Mete Tunçay (çev.), 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Marksist İktisat El Kitabı - Temel Tanımlar**. Nail Satlıgan (çev.), 1. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2008.
- Marksizm Leninizmin İlkeleri II El Kitabı – Kapitalizmin Ekonomi Politikği**. Nadiye R. Çobanoğlu (çev.). 8. Baskı, İstanbul: Yar Yayınları, 2008.
- Marx, Karl. **Ekonomi Politikğin Eleştirisine Katkı**. Sevim Belli (çev.). Ankara: Sol Yayınları, Altıncı Baskı. 2005.
- Marx, Karl. **Kapital - Ekonomi Politikğin Eleştirisi I. Cilt**. Alaattin Bilgi (çev.). 5. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2006.

- Marx, Karl. **Kapital - Ekonomi Politigin Eleştirisi II. Cilt.** Alaattin Bilgi (çev.). 5. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2006.
- Marx, Karl. **Kapital - Ekonomi Politigin Eleştirisi III. Cilt.** Alaattin Bilgi (çev.). 5. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2006.
- Marx, Karl. **Grundrisse Ekonomi Politigin Eleştirisi İçin Ön Çalışma.** Sevan Nişanyan (çev.). 1. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları, 2008.
- Marx, Karl, Friedrich Engels. **Komünist Parti Manifestosu.** Erkin Özalp (çev.). 1. Baskı, İstanbul: NK Yayınları, 2003.
- Meszaros, Istvan. **The Structural Crisis of Capital.** New York: Montly Review Press, 2010.
- Mohun, Simon. “Her Emek Değer Yaratır Mı?”, Alfredo Saad – Filho (hızl.). **Kapitalizme Reddiye Marxist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2003, ss.58–76.
- Morris, Charles R. **The Two Trillion Dolar Meltdown – Easy Money, High Rollers and the Great Credit Crash.** New York: Public Affairs, 2008.
- Moseley, Fred. “Marxist Kriz Teorisi ve Savaş Sonrası ABD Ekonomisi”, Şükrü Alpagut (çev.). Alfredo Saad – Filho (hızl.). **Kapitalizme Reddiye Marxist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2003, ss.255–269.
- Neal, Larry. **The Rise of Financial Capitalism – International Capital Markets in the Age of Reason.** USA: Cambridge University Press, 1990.
- Nikitin, P. **Ekonomi Politik.** Hamdi Konur (çev.). 9. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 2005.
- Oktar, Suat. **Merkez Bankalarının Bağımsızlığı.** 1. Basım, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1996.

- Orhan, Osman Z., Seyfettin Erdoğan. **Para Politikası**. Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Ankara: Yazıt Yayın-Dağıtım, 2007.
- Özbudun, Sibel. **Önce Söz Vardı – İnsan Olmaya, Yabancılaşmaya, Özgürlüğe, Başkaldırıya Dair**. 1. Basım, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2000.
- Perelman, Michael. “Kapitalizmin Tarihi”, Emel Kahraman (çev.). Alfredo Saad – Filho (hızl.). **Kapitalizme Reddiye Marxist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2003, ss.145–154.
- Satlıgan, Nail. “Günümüz Kapitalizminin Pamuk İpliği: Hayali Sermaye Spekülasyonu”. **Dünya Kapitalizminin Krizi**, Der: Nail Satlıgan, Sungur Savran, içinde, Belge Yayınları 2. Baskı, 2009, ss.501–524.
- Savran, Sungur. “Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni Liberalizm”, Nail Satlıgan (çev.). **Dünya Kapitalizminin Krizi**. Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009, ss.19–65.
- Savran, Sungur. Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye Oturumu - “Küreselleşme Sürecinin Çelişkileri Konuşması”, **Ekonomi’ye Soldan Bakış Sempozyumu**. Toplumsal Araştırmalar Vakfı Panel Dizisi:8, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1995.
- Seyidoğlu, Halil. **Ekonomik Terimler – Ansiklopedik Sözlük**. Geliştirilmiş 3. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2002.
- Shaikh, Anwar. “Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş”, Necip Çakır (çev.). **Dünya Kapitalizminin Krizi**. Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009, ss.126–171.
- Shutt, Harry. **Kapitalizmle Derdim Var**. Nesrin Sungur, Ahmet Çakmak (çev.). 1. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Strange, Susan. **States and Markets**. New York: Basil Blackwell Inc., 1988.
- Sweezy, Paul. **Kapitalist Gelişme Teorisi – Marxist Politik İktisadın İlkeleri**. Gülsüm Akalın (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007.

- Şişman, Mehmet. **Uluslararası Paranın Ekonomi Politigi ve Kriz**. 1. Baskı, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.
- Tabb, William K. “ABD Kapitalizminin Finansal Krizi”, **Neoliberalizm ve Kriz**. Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı, Deniz Şimşek, Levent Aydeniz (çev.). Hakan Tanıttıran (drl.). 1. Basım, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, ss.7–24.
- Toporowski, Jan. “Parasal Uygulamanın Tanıdık Sığınağı, Neoliberal Uluslararası Para ve Finans Rüyası”. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (çev.). Alfredo Saad – Filho, Deborah Johnston (hızl.). **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki** içinde. 1. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, ss.179–190.
- Türkay, Mehmet. **Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik - Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar**. 1. Basım, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2009.
- Türkay, Mehmet. “Türkiye Kapitalizminin Gelişme Dinamikleri”. **İktisat’ın Dama Taşları Ekoller – Kavramlar – İz Bırakanları III** içinde, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayınları, 2003, ss.7-38.
- Ünsal, Erdal. **Makro İktisat**. Genişletilmiş 7. Baskı. Ankara: İmaj Yayıncılık, 2007.
- Wallerstein, Immanuel. **Tarihsel Kapitalizm**. Necmiye Alpay (çev.). 4. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Wood, Ellen Meiksins. “Mutsuz Aileler: Küresel Kapitalizm ve Ulus Devlet”, **2000’li Yıllara Girerken Kapitalizm**. A. Başer Kafaoğlu (drl.). 1. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000, ss.11-23.
- Wright, Erik Olin. “Marxist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler”, Nail Satlıgan (çev.). **Dünya Kapitalizminin Krizi**. Nail Satlıgan, Sungur Savran (drl.). 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009, ss.172-218.
- Yıldızoğlu, Ergin. **Kriz Teori ve Gözlem**. 1. Baskı. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları. 2010.

Yılmaz, Ahmet. **Kapitalist Devleti Anlamak**. 1. Baskı, İstanbul: Aykırı Yayınları, 2002.

Zarembka, Paul. “Sermaye Birikimi ve Kriz”. Şükrü Alpagut (çev.). Alfredo Saad – Filho (hzl.). **Kapitalizme Reddiye Marxist Bir Giriş** içinde. İstanbul: Yordam Kitap, 2003, ss.243–254.

Zizek, Slavoj. **Önce Trajedi, Sonra Komedi Ya da 2008 Finansal Krizi**. Mehmet Öznur (çev.). 1. Baskı, İstanbul: Encore Yayınları, 2009.

Zubriski, Mitropolski, Kerov. **Kapitalist Toplum**. Sevim Belli (çev.), 8. Baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1995.

Sürelî Yayınlar

Aalbers, Manuel B. “The Financialization of Home and the Mortgage Crisis”. **Competition & Change**. Vol.12, No.2, June2008, ss.148–166.

Altvater, Elmar. “Was Marx Right After All? A Critical Analysis of Global Financial Crisis”. **Novos Cadernos NAEA**. Vol.12, No.1, June 2009, ss.5–18.

Amin, Samir. “Piyasa Ekonomisi mi?” Oligopol – Finans Kapitalizm mi?”. **Monthly Review Bağımsız Sosyalist Dergi**. No:18, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008, ss.65–76.

Bell, Peter, Harry Cleaver. “Sınıf Mücadelesi Teorisi Olarak Marx’ın Kriz Teorisi”. Münevver Çelik (çev.). **Conatus Dergisi**. No:5, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2006, ss.7–64.

Brenner, Robert. “Ekonomik Patlama ve Balon”. Özden Arıkan (çev.). **New Left Review 2000 – Türkiye Seçkisi**. 1. Basım, İstanbul: Everest Yayınları, 2001, ss.273–324.

- Çakmak, Ahmet. “2008 Finansal Krizi: Sonun Başlangıcı Mı?”. **Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi**, No:239, 2009, ss.44–54.
- Dymski, Gary A. “Racial Exclusion and the Political Economy of the Subprime Crisis”. *Research on Money and Finance Discussion Papers*, No.2, 2009. <http://www.researchonmoneyandfinance.org/media/papers/RMF-02-Dymski.pdf> (Erişim: Ekim 2010)
- Engelen, Edwald. “The Case for Financialization”. **Competition & Change**. Vol:12, No:2, 2008, ss.111–119.
- Finlayson, Alan. Financialisation, Financial Literacy and Asset-Based Welfare”. The **British Journal of Politics and International Relations**. Vol.11, 2009, ss.400-421.
- Foster, J. B. , Fred Magdoff. “Finansal Sıkışma ve Durgunluk: Reel Ekonomiye Dönüş”. **Monthly Review Türkiye**. No:20, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009. ss.17-48.
- Foster, John Bellamy, Hannah Holeman. “Finansal İktidar Seçkinleri”. **Monthly Review Türkiye**. No:26, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011, ss.3–26.
- Gowan, Peter. “Kapitalizmin Kalbinde Kriz”. Osman Akinhay (çev.). **New Left Review 2008 – Türkiye Seçkisi**. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2009, ss.127–160.
- Kazgan, Gülten.“Krizin Ekonomi Politikası” Konulu Oturumdaki Konuşması. **İktisat Dergisi**, No: 503–504–505, 2009, ss.27–30.
- Langley, Paul. “Financialization and the Consumer Credit Boom”. **Competition & Change**, Vol.12, No.2, June2008. ss.133–147.
- Magdoff, Fred. “Borç ve Spekülasyon Patlaması”. Ali Ergin Demirhan, Çiğdem Çıdamlı (çev.). **Monthly Review Türkiye**. No: 12, 2006.
- Meszaros, Istvan. “Sistemin Yapısal Krizi”. Judith Orr ve Patrick Ward (söyleşi) **Monthly Review – Bağımsız Sosyalist Dergi**, No:21, 2009.

- Montgomerie, Johna. “The Financialization of The American Credit Card Industry”. **Competition & Change**. Vol:10, No:3, September 2006, ss:301–319.
- Niggle, Christopher J. “Financial Innovation and the Distinction Between Financial and Industrial Capital”. **Journal of Economic Issues**. Vol:20, No:2, 1986, ss.375–382.
- Niggle, Christopher J. “The Increasing Importance of Financial Capital in th U.S. Economy”. **Journal of Economic Issues**. Vol:22, No:2, 1988, ss.581–588.
- Orhangazi, Özgür. “Keynesgil Finansal Düzenlemelerden Finansallaşmaya: İktisat Literatürü ve ABD Ekonomisinin Finansallaşmasına Tarihsel Bir Bakış”. **ODTÜ Gelişme Dergisi**, No:35, 2008, ss.133–159.
- Sweezy, Paul. 'Finans Kapitalin Yükselişiyile Güç Odağı Yer Değiştirdi'. Ceren Özselçuk (çev.). **İktisat Dergisi**. No: 251, 2004, ss.7–12.
- Sweezy, Paul. Tekelci Kapitalizm, Çev: Çiğdem Çıdamlı; **Montly Review Bağımsız Sosyalist Dergi**, Sayı:8 2006. ss: 57–66.
- Vasudevan, Rama. “Kredi Krizi – Doların Uluslararası Rolü Sorgulanıyor Mu?”. **Monthly Review Bağımsız Sosyalist Dergi**. Sayı:21, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009, ss.51–62.
- Yaffe, David. “Kriz: Kapitalizm’in Çıkmaz Sokağı”. Cemal Dursun (çev.). **Özgür Üniversite Forumu**, No:6, 1999, ss.46–51.
- Yılmaz, Ahmet. “Türkiye Ekonomisinde Ücretler, Karlar ve Kriz”. **M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**. Vol:21, No:1, 2006, ss.35–52.
- Yılmaz, Ahmet. “Neoliberalizm Altında Türkiye'de Devletin Dönüşümü ve Hegemonya Girişiminin Nitelikleri”. **İktisat Dergisi**, No:478, 2006, ss.-3-14.
- Yılmaz, Ahmet. “Krizi Anlamak: Kuramsal ve Sınıfsal Düzenlemeler” Başlıklı Açık Oturumdaki Konuşması, **İktisat Dergisi**. No:501, 2009, ss.25–26.

Diğer Yayınlar

Bernanke, Ben. “*Causes of The Recent Financial Crisis*” – Before the Financial Crisis Inquiry Commission, Washington D.C. September 2, 2010.
<http://www.federalreserve.gov/newsevents/testimony/bernanke20100902a.htm>
(Erişim: Eylül 2010)

Ercan, Fuat. “Meta ve Para Analizinde Finans Kapital (1970 Sonrası Yaşanan İlişkiler İçin Teorik Bir Çerçeve)” 1998.
<http://fuatercan.wordpress.com/2007/01/07/meta-ve-para-analizinde-finans-kapital/> (Erişim: Kasım 2010)

FED Resmi İnternet Sayfası: <http://www.federalreserve.gov/> (Erişim Ocak 2011)

Husson, Michel. “Toksik Kapitalizm” Osman S. Binatlı (çev.). *Inprecor*, No:541/542, Eylül-Ekim 2008. <http://gesd.free.fr/toksik.pdf> (Erişim: Kasım 2010)

IMF Resmi İnternet Sayfası: <http://www.imf.org/external/index.htm> (Erişim: Kasım 2010)

Mervyn Allister King. “*World Worst Financial Crisis Ever*”,
<http://www.prisonplanet.com/mervyn-king-worlds-worst-financial-crisis-ever.html> (Erişim: Aralık 2010).

The Global Competitiveness Report 2010-2011 Highlights:

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Highlights_2010-11.pdf (Erişim: Nisan 2011)

Türk Dil Kurumu (TDK): Büyük Türkçe Sözlük - <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim: Ocak 2011)

USA Bureau of Economic Analysis – U.S. International Transactions Accounts Data
<http://www.bea.gov/international/> (Erişim: Aralık 2010)

USA Bureau of Labor Statistics:

<ftp://ftp.bls.gov/pub/special.requests/lf/aat1.txt> (Erişim: Şubat 2011)

USA Census Bureau, Financial Statistics:

<http://www.census.gov/compendia/statab/brief.html> (Erişim: Mart 2011)

USA Census Bureau, Income, Poverty and Health Insurance Coverage in the United States 2008. <http://www.census.gov/prod/2009pubs/p60-236.pdf> (Erişim: Eylül 2010)

USA Historical Inflation Data:

http://inflationdata.com/inflation/Inflation_Rate/HistoricalInflation.aspx
(Erişim: Ocak 2011)

Working Life: Wages and Benefits:

<http://www.workinglife.org/wiki/Wages+and+Benefits%3A+Real+Wages+%281964-2004%29> (Erişim Eylül 2010)